

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN'INDA
MEZHEPLERE ELEŞTİRİLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

Esra KAYA

Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR

Danışman

RİZE

2021

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalında, Esra KAYA tarafından hazırlanan *MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN'INDA MEZHEPLERE ELEŞTİRİLERİ* başlıklı bu çalışma, 08/07/2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR

Kabul/Red

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Züleyha BİRİNCİ

Kabul/Red

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ümit ERKAN

Kabul/Red

__ /__ /2021

İmza

Doç. Dr. Ahmet YANIK

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 08/07/2021

Esra KAYA

ÖN SÖZ

İmam Ebû Mansur el-Mâtürîdî farklı inanç unsurlarının bir arada olduğu, aynı zamanda dini, fikri düşünce çeşitliliğinin oldukça fazla bulunduğu Mâverâünnehir bölgesinde doğmuştur. Bölgenin bu çeşitliliği kelâmî ve felsefî tartışmaları da beraberinde getirmiş ve Mâtürîdî'nin kendini yetiştirmesine yardımcı olmuştur. İmam Mâtürîdî yaşamış olduğu ortamın bu fikri zenginliğini avantaja çevirmiş; fikir ve görüşleri nesilden nesile aktarılan itikadî bir mezhep imamı olmuştur. Mâtürîdî, bu başarısıyla mezhepler tarihi, kelâm, usul-i fıkıh, tefsir ve Kur'an ilimleri alanlarında olmak üzere çeşitli eserler kaleme almıştır.

Müslümanların önemli bir çoğunluğunun itikadî mezhebinin kurucusu İmam Mâtürîdî'nin, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde yer verdiği mezhep ve kişilerin hangi görüşlerine eleştirilerde bulunduğu önemli olduğu fikrinden hareketle böyle bir çalışma yapmaya karar verdim. Mâtürîdî'nin eserlerindeki eleştirileri konusunda yapılan çeşitli çalışmalardan haberdar olmakla birlikte araştırmamızın, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da yer alan tüm mezhepleri ve bu mezheplere yöneltilen eleştirileri, farklı farklı çalışmalarda değil de derli toplu olarak bir arada görebilme ve kolay erişim sağlayabilme adına faydalı olacağına inanmaktayım.

Bu araştırma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde hacim fazlalığı sebebiyle Mu'tezile mezhebine yöneltilen eleştiriler yer verilmiştir. Burada İmam Mâtürîdî'nin Mu'tezile'ye, beş esasları olarak bilinen tevhid, adalet, va'd ve vaîd, menzile beyne'l-menzileteyn ve emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker, konularından emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker hariç diğer dördüne eleştiriler yönelttiği belirlenmiştir. İkinci bölümde ise Mu'tezile dışındaki 13 mezhebe yöneltilen tenkitler yer almaktadır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında ve tezimin her aşamasında gerekli uyarıları yaparak yardımını ve bilgisini benden esirgemeyen kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR'e ve tez yazım sürecinde sabırla beni destekleyen canım kız kardeşim Merve KAYA'ya çok teşekkür ederim.

Esra KAYA

2021, Çayeli / RİZE

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR

Hazırlayan: Esra KAYA

Yıl: 2021

Sayfa: 178

ÖZET

MÂTÜRÎDÎ'NİN TE'VÎLÂTÜ'L-KUR'ÂN'INDA MEZHEPLERE ELEŞTİRİLERİ

Bu araştırma İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ında yer alan mezheplere karşı doğrudan yaptığı eleştirileri kapsamakta ve mezhepleri eleştirirken muhatap aldığı kişileri içermektedir. Bu amaçla İmam Mâtürîdî'nin tenkitleri konularına göre belli bir düzende verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca çalışmada Mâtürîdî'nin eleştirilerinde kullandığı metot da tespit edilerek verilmiştir. Bu bağlamda eleştirilerinin odağını Mu'tezile'nin oluşturduğu bunun yanında Ashâbü'l-Hadîs, Bâtîniyye, Cebriyye, Cehmiyye, Hâricîler, Kaderiyye, Kerrâmiyye, Mücessime, Mürcie, Müşebbihe, Neccâriyye, Râfîzîler ve Şekkâkiyye'ye eleştiriler yaptığı belirlenmiştir. Metot olarak aklî ve naklî delil yanında eleştirdiği mezhebin konuyla ilgili çelişen görüşleri ile soru-cevap yöntemini kullandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri, Ehl-i Sünnet, Mâtürîdî, Te'vîlâtü'l-Kur'ân, Mezhep Eleştirisi

Recep Tayyip Erdogan University Graduate Education Institute

Master of Science: Basic Islamic Sciences

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR

Prepared by: Esra KAYA

Year: 2021

Page: 178

ABSTRACT

MATURIDI'S CRITICISM TO THE ISLAMIC SECTS IN TA'WILAT AL-QUR'AN

This research covers Imam Maturidi's direct criticisms against the Islamic sects in his work *Ta'wilat al-Qur'an* and aims to include the people he addresses while criticizing the sects. Our thesis tries to present Imam Maturidi's criticisms in a certain order according to their subjects. In addition, the method that Mâtûrîdî used in his criticisms was also tried to be determined in the study. In this context, it has been determined that the focus of his criticism is Mu'tazila, as well as Ashab al-Hadith, Batiniyyah, Jabriyya, Jahmiyya, Kharijites, Qadariyyah, Kerramiyya, Mujassima, Murcia, Mushabbiha, Najjariyya and Rafizis. As a method, it has been seen that he uses the question-answer method with its contradictory views on the subject, in addition to mental and transmitted evidence.

Key words: Sects of Islam, Ahl al-Sunnah, Maturidi, Ta'wilat al-Qur'an, Sect Criticism

KISALTMALAR

a.s.	:	Aleyhisselam
bkz.	:	Bakınız
bs.	:	Basım yeri yok.
Hz.	:	Hazreti
İSAM	:	İslam Araştırmaları Merkezi
r.a.	:	Radıyallahu anh
s.	:	Sayfa
s.a.v.	:	Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	:	Tercüme eden
ty.	:	Basım tarihi yok
vd.	:	ve diğerleri

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN	3
ÖN SÖZ.....	4
ÖZET.....	5
ABSTRACT	6
KISALTMALAR	7
İÇİNDEKİLER.....	8
GİRİŞ	11

BİRİNCİ BÖLÜM

MU‘TEZİLE’YE ELEŞTİRİLER

1.1. TEVHİD	18
1.1.1. Sıfatlar	19
1.1.2. Rü’yetullah.....	31
1.1.3. Varlık ve İnsan	35
1.2. ADL.....	36
1.2.1. Kader	36
1.2.2. Kulların fiilleri	39
1.2.3. Aslah	57
1.2.4. Nübüvvet.....	81
1.3. VA’D VE VA’İD	86
1.3.1. Şefaath.....	88
1.3.2. Tövbe	92
1.3.3. Dua	96
1.3.4. Cennet-Cehennem	98
1.4. EL-MENZİLE BEYNE’L-MENZİLETEYN	98

1.4.1. İman	99
1.4.2. Büyük Günah	103

İKİNCİ BÖLÜM

DİĞER MEZHEPLERE ELEŞTİRİLER

2.1. ASHÂBÜ'L-HADÎS	115
2.1.1. İman	115
2.1.2. İrade	116
2.1.3. Sıfatlar	117
2.2. BÂTİNİYYE	117
2.2.1. Bilgi	117
2.2.2. İman	118
2.2.3. Allah'ın Zatı	118
2.2.4. Yaratma	119
2.2.5. Nübüvvet	121
2.2.6. İlâhi Kelam	123
2.2.7. İmamet	125
2.2.8. Kıyamet ve Ahiret	128
2.2.9. Kâinat	130
2.2.10. Diğer	130
2.3. CEBRİYYE	131
2.3.1. Kulların Filleri	131
2.4. CEHMİYYE	133
2.4.1. Sıfatlar	133
2.4.2. Cennet-Cehennem	133
2.5. HÂRİCÎLER	135
2.5.1. İman	135
2.5.2. Amel	137
2.5.3. Büyük Günah	139
2.5.4. Şefa'at	145
2.6. KADERİYYE	146
2.6.1. İman	146
2.6.2. Kader	147

2.6.3. Allah'ın İradesi	147
2.6.4. Kulların Fiilleri	148
2.7. KERRÂMÎYYE	149
2.8. MÜCESSİME	150
2.9. MÜRCİE	151
2.9.1. Büyük Günah	151
2.9.2. Kulların Fiilleri	151
2.10. MÜŞEBBİHE.....	152
2.10.1. Rü'yetullah.....	152
2.10.2. Teşbih.....	153
2.11. NECCÂRÎYYE	161
2.12. RÂFİZÎLER	162
2.12.1. İman	162
2.12.2. Kur'ân'ın Nüzulu	163
2.12.3. İmamet	164
2.12.4. Ehl-i Beyt	169
2.12.5. Re'cat	170
2.12.6. Kıyamet.....	170
2.13. ŞEKKÂKÎYYE	171
2.13.1. İmanda İstisna	171
SONUÇ	174
KAYNAKÇA	176

GİRİŞ

KONU VE ÖNEMİ

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî (ö. 333/944), Abbâsîler Devleti'nin merkezî otoritesinin zayıfladığı bir dönemde Sâmânîoğulları'nın Mâverâünnehir'e hâkim oldukları devirde yaşamıştır. Mâtürîdî'nin yetiştiği ve yaşadığı çağ olan bu dönem, siyasî bakımdan oldukça sakin bir dönem olarak kabul edilmiştir.¹ Aynı zamanda da ilmi bakımdan oldukça zengin bir çevre olan bu ortamın sonucu olarak dini ve fikri düşünce çeşitliliği ve zengin tartışma ortamı doğmuştur. Bu fikri zenginlik Mâtürîdî gibi büyük bir şahsiyetin doğmasına da zemin hazırlamıştır. O, düşünce yapısıyla ve ilmi zenginliğiyle kendisinden sonraki kuşaklara önemli etkilerde bulunmuştur.

Mâtürîdî, Hanefî mezhebinin dördüncü, hatta üçüncü kuşak âlimlerindendir. Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden Muhammed eş-Şeybânî'nin öğrencisi Ebû Süleyman el-Cûzcânî'nin talebesi Ebû Bekir Ahmed b. İshak el-Cûzcânî, Nusayr b. Yahyâ el-Belhî ve Nîşâbur Kadısı Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Recâ el-Cûzcânî gibi hocalardan ilim tahsil etmişse de öğrenimini yirmi yaşlarında iken hocası Ebû Bekir Ahmed el-Cûzcânî ile birlikte ulemâ reisliğini deruhte eden ve Dârü'l-Cûzcâniyye'de ders veren Ebû Nasr el-İyâzî'den tamamlamıştır.²

Mâtürîdî'nin özellikle itikadî konularda asıl önemi kendi ismi ile Mâtürîdiyye olarak anılan itikadî mezhebin imamı oluşunda yatmaktadır. Bu sebeple, itikadî bir mezhep kurucusu olarak diğer itikadî mezheplerin görüşlerine getirdiği eleştiriler, birinci elden oluşu da düşünüldüğünde her dönem için göz ardı edilemeyecek bir öneme haizdir.

AMAÇ

Çalışmamızda Mâtürîdî'nin, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı eserinde hangi mezhep ve kişilere yer verdiği, onların hangi görüşlerine eleştirilerde bulunduğunu

¹ Siddık Korkmaz, *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 28.

² Şükrü Özen, "Mâtürîdî" (Ankara, 2003), 28: 146.

özetleyerek incelemeyi amaçladık. Böylece onun düşünce yapısını anlayarak dönemin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmayı hedefledik. Aynı zamanda burada Mâtürîdî'nin tenkit ederken kullandığı yöntemi de tespit etmeyi amaçlıyoruz. Bunların yanında Mâtürîdî'nin eserlerindeki eleştirileri üzerinde çeşitli çalışmalar olmakla birlikte bizim çalışmamızın, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da yer alan mezhepleri ve bu mezheplere yöneltilen eleştirileri derli toplu olarak bir arada görebilme adına faydalı olacağını ummaktayız.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR

Temel başvuru kaynağımız Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* isimli eseridir. Bu eser İslami ilimlerin tüm alanlarına malzeme sağlayan bir tefsir kitabı olmasından dolayı konu olarak kapsama alanımız oldukça geniş olsa da tezimizin bir İslam Mezhepleri alanı çalışması oluşu dolayısıyla, Mâtürîdî'nin diğer itikadî mezheplere ima yoluyla değil doğrudan yaptığı eleştirileri ile sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla konu olarak da yalnızca inanç ve kelâm konuları çalışılmıştır.

Bir kısmını ileride vereceğimiz konumuzla bağlantılı çalışmalar çoğunlukla Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhîd*'ine başvurularak yapılmıştır. Bizim araştırmamızı bu çalışmalardan farklı kılan yön; çok az çalışılmış olan Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* isimli hacimli eserini tek kaynak olarak ele alarak okuyucunun hizmetine sunmaya çalışmış olmamız ve eserde kelâm ve inanç konularında diğer mezhep veya kişilere karşı yapılmış eleştirilerin bir bütün olarak görülebileceği bir araştırma olmasıdır.

YÖNTEM

Araştırmamızda kaynak tarama yöntemi ile elde edilen bilgiler kullanılacaktır. Bu bilgiler üzerinde söylem analizi ile derlemeler yapılacaktır. Bu bağlamda Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da diğer mezheplere, kişilere yönelttiği eleştirilerini aktarmaya çalışırken, doğrudan tenkidini yönelttiği mezhep ve kişileri belirledikten sonra tespit edebildiğimiz kadarıyla öncelikle karşı mezhebin görüşünü aktarıp ardından Mâtürîdî'nin o mezhebe yöntemsel olarak nasıl eleştiri de bulunduğunu tespit etmeye çalıştık. Eleştirileri konularına göre sıralayarak çalışmada belirli bir düzen sağlamaya gayret ettik. Yaptığımız tasniflerde bir

yandan Mâtürîdî'nin eleştirilerinde kullandığı yöntemlere dikkat çekerken diğer yandan eleştirisinde hangi mezhep ve şahsı ele aldığını tespit etmeye çalıştık. Çalışmamızda Mu'tezile mezhebine ayrı bir bölüm ayırdık çünkü bu mezheple ilgili konu ve malzeme neredeyse diğer mezheplerin tüm hacminden fazladır. Diğer mezheplere ise ikinci bölümde yer vermeye çalıştık. Mezhepleri sıralamada, doğuş zamanları birbirine yakın olmasından dolayı kronolojik değil alfabetik düzeni tercih ettik. Sayıca az da olsa bazı konular birden çok mezhepte geçmektedir, bu durumda mezhebe ait konularda eksiklik olmaması için tekrardan kaçmamayı benimsedik.

Ayrıca “İslâm Mezhepleri Tarihi, geçmişte var olan ve bugün yaşamakta olan fırka, mezhep ve akımların dini nasıl anladıklarını objektif olarak tespit etmeye ve bunların görüşlerinin tarihi, siyasi ve sosyal temellerini ortaya koymaya çalışır.”³ metodundan hareketle bizler araştırmamızı yaparken gerek Mâtürîdî'nin gerekse eleştiri yönelttiği mezheplerin veya kişilerin görüşlerini objektif olarak aktarıp, bunların bize göre tutarlılıkları veya tutarsızlıkları şöyledir gibi tartışmaya girmedik.

Kaynağımız *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*'nde İmâm Mâtürîdî'nin bahsettiği mezheplerden olan Hâricîler için hem Arapça “Havâric” hem de Türkçe “Hâricîler” şeklinde geçmektedir. Araştırmamızda bütünlüğü korumak için Türkçe Hâricîler ismine yer verdik. Aynı şekilde Ashâbü'l-Hadîs eleştirilirken Ashâbü'l-Hadîs, Ashâbü'z-Zevâhir ve bazen de Haşviyye tabiri kullanılmaktadır. Biz bunları bahsettiğimiz sebepten dolayı Ashâbü'l-Hadîs başlığında topladık.

Çalışmamızda “Karmatîler” mezhebine “Bâtıniyye” başlığı altında yer verilmiştir. Bunun sebebi ise Karmatîler'in dinî doktrini genellikle Fâtımî İsmâîlîliği'nin ortaya çıkışından önceki Bâtıniyye'nin dinî anlayışıyla paralellik arzemesi⁴ dolayısıyladır.

³ Mehmet Ali Büyükkara, “Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihi ile İlgili Metodolojik Problemler”, *İslami İlimlerde Metodoloji /I Usul Mes'eleleri- I*, Kahraman Ofset. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 442.

⁴ Sabri Hizmetli, “Karmatîler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2001, 24: 510-514.

KAYNAKLAR

İmam Mâtürîdî, mezhepler tarihi, kelâm, usul-i fıkıh, tefsir ve Kur'an ilimleri alanlarında olmak üzere çeşitli eserler kaleme almıştır. Ancak bunlardan günümüze kadar ulaşanları sınırlıdır. Bizler iki eserine değineceğiz.⁵

1. *Kitâbü't-Tevhîd*

Kitâbü't-Tevhîd, naklin yanında akla da önem veren kelâm akımının ve kelâm ilminin alanıyla ilgili temel konulara yer veren ilk eserdir. Hicri dördüncü yüzyılın başlarında kaleme alınıp günümüze intikal eden Mu'tezîlî, Şîî, Selefi ve Eş'arî eserleri içinde, sonraları ortak konular olarak tartışılan akaid meselelerini *Kitâbü't-Tevhîd*'de olduğu gibi sistematik yaklaşımla ve ilmî istidlâllerle ele alıp işleyen başka bir eserin varlığı bilinmemektedir.⁶

Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*'inde bir yandan Sünnî akâdin temel esaslarını ortaya koyarken diğer yandan muhalifi olduğu mezheplerin görüşlerini çürütmeye çalışır. Mâtürîdî'nin kelâm alanındaki yetkinliği ve tartışmacı yönü burada açıkça görülür. Mâtürîdî'nin yaşamış olduğu coğrafya Budizm, Zerdüştlük, Hıristiyanlık, Maniheizm gibi farklı inançlar yanında Şîa, Kerramiyye, Mürcie ve Hâricîler gibi muhtelif mezheplere ev sahipliği yapmıştır. Bu kadar farklı inanç unsurunun bir arada bulunduğu bir bölgede kelâmî ve felsefî tartışmalar da kaçınılmaz hale gelmiştir. Dolayısıyla İmâm Mâtürîdî'nin mevcut tartışma kültürü içerisinde yetiştiği ve muhataplarının Ehl-i kible kadar gayrimüslim unsurlardan da oluştuğu dikkate alındığında, onun eserlerindeki münazaracı tavrının sebebini ve aklî delillere niçin bu kadar önem verdiğini anlamak zor değildir.⁷

Eserin bu önemi dolayısıyla Mâtürîdî üzerinde yapılan çalışmalarda temel referans kaynağı olmuştur. Aşağıda örneklerini vereceğimiz çalışmaların çoğunluğu da bu eseri temel alarak yapılmış olduğundan biz bu tezimizde *Kitâbü't-Tevhîd*'i bir temel kaynak olarak kullanmadık.

⁵ Mâtürîdî'nin diğer eserleri için Bekir Topaloğlu, "Mâtürîdî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2003, 28: 156.

⁶ Bekir Topaloğlu, "Kitâbü't-Tevhîd", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, 26: 117-119.

⁷ Muhammed Eşref Aytaç, "İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Mu'tezile'yi Tenkit Ettiği Âyetler" (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2015), 10, 127 y.: 14.

2. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*

İmam Mâtürîdî'nin günümüze ulaşan en hacimli eseri tefsir alanında yazmış olduğu *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'dır. Kitabın adı yazma nüshalarında ve kaynaklarda *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, *Te'vîlâtü'l-Mâtürîdiyye*, *Te'vîlât li-Ebî Manşûr el-Mâtürîdî* şeklinde de geçmektedir. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da tefsir ilmine, kelâm, fıkıh ve fıkıh usulüne, başta Mu'tezile olmak üzere İslâm mezheplerine, ayrıca diğer dinler, düşünceler ve akımların görüşlerine temas edilir. Hz. Peygamber ve ashabından, Mâtürîdî'den önceki müfessirlerden, kıraat ve lügat âlimlerinden gelen rivâyetler ihmal edilmemekle birlikte ağırlıklı olarak dirâyet yöntemiyle telif edilen *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* aynı yöntemle yazılan tefsirler için örnek teşkil eder.⁸

Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da i'câzü'l-Kur'ân, nesh ve müteşâbih gibi usûl konuları hakkında çözümlemeler yapan Mâtürîdî, sebep-i nüzûlle alakalı rivâyetlere tenkitçi bir tavırla yaklaşır. Bazen ilgili rivâyetleri tamamen reddederken bazen de aklî ve naklî gerekçelerle rivâyetler arasında tercihte bulunur. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da işlediği konular dikkate alındığında Mâtürîdî'nin kelâmî yönü kadar Usûl-ü Fıkıh, Ulûmu'l-Kur'ân ve Arap Dili ve Belâgatı gibi muhtelif sahalardaki yetkinliği kendini göstermektedir. Mezkûr alanlardaki bilgi birikimini aşınası olduğu aklî istidlâl yöntemleriyle birleştiren Mâtürîdî, uygulamış olduğu özgün metot sayesinde dirâyet tefsirinin kurucusu olarak görülmektedir.⁹

Eser tefsir açısından çok önemli bir çalışma olması yanında kelâm ve fıkıh alanlarında da zengin bilgi ve önemli görüşler içermektedir. Ayrıca İslâmî fırkalar ve İslâm dışı akımlarla dinlere ait inanç ve görüşlerin tenkidi bakımından ihmal edilemeyecek bir kaynak özelliği taşımaktadır.¹⁰ Eserin yakın zamana kadar dilimizde bir çevirisinin bulunmayışı üzerinde pek fazla ilmi çalışma yapılmasına engel olmuştur.

İşte bu sebeplerden dir ki bizim çalışmamızın temel kaynağını Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* isimli eseri oluşturmaktadır. Tezimizde eserin

⁸ Bekir Topaloğlu, "Te'vîlâtü'l-Kur'ân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2012, 41: 32-33

⁹ Aytaç, "İmam Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Mu'tezile'yi Tenkit Ettiği Âyetler", 10, 127 y.: 14.

¹⁰ Özen, "Mâtürîdî", 28: 149.

Prof. Dr. Bekir Topaloğlu ve Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz'un editörlüğünde çeşitli mütercimler tarafından Türkçe'ye yapılmış olan tercümesini kullandık.¹¹

Matürîdî'nin eleştirileri üzerine daha önce yapılmış olan bilimsel çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlar temel nitelikleri ile şöylece sıralanabilir:

Sıddık Korkmaz'ın *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri* (İz Yayıncılık, İstanbul: 2017) eseri ismine göre kapsamlı olması beklenirken içerde görüldüğüne göre sadece Şîa ve Ehl-i Hadis eleştirilerini ele almış ve incelemiştir. Diğer mezhep ve kişilere değinmemiştir.

Mehmet Ali Kaygısız'ın *Maturidi'nin Çeşitli Fırkalara Bakışı* isimli yüksek lisans tezi (Dokuz Eylül Üniversitesi, 1996) *Kitabu't- Tevhîd*'de ve *Te'vilât-u Ehli's-Sünne*'de din ve mezhep adları ile kişilere değinerek haklarında bilgiler vererek genel olarak eleştirilen kelâmî konuları ele almıştır. Kapsam olarak kesişme olsa da ağırlıklı olarak *Kitabu't- Tevhîd* üzerinde yoğunlaşmış olduğundan bizim tez konumuzla tam bir örtüşme göstermemektedir.

Kıyasettin Koçoğlu'nun *Maturidi'nin Mu'tezile'ye Bakışı* başlıklı doktora tezi (Ankara Üniversitesi, 2005), Ünal Polat'ın "*İmam Mâtürîdî'nin Rafizî Mezheplerin İtikadî Görüşlerine Eleştirileri*" isimli yüksek lisans tezi (Erciyes Üniversitesi, 2019), Muhammed Eşref Aytaç'ın "*İmam Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Mu'tezile'yi Tenkit Ettiği Âyetler*" konulu yüksek lisans tezi (Süleyman Demirel Üniversitesi, 2015), Kıyasettin Koçoğlu'nun "*Maturidi'ye Göre Mürcie*" adlı yüksek lisans tezi (Ankara Üniversitesi, 2000), Yuldus Musahanov'un "*Maturidi'nin Mu'tezile Eleştirisi (Ebu'l-Kasım el-Ka'bî el-Belhî Bağlamında)*" başlıklı doktora tezi (Ankara Üniversitesi, 2009) ve Mehmet Kenan Şahin'in *İmâm Mâtürîdî'nin Mu'tezile Görüşlerine Getirdiği Eleştiriler (Te'vilâtü'l-Kur'ân ve Kitabüt't-Tevhîd Bağlamında)* (Ankara 2019) isimli kitap çalışması, tek mezhebi ele almaları dolayısıyla, bizim çalışmamızla birebir örtüşmediğinden tezimize engel olarak düşünmediğimiz eserler konumundadır.

Gerek Mâtürîdî'yle gerekse eleştirdiği kişi ve konularla ilgili bilimsel çalışmalar tezimizin diğer ikincil kaynaklarını oluşturmakla birlikte amacımız *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da yer alan eleştirileri derlemek olduğu için konular bazında

¹¹ Ensar Neşriyat tarafından *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi* (İstanbul: 2015-2019) adıyla fihristiyle beraber 18 cilt olarak yayımlanmıştır.

bütün çalışmalara konu bütönlüğünü dağıtmamak amacıyla karşılaştırma yaparak tek tek referans vermeye çalışmadık. Doğrusu konu olarak böyle geniş kapsamlı bir derleme çalışmasında bu çapta ek işe girişmenin bir yüksek lisans tezi çalışmasının sınırlarını aşacağıının da takdir edileceğini umuyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

MU‘TEZİLE’YE ELEŞTİRİLER

Mu‘tezile mezhebinin hicrî ikinci (Miladî 8.) yüzyılın başlarında, büyük günah işleyen kişinin durumu hakkında Hâricîler’le Mürcie’nin ileri sürdüğü görüşlere karşı Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd’in farklı bir teori ortaya koymalarıyla Basra’da ortaya çıktığı kabul edilir.¹² Mu‘tezile’yi konu edinen eserlerde Mu‘tezile kelamcıları arasında oldukça çok ihtilaf bulunmasına rağmen şu beş temel esas üzerinde ittifak ettikleri belirtilir: Tevhîd, adalet, va’d ve vâid, menzile beyne’l-menzileteyn ve emr bi’l-ma’ruf ve nehy ani’l-münker. Bizler de bu bölümün başlıklarını bu esaslardan oluşturmakla birlikte emr bi’l-ma’ruf ve nehy ani’l-münker esasına herhangi bir eleştiri saptamadığımız için bu başlığı kullanmadık.

1.1.TEVHİD

Mu‘tezile’ye göre Allah’ın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde bir ve tek olduğunu kabul etme” anlamına gelen tevhid usûl-i hamsenin temelini teşkil eder. Hayyât yeryüzünde tevhidi savunan yegâne mezhebin kendileri olduğunu söylemektedirler.¹³

Mu‘tezile’den bazılarına göre, “*Var edip yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir*”¹⁴ âyetine göre eğer Allah’tan başka yaratıcı yoksa o zaman “yaratıcıların en güzeli” ifadesinin anlamı olmaz. Mâtürîdî’ye göre ise “*yaratıcıların en güzeli*” âyeti, “*merhametlilerin en merhametlisi*”¹⁵ veya “*hüküm verenlerin en iyisi*”¹⁶ gibi nitelemelerdir. Böyle bir kullanım da Allah’tan başkalarının da merhametli ve hüküm veren olabileceklerini ifade eder. Ona göre

¹² İlyas Çelebi, “Mu‘tezile”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2006, 31: 391-401.

¹³ Çelebi, “Mu‘tezile”, 391-401.

¹⁴ el-Müminûn 23/14.

¹⁵ el-A’râf 7/152.

¹⁶ Hûd 11/45.

insanlar konuşmaları esnasında gerçekte başkasına o vasfı nispet etme amacı taşımaksızın (mecazen) bu türden ifadeler kullanmaları mümkündür.¹⁷

1.1.1. Sıfatlar

Mu‘tezile sıfatlar konusunda Allah kadîmdir ve ‘kıdem’ Allah’ın en özel sıfatıdır demektir. Onlara göre Allah ilim, kudret ve hayat kalıpları ile ifade edilen zattan ayrı sıfatları olmadan zatı ile âlim, kâdir ve hay’dır. Bu haliyle Mu‘tezile sıfatları zattan ayrı birer gerçeklik olarak kabul etmez.¹⁸

Mu‘tezile mensuplarına göre Allah’ın sıfatları, sadece O’nu niteleyenlerin zihinlerindeki niteliklerdir. Mâtürîdî bu görüşü eleştirerek doğru olmadığını belirtir. Delil olarak “*Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir*”¹⁹ âyetini sunar. Mâtürîdî’ye göre eğer sıfatlar, niteleyenlerin zihnindeki nitelikten başka bir şey olmasaydı, bazılarının yermesinin bazılarının da övmesinin anlamı olmazdı. Dolayısıyla sıfatların niteleyenlerin zihninde bir nitelikten başka anlamları olduğu gerçektir.²⁰

1.1.1.1. İlim

İlim konusunda Mu‘tezile, Allah “ilim” ile nitelenemez görüşündedir. Mâtürîdî’ye göre ise bu yanlıştır ve Allah’ın ilim sıfatı bulunmaktadır. Ona göre “*Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar*”²¹ ve “*Bilin ki Kur’an ancak Allah’ın ilminin eseri olarak indirilmiştir*”²² âyetlerinde Yüce Allah ilminin olduğunu haber vermektedir ve dolayısıyla bu âyetler Cehmiyye ve Mutezile’nin iddialarını yalanlayarak Allah’ın ilim sahibi olduğunu ispat etmektedir.²³

Mu‘tezile’ye göre Allah insanları istisnasız olarak kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır. Mâtürîdî’ye göre ise eğer bu onların dediği gibi olsaydı o zaman

¹⁷ Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 10: 25.

¹⁸ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, trc. Mustafa Öz, 2017. Bs (İstanbul: Litera Yayıncılık, t.y.).

¹⁹ el-En’âm 6/100.

²⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 181.

²¹ el-Bakara 2/255.

²² Hûd 11/14.

²³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 182, 7: 159.

bu, akıbeti bilmemek gibi bir cehalete yol açardı. Mesela biri içinde oturmak üzere bir ev yapıyor sonra da oturmadan o evi yıkıyor. Bu durumda onu binayı yapmaya iten saik, sonucunu bilmemektir. Allah, tedbirine bir hata erişmesinden yahut sonuca dair bir cehalet içinde olmaktan uzaktır, yücedir. Allah her grubu, sonuçta ne olacaklar idiyse o şekil üzere yarattı. Yoksa Mu‘tezile’nin sandığı gibi herkesi istisnasız kulluk ve ibadet yapmak için yaratmadı.²⁴

1.1.1.2. İrade

İlahî irâde ve meşîet, yaratma kavramı çerçevesinde, kulun hidâyeti, dalâleti, rızık ve Allah’ın hükümlerliği karşısında insanın durumu gibi konuları kapsamaktadır. “İrâde” kelimesi insanın, bir işin yapılması veya yapılmaması yönündeki arzusuna, isteğine ve hükmü için kullanılır. “Meşîet”, esas itibâriyle “dilemek” anlamındaki bu fiil, Allah için kullanıldığında “icat ve yaratma” ifade eder. Bu durumda “meşîet” için “tekvinî irâde” tabiri kullanılır. İrâde ve meşîet bazen aynı anlamda ve birbirlerinin yerine kullanılırsa da ayrı kullanıldıkları yerler önem arz eder. Bu terimler ayrı ve özel anlamda kullanıldığında “tekvinî ve teşriî” olmak üzere iki kısma ayrılır. Buna göre meşîet tekvinîdir, yani oluş ifade eder ve yaratma ile ilgilidir. İrâde ise “teşriî” dir, yani hüküm koyar ve fiil olarak sonuç vermeyebilir. Bu iki fiil, konuları itibâriyle Kur’ân’da özellikle hidâyet, dalâlet, rızık, gufran ve azap konularında, genel olarak da yaratma konusunda kullanılırlar.²⁵

Mu‘tezile, iradenin murad edilen şeyin aynısı olduğu ve Allah kimsenin helakine sebep olan şeyi murat etmediğini söylemektedir. Mâtürîdî’ye göre “*Bir ülkeyi helak etmek istediğimizde...*”²⁶ âyeti beyanında iradenin, murad edilenden başka bir şey olduğuna işaret vardır. Çünkü Allah iradenin, helak etme anından önce olduğunu haber vermiştir. Bu da iradenin murad edilenden başka bir şey olduğuna işaret eder. Burada Allah’ın, ne sebeple helak edileceklerse onu murad ettiği anlamı vardır, o da yalanlama ve inattır. Çünkü Allah onların bunu seçeceklerini bilir. Helak olma sebebi dışında bir durumu bildiği halde onları helak

²⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 17: 230.

²⁵ Arif Aytekin, “Matürîdî’nin Te’vilâtü’l-Kur’ân’ında İrade ve Meşîet Yorumları”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (25 Aralık 2018): 34-49.

²⁶ el-İsrâ 17/16.

etmeyi murad etmesine ihtimal yoktur. Bu durum, Mu‘tezile’nin, iradenin murad edilen şeyin aynısı olduğu ve Allah onların helakine sebep olan şeyi murat etmediği görüşünü reddetmektedir.²⁷

Mu‘tezile’ye göre Allah bütün kâfirler için iman irade etmiştir. Allah, ister kâfir isterse Müslüman olsun insanların hepsinden kirliliği gidermeyi de irade etmiştir. Fakat kâfir kendisinin temizlenmemesini ve kendisindeki kirliliğin giderilmemesini irade etmiş ve temizlenmemiştir. Nitekim Allah dilediği kimseyi temizlemeye güç yetiremez. O dilediğini yapmaz. Bütün güç ve yardımını buna harcadıktan ve nezdinde hiçbir şey bırakmayıp verdikten sonra söz konusu kişi-kişiler iman etmemiştir. Nitekim “...*Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır.*”²⁸ âyetinde Cenâb-ı Hak, nefsinin bencilliğinden koruyacak her şeyi kuluna vermiş, hâzinesinde onu nefsinin bencilliğinden koruyacak hiçbir şey kalmamıştır. Ayrıca onlara göre Allah nezdinde olmadığını bildiği bir şeyi isteyen kişi, Allah ile alay etmektedir. Yine Mu‘tezile’ye göre “*O yerde gerekli temizliği yapıp hakimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah ahireti istiyor; Allah izzet ve hikmet sahibidir.*”²⁹ bu beyanda, kulların günah işlemeyi dilemeleri durumunda Allah’ın onların dilediği fiilleri yapmalarını dilemediğine ilişkin delil vardır.³⁰

Mâtürîdî’ye göre “*peygamber de müminler de onların bağışlanmalarını dileyemezler.*”³¹ âyeti Mu‘tezile’nin görüşünü reddetmektedir. Çünkü cehennemlik olduğu bilinen kimsenin bağışlanmasını dilemeyi yasaklamak suretiyle bu âyet, Allah’ın söz konusu kimsenin iman etmeyeceğini bilmesi sebebiyle onu bağışlamayacağını göstermektedir. Mâtürîdî’nin delil getirdiği diğer âyet şudur: “*Evlerinizde oturun ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı güzelce kılın, zekâtı verin, Allah’a ve resûlüne itaat edin. Ey peygamber ailesi! Allah’ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz*

²⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 8: 272-273.

²⁸ et-Tegâbün 64/16.

²⁹ el-Enfâl 8/67.

³⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7: 397, 524, 15: 212.

³¹ et-Tevbe 9/113.

kılmaktan ibarettir."³² Bu âyette Allah'ın temizlenme ve kirliliği terketme tercihinde bulunacağını bildiği kimseleri temizlediğini göstermektedir. Aynı şekilde kirliliği tercih edeceğini bildiği kimselerden de kirliliğin giderilmesini irade etmesi mümkün değildir. Aynı zamanda temizleme fiili Allah'ın kudreti ile gerçekleşmektedir.³³

Mu'tezile "*İşte onlar Allah'ın, kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir*"³⁴ âyetini 'Allah onların kalplerini şirkle ve küfürle temizlemek istemez.' şeklinde yorumlamaktadır. Mâtürîdî'ye göre, bu yorum uzak bir ihtimaldir, çünkü küfürle nasıl temizlenebilir, küfürle ancak pislenir! Ona göre ayet şunu kastetmiştir: Allah onların kalplerini temizlemez, çünkü onların tercih ettikleri şeyi yine tercih edeceklerini, diledikleri şeyi yine dileyceklerini bilmektedir. Allah, onların dileyip seçeceklerini bildiği şeyleri dilemiştir. Allah ancak kişinin istediği şeyi istemiş, onun tercih ettiğini tercih etmiştir. Dolayısıyla ayetin manası Mu'tezile'nin aleyhinedir. Çünkü Allah onların kalplerini temizlemek istemez, buyurmakta onlar ise Allah onların kalplerini temizlemek istiyor demektedir. Bu iddianın âyetin zahirine muhalif olduğu açıktır.³⁵

Yüce Allah'ın dilediğini yapacağına dair Mâtürîdî'nin delil getirdiği diğer âyetler şöyledir;

*"Ey Rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyaların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da ahirette de beni yönetip himaye eden sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni iyi kulların arasına kat!"*³⁶

*"Böylece Ehl-i Kitap'tan olanlar, Allah'ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını ve bütün lütfun Allah'ın elinde olup onu dilediğine verdiğini bilsinler."*³⁷

*"Allah, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Şüphesiz Allah dilediğini yapar."*³⁸

³² el-Ahzâb 33/33.

³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 6: 288, 495, 8: 424, 11: 384-385.

³⁴ el-Mâide 5/41.

³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 4: 238-239, 7: 286, 16: 269-270.

³⁶ Yûsuf 12/101.

³⁷ el-Hadîd /29.

³⁸ el-Hac 22/14.

“Rabbimiz! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; Rabb'imiz, duamı kabul et!”³⁹

“Dedi ki: ‘Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.’”⁴⁰

“Şayet Allah dileseydi birbirleriyle savaşmazlardı. Ne var ki Allah dilediğini mutlaka yerine getirir.”⁴¹

“İnşallah sen beni sabreder bulacaksın. Senin sözünden dışarı çıkmam.”⁴²

“Eğer şeytandan bir fitleme seni dürtüklerse hemen Allah’a sığın!”⁴³

“...fakat oradakilerin çoğu bunu bilmiyorlardı.”⁴⁴

“...cehennemi dolduracağım”⁴⁵

“Allah dilediğini yapar.”⁴⁶

“O her şeyin yaratıcısıdır.”⁴⁷

“Kuşkusuz Allah dilediğini yapar.”⁴⁸

“Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder.”⁴⁹

“Kuşkusuz Allah dilediğini doğru yola iletir.”⁵⁰

Mu‘tezile mensuplarına göre Allah’ın insanlara yönelik iradesi, onlara yönelik bir emirdir. Mâtürîdî’ye göre Allah’ın emri herkesi kapsamaz. Nitekim insanların sadece bir kısmı lider ve önder olmuştur. Bu durum, iradenin emrin dışında bir şey olduğuna ve Cenâb-ı Hakk’ın bir kimse için bir şey irade ettiğinde onun gerçekleştiğine işaret etmektedir. Belirtilen bu hususlar, Mu‘tezile mezhebinin geçersizliğini ortaya koymuştur.⁵¹

³⁹ İbrâhîm 14/40.

⁴⁰ es-Sâffât 37/102.

⁴¹ el-Bakara 2/253.

⁴² el-Kehf 18/69.

⁴³ el-A’râf 7/200.

⁴⁴ el-Kasas 28/13.

⁴⁵ Hûd 11/119, es-Secde 32/13.

⁴⁶ İbrâhîm 14/27.

⁴⁷ el-En’âm 6/102.

⁴⁸ el-Hac 22/18.

⁴⁹ el-Mâide 5/1.

⁵⁰ el-Hac 22/16.

⁵¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 11: 19.

Mu‘tezile’ye göre, Cenâb-ı Hak bütün kulların iman etmesini irade etmiştir. *“Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve hoşnutluğumu kazanmak üzere yola çıkmışsanız, benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin”*⁵² âyetinde Yüce Allah bunu dilediğine göre, onların kendisine düşmanlığı tercih edeceklerini bilmesine rağmen yine de kendileriyle dost olmalarını da dilemiş demektir. Mâtürîdî’ye göre Mu‘tezile bu sözleriyle Allah’ı hikmetli söz söylemekten çıkarıp âkıbeti görememekle nitelemektedir. Bu Cenâb-ı Hak için caiz olmayan şeydir. İşte Mu‘tezile Allah’ı bu şekilde nitelemekle haktan sapmış ve fiska düşmüştür; onların küfre düşmelerinden de endişe edilmektedir.⁵³

Mu‘tezile’ye göre Allah, inkârcıların ahirette nasiplerinin olmasını istemektedir. Allah onlar için imanı dilemiştir, iman sayesinde de onların ahirette payı olur. Mâtürîdî’ye göre *“Allah ahirette onların hiç nasibi olmasın istiyor; onlar için büyük bir azap vardır.”*⁵⁴ bu meâldeki âyet Mu‘tezile’nin iddialarını reddetmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak burada, onların ahirette hiç nasiplerinin olmamasını istediğini söylemektedir. Buna göre âyetle, Allah’ın onlar için imanı dilemediği ortaya çıkmıştır.⁵⁵

Mu‘tezile’ye göre, ancak küfrün olduğu yerde iman olur. Mâtürîdî’ye göre iman, eğer küfrün bulunduğu yerde güç yoluyla kazanılmış ve Allah tarafından müminlere verilmemiş ve onun bir benzeri kâfire de mutlaka verilmiş olsaydı, imana nimet, lütuf ve rahmet adının verilmesinin, küfre de bunun zıddı isimlerin verilmesinin anlamı olmazdı. Dolayısıyla her türlü lütuf Allah katındadır, bu lütfu Allah kime verirse, o insan iman eder ve doğru yolu bulur. Vermediği kişi de iman etmez. Buna göre Allah mümine onu vermiş, kâfire ise vermemiştir.⁵⁶

Mu‘tezile’ye göre Allah, insanların iman etme fiilini zorla ve baskı ile yapmaz. Nitekim Allah herkesin doğru yolu bulmasını irade eder ve herkese doğru yolu bulacakları hususları bahşeder, fakat onlar kendi istekleri ile doğru yoldan

⁵² el-Mümtehhine 60/1.

⁵³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 110.

⁵⁴ Âl-i İmrân 3/176.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 537.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 13: 179-180.

ayrılabilirler. Nitekim “Allah dileseydi (meşîet) onları elbette (aynı inançta) tek bir ümmet yapardı, fakat O kimi dilerse onu rahmetine kavuşturur; zâlimlerin ise ne bir velisi (arka çıkkanı) ne de bir yardımcısı olacaktır.”⁵⁷, “Artık kıyamet gününde Allah hakkında asılsız inançlar ileri sürenleri, yüzleri kararmış göreceksin. Büyüklük taslayanların kalacağı yer cehennemde değil midir?”⁵⁸ âyetlerini de görüşlerine delil getirirler.⁵⁹

Mu‘tezile şöyle demiştir: Yolculuk veya hastalık sırasında oruç tutan kimse Allah’ın dilemediği şeyi yapmış olur, çünkü aziz ve celil olan Allah zorluk değil kolaylık istediğini haber vermiştir, kişi hastalık veya yolculuk esnasında oruç tuttuğu takdirde zorluğu tercih etmiş olur, Allah Teâlâ ise bunu dilemediğini beyan etmiştir, dolayısıyla kul Allah’ın dilemediğini yapmış olur. Mâtürîdî’ye göre “Allah sizin için kolaylık ister, zorluk çekmenizi istemez”⁶⁰ bu beyanda Allah’ın - Mu‘tezile’nin ileri sürdüğü gibi- daha faziletli olanı değil de onun daha az faziletli olanı dilediği söylenemez. Buna mukabil oruç tutmamayı isteyene kolaylığı, tutmak isteyene de güçlüğü dilemiştir, denir.⁶¹

Mu‘tezile meşîetin (dilemenin) baskı yapma ve zorlama anlamına geldiğine dair delil gösterdiği diğer âyetler şöyledir:

“Eğer Rabb’in dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi topluca iman ederdi. Hal böyleyken, mümin olsunlar diye sen tutup insanları zorlayacak mısın?”⁶²

“Eğer Allah isteseydi hepinizi elbette ki bir tek inanç topluluğu yapardı”⁶³

“Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar”⁶⁴

“Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi.”⁶⁵

⁵⁷ eş-Şûrâ 42/8.

⁵⁸ ez-Zümer 39/60.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 205, 5: 191, 7: 281-285, 11: 83, 315, 12: 384.

⁶⁰ el-Bakara 2/185.

⁶¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 390-391.

⁶² Yûnus 10/99.

⁶³ en-Nahl 16/93.

⁶⁴ el-En’âm 6/148.

⁶⁵ el-En’âm 6/149.

“Rabb’in dileyseydi insanları elbette tek bir ümmet yapardı”⁶⁶

“Biz istesek onlara gökten bir mucize indiririz”⁶⁷

“Allah dileyseydi onlar ortak koşmazlardı”⁶⁸

Mâtürîdî’nin Mu‘tezile’ye karşı delil gösterdiği diğer âyetler şöyledir:

“İçlerinde aklı başında biri şöyle dedi: ‘Ben size Allah’ın yüceliğini dile getirmelisiniz!’ dememiş miydim?”⁶⁹

“Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölümler de onlarla konuşsaydı...”⁷⁰

“O senin hakkında bir iyilik dilerse onun lütfunu engelleyebilecek de yoktur”⁷¹

“Eğer biz isteseydik o kişiyi delillerimizle yüceltirdik”⁷²

“Âlemlerin Rabb’i Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz!”⁷³

“Allah ahirette onların hiç nasibi olmasın istiyor”⁷⁴

“Allah dileyseydi sizi tek bir ümmet yapardı”⁷⁵

“Allah dileyseydi bunu yapamazlardı.”⁷⁶

1.1.1.3. Kudret

Mu‘tezile mensuplarına göre Cenâb-ı Hak varlığın çoğunu yaratmamış, bir sineğin ve daha büyük bir şeyin fiilini yapmaya kâdir değildir, bütün hâzinelerini harcasa bile yaratıklarından herhangi birinin durumunu düzeltmeye de kâdir değildir. Şayet birinin durumu düzelmişse ancak kendisi düzeltilmiş, bozulmuşsa ancak kendisi bozmuştur. Aynı şekilde kâfirlere ait mülkün mülkiyeti Allah’a ait değildir. Allah, kâfire mülk vermez. Bir şeyin şey oluşu Cenâb-ı Hakk’ın yaratmasıyla değil kendiliğindendir. Sadece onun zuhûru Cenâb-ı Hakk’a aittir.

⁶⁶ Hûd 11/118.

⁶⁷ eş-Şuarâ 26/4.

⁶⁸ el-En’âm 6/107.

⁶⁹ el-Kalem 68/28.

⁷⁰ el-En’âm 6/111.

⁷¹ Yûnus 10/107.

⁷² el-A’râf 7/176.

⁷³ et-Tekvîr 81/29.

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/176.

⁷⁵ el-Mâide 5/48.

⁷⁶ el-En’âm 6/137.

Mâtürîdî'ye göre ise *“Allah’ın gücünün her şeye yettiğini ve yine Allah’ın ilminin her şeyi kuşattığını bilesiniz diye...”*⁷⁷, *“Şüphesiz biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık.”*⁷⁸, *“O ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarıyor ve yeryüzünü ölümünün ardından canlandırıyor. İşte siz de böyle çıkarılacaksınız.”*⁷⁹ beyanlarında Allah’ın, her yaratığın fiilini yaratmaya kâdir olduğunu açıkça belirtilmektedir.⁸⁰

Mu‘tezile, *“Eğer sizi boşayacak olursa Rabb’i ona, sizin yerinize sizden daha iyi olan eşler verebilir.”*⁸¹ âyeti hakkında; Allah onları daha iyi olan eş ile değiştiremez. Allah, bir insana hayır getirmeye kâdir olmadığı için dolayısıyla eşini de değiştiremez. O, bir erkeğin eşini başka birine eş yapmaya muktedir de değildir. Bu konudaki irade ve seçim sadece evlenecek olan erkeğe ve kadına aittir. Mâtürîdî'ye göre ise Allah Teâlâ, dilediği kişi için dilediği bir konuda hayır yaratmaya kâdirdir. Kadınlardan birini dilediği bir erkeğe eş yapmaya da muktedirdir. Dolayısıyla âyet Mu‘tezile’nin sözlerini reddetmektedir.⁸²

Mu‘tezile *“İşte kâfirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir.”*⁸³ âyetinde, Mu‘tezile’den Hasan-ı Basri, Ca‘fer b. Harb⁸⁴ ve diğerleri de *“Allah’tan başkasına tapanlara hakaret etmeyin; sonra onlar da bilgisizlik yüzünden sınırı aşarak Allah’a hakaret ederler. Böylece biz her ümmete kendi işlerini güzel gösterdik”*⁸⁵ âyetinin izahında müminlere Allah’a ibadet etmek güzel gösterildiği gibi kâfirlere de aynı şekilde Allah’a ibadet etmek güzel gösterilmiştir, fakat onlar inat etmiş ve ibadeti Allah’tan başka varlıklara yöneltmişlerdir görüşündedir.

Yine Mu‘tezile mensupları ve Hasan-ı Basri *“Nefsani arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal*

⁷⁷ et-Talâk 65/12.

⁷⁸ el-Kamer 54/49.

⁷⁹ er-Rûm 30/19.

⁸⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7: 116, 11: 199, 15: 249, 285-287.

⁸¹ et-Tahrîm 66/5.

⁸² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 265.

⁸³ el-En’âm 6/122.

⁸⁴ Ebü’l-Fazl Ca‘fer b. Harb el-Hemedânî (ö. 236/850-51(?)); Mu‘tezile imamlarından. Ca‘fer b. Harb kelâmcı ve mezhepler tarihçisi olarak tanınmaktadır. Ebü’l-Hüzeyl el-Allâf, Muammer b. Abbâd es-Sülemî ve Hişâm b. Hakem vb. belli başlı kelâmcıların görüşlerini eserlerinde nakletmiştir. Görüşleri net olarak kaynaklarda bulunmamakta bazı kaynaklarda cebir görüşü de kendisine atfedilmektedir. Çeşitli eserler telif etti. (Cihat Tunç, “Ca‘fer b. Harb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992, 6: 549-551)

⁸⁵ el-En’âm 6/108.

hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici gelmiştir...”⁸⁶ âyeti için şöyle demiştir: Allah’a yemin ederim ki belirtilen bu hususları insanlara şeytan süslemiştir. Mâtürîdî’ye göre ise güzel göstermek, saptırma, şaşırtma ve benzeri şeyler Allah’a nisbet edilir ve bunları Allah yaratır. Yani onlardaki sapma fiilini, güzel görme fiilini ve şaşırtma fiilini yaratan Allah’tır, bu fiilleri yaratmış olması itibariyle bunlar Allah’a nispet edilmiştir. Şeytana ve halkın büyüklerine nispet edilmesi de insanları ona çağırmaları, onu kendilerine fısıldamaları ve akıllarına sokmaları itibariyledir.⁸⁷

Mu‘tezile “*Bunun gibi biz, her ülkede suçlu ve günahkârların elebaşlarına, orada entrika peşinde koşma imkânı vermişizdir*”⁸⁸ âyetiyle ilgili ‘Allah onların büyüklerine orada entrika peşinde koşma imkânı vermemiştir, ancak Allah dünyada onlara bolluk ve imkân vermiş ve onlar da orada entrika peşinde koşmuşlardır.’ demektedir. Mu‘tezile yine, “*Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk*”⁸⁹ meâlindeki âyet hakkında da aynı şeyi söyleyerek Allah’ın onları cehennem için yaratmış olmasının caiz olmadığını, ancak onlar küfür ve sapıklık eylemlerini yaptıkları için cehennemlik olduğunu, yoksa onları cehennem için yaratmadığını söylemişlerdir.

Mâtürîdî’ye göre ise hiç şüphesiz Allah onları entrika ve sapıklıktan başka bir şey için yaratmıştı, Cenâb-ı Hak onların yarattığı çizgide olmayacaklarını da hiç şüphesiz biliyordu. İsteddiği gibi olmayacağını bildiği halde bir şey yapmak, hikmetli bir fiil değildir. Buna göre her türlü noksanlıktan münezzeh olan Allah’ın, yarattığı çizgide olmayacaklarını bildiği halde insanları hidâyet ve kendisine kulluk için yaratmış olması caiz değildir yahut da insanların öyle olacaklarını bilmediği halde onları bu gaye için yaratmış olması da caiz değildir. Bu, yaptığı işin neticesini bilmemektir, Cenâb-ı Hak ise böyle şeylerden çok yücedir. Bu da göstermektedir ki Allah onların, nasıl olacaklarını ve neyi tercih edeceklerini biliyordu ve onları bu bilgiye uygun şekilde olmaları için yaratmıştır.⁹⁰

⁸⁶ Âl-i İmrân 3/14.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 195-196, 222.

⁸⁸ el-En’âm 6/123.

⁸⁹ el-A’raf 7/179.

⁹⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 223-224.

Mu‘tezile’ye göre Allah İblis’i saptırmamıştır. Onlardan bazıları “*İblis dedi ki: Bundan böyle benim sapmama izin vermene karşılık...*”⁹¹ âyeti beyanı hakkında; İblis, Allah düşmanı yalan söylemiştir, onu Allah saptırmamıştır demiştir. Mu‘tezile “*‘Rabb’imiz! Şunlar azdırdığımız kimselerdir. Biz nasıl azmışsak onları da öyle azdırdık*”⁹² bu âyetle delillendirme yaparak şöyle demektedir: Söz konusu kimseler “Biz nasıl azmışsak onları da öyle azdırdık” demek suretiyle azgınlığı kendilerine nispet etmişlerdir. Bu husus Allah’ın kimseyi azdırmadığını göstermektedir. Mâtürîdî’ye göre Cenâb-ı Hak sapıklık ve azgınlık fiilini yarattığı için bu âyette saptırmayı kendine nispet etmektedir. Nitekim İblis, “*Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için...*”⁹³ demiştir. Burada İblis azdırma fiilini Allah Teâlâ’ya nispet etmiştir.⁹⁴

Mâtürîdî’nin Mu‘tezile’ye karşı delil getirdiği diğer âyetler ve bazılarının açıklamaları şöyledir:

“*...aralarına kıyamet gününe kadar sürüp gidecek olan kini ve düşmanlığı soktuk*”⁹⁵ bu ilâhi beyan, Allah’ın onda bir etkisi olduğunu gösterir, o da kin ve düşmanlığı onlarda yaratmış olmasıdır. Şayet Allah’ın bunda bir dahli olmasaydı onu kendi zatına nispet etmezdi.⁹⁶

“*Güldüren de O’dur, ağlatan da.*”⁹⁷ Mâtürîdî’ye göre Allah Teâlâ, insanın fiilleri üzerindeki kudretini burada da açıklamaktadır. Allah Teâlâ, insanlar kendisini hiçbir varlığın aciz bırakamayacağını bilsinler diye muhtelif âyetlerde kudretini ve hükümrânlığını beyan etmektedir. Âyet insanlardaki gülme ve ağlama fiillerini yaratanın Allah olduğunu da açıkça ifade etmektedir.⁹⁸

“*İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim’e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabb’in hikmet*

⁹¹ el-A’râf 7/16.

⁹² el-Kasas 28/63.

⁹³ el-Hicr 15/39.

⁹⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 327-328, 347, 8: 348, 11: 79-80.

⁹⁵ el-Mâide 5/14.

⁹⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 4: 190.

⁹⁷ en-Necm 53/43.

⁹⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 14: 238.

sahibidir, her şeyi bilmektedir!”⁹⁹ bu âyet Hz. İbrahim’in (s.a.) kavmine karşı kullandığı tartışma delillerini Allah’ın yarattığına işaret eder.¹⁰⁰

“İşte böylece işledikleri günahlardan ötürü zalimleri birbirine yandaş yaparız.”¹⁰¹ Cenâb-ı Hak, yandaş yapmayı kendi zatına nispet etmektedir. Bu ifade, burada Allah’ın yaratmasının söz konusu olduğunu gösterir.¹⁰²

“Mûsâ Rabb’imiz! dedi, sen Firavun’a ve adamlarına dünya hayatında ihtişam ve servet verdin; insanları senin yolundan saptırsınlar diye mi ya Rab!”¹⁰³

“Allah’ın insanlar için açtığı rahmeti kısılabilecek yoktur. O’nun kıstığını da O’ndan başkası açamaz. Mutlak izzet ve derin hikmet sahibi olan O’dur!”¹⁰⁴

“Allah kimi dilerse onu şaşırtır, dilediği kimseyi de doğru yola iletir.”¹⁰⁵

“Allah böylelerinin kalplerine ve kulaklarına mühür basmıştır”¹⁰⁶

“Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor”¹⁰⁷

“Onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz sanıyorlar”¹⁰⁸

“Mutlak hükümlerlik elinde olan Allah aşkıdır, cömerttir ve O’nun her şeye gücü yeter.”¹⁰⁹

“De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsın ve mülkü dilediğinden çekip alırsın.”¹¹⁰

“Ne yeryüzünde ne de gökte Allah’ı çaresiz bırakabilirsiniz...”¹¹¹

“Rabb’in, dilediğini yaratır ve tercih eder...”¹¹²

⁹⁹ el-En’âm 6/83.

¹⁰⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 149.

¹⁰¹ el-En’âm 6/129.

¹⁰² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 233.

¹⁰³ Yûnus 10/88.

¹⁰⁴ Fâtır 35/2.

¹⁰⁵ el-En’âm 6/39.

¹⁰⁶ el-Bakara 2/7.

¹⁰⁷ Âl-i İmrân 3/178.

¹⁰⁸ el-Müminûn 23/55-56.

¹⁰⁹ el-Mülk 67/1.

¹¹⁰ Âl-i İmrân 3/26.

¹¹¹ el-Ankebût 29/22.

¹¹² el-Kasas 28/68.

1.1.2. Rü'yetullah

Mu'tezile mensupları dünya ve ahirette Yüce Allah'ın görülemeyeceğini iddia etmektedirler. Görüşlerine delil olarak “*Yine siz hatırlamalısınız ki, ‘Ey Mûsâ! Biz Allah’ı açıkça görmedikçe sana inanmayacağız’ demiştiniz de henüz bakınıp dururken yıldırım çarpmıştı sizi.*”¹¹³ Âyetini sunuyorlar. Onlar bu âyetle ilgili ‘Mûsâ’nın ümmetine Allah’ı görmeyi (rü’yet) istemeleri sebebiyle yıldırım çarpmıştı.’ şeklinde yorum yapmışlardır. Eğer ki Allah’ın görülmesi mümkün olsaydı kendilerini yıldırım çarpmaz ve bu yüzden azaba müstahak olmazlardı demişlerdir.¹¹⁴

Rü’yet konusunda Kâ’bî¹¹⁵ şunları söylemiştir: Duyu ötesi varlık alanı, bilinmeyi sağlayan yöntemlerin dışına çıkamayacağına göre aynı şekilde görülmeyi sağlayan şartlar olmadan görülemez. Rü’yeti sağlayan unsurlar da görenle görülen varlık ve onun işgal ettiği mekân arasında bir mesafenin bulunması, karşılıklı bir pozisyonda olma, hava teması, çok küçük veya çok büyük olmama ve uzakta bulunmamasıdır. Eğer bunlar olmadan görebilme olsaydı, duysal alemde bu görme yöntemi bilinilebilirdi.¹¹⁶

Mâtürîdî’ye göre ise Kâ’bî’nin bu görüşü birkaç açıdan hatalıdır. Birincisi, Kâ’bî, kendi yapısının görülmesini ölçü olarak almıştır. Bununla birlikte bilinmektedir ki onun yapısının dışında kalan cevherler vardır; öyle ki bunlar, insanın kendi yapısı itibarıyla gözlerinin idrak etmesi şöyle dursun, güç yetiremeyeceği yönlerden görebilirler. Örneğin melekler, cinler ve bunun dışındaki varlık türleri, biz onları göremediğimiz halde onlar bizi görmektedir. Aynı şekilde tahtakurusu gibi küçük cüsseli olup bizi gören varlıklar vardır ki bunun benzeri bir göz birtakım vehimlerde bulunsa bile bizi idrak etmesi muhtemel değildir. Yazıcı melek, bizim bütün fiillerimizi ve sözlerimizi görüp işitmektedir. Eğer biz bunları mevcut yaratılışımız aracılığıyla değerlendirirsek bütün bunları inkâr etmemiz gerekmektedir. İkincisi, Kâ’bî’ye göre duyulur alemde bütün bilgi vasıtalarını

¹¹³ el-Bakara 2/55.

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 159.

¹¹⁵ Ebü’l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ’bî (ö. 319/931) Mu’tezile’nin ileri gelen alimlerinden. Birçok eseri vardır. (Adil Bebek, “Kâ’bî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2001, 24: 27)

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6: 64.

kullanarak cevher ve araz görülebilmektedir, bunların dışında bir varlığın bilinme imkânı yoktur. Ancak bunun dışında gayba dair varlıkların bilgisi de mümkündür. Rü'yetullah konusu da bunun gibidir. Üçüncüsü, görme şartlarının hiçbirisi olmadan gölge, karanlık ve ışık görülebilmektedir.¹¹⁷

Dördüncüsü, söz konusu şartların tümü bulunduğu halde görülecek şeyin yapısına veya bazı engellere bağlı olarak rü'yetin gerçekleşmemesi mümkündür. Yine şartlar bulunmadığı halde de rü'yetin gerçekleşmesi de mümkündür. Bu durum şu örnek gibidir: Allah'a cisimlik atfeden birine “fail” ve “alim” sıfatlarıyla karşılık verilip onun “zira burada cisim vardır, fakat diğer cisimler gibi değil” demesine karşın “Allah alim ve faildir, ama cisim değildir” şeklinde cevap verilir. Rü'yet konusu da aynı böyledir.¹¹⁸

Şu da var ki görmeyi engelleyen uzaklık ve küçüklük şartları bizim dışımızdakilerin duyuları vasıtasıyla görmesini mümkün kılar. Nitekim görmeyi engelleyen sebepler ortadan kalktığında rü'yet gerçekleşebilmektedir. Şayet bu iki engel başkasının görme duyusundan kalkabilirse ve bu kimse görür. Mesela ölüm meleği yeryüzünün çevresini ve ortasını görebilmektedir. Eğer ki durum insanın görme yeteneği açısından düşünülürse idrak edilmeleri mümkün olmazdı. Sonuç olarak ortaya çıkmıştır ki Kâ'bî'nin belirlediği ölçütler gördüğü şeyleri tanımlamanın vesilesi olmamakta, aksine görmeye engel teşkil eden şeylerin tanımlanmasına vesile olmaktadır. Bu engeller kalktığında göz görür. Bununla birlikte Mâtürîdî'ye göre zatı bakımından görülmesi imkânsız olan şey sadece arazdır. Buna karşın her cisim görülebilir. Eğer cisim olmadığı veya Kâ'bî'nin belirttiği şartlar bulunmadığı için görülemeyen bir şeyin görülmesinin inkârı (bu dünyada) gerekli ise de teorik olarak imkânını kabul etmek gerekir. Çünkü özü itibarıyla görülemeyen arazdır. Dolayısıyla onun dışındaki her şey görülebilir. Sonuç aslında dünyada Allah görülebilir, fakat bu inanma imtihanını düşürür ve sorumluluğu ortadan kaldırır. Halbuki dünya bu ikisi için yaratılmıştır.¹¹⁹

Ayrıca Kâ'bî görmeyi cismin uzaklığı ve küçüklüğü sebebiyle de reddetmiştir. Halbuki bu iki özellik Allah'ta mevcut değildir. Yine Kâ'bî, “gözler

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 6: 65.

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 6: 66.

¹¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 6: 66.

O’nu idrak edemez”¹²⁰ âyetindeki beyanla Allah’ın kendisini övdüğünü söyleyerek delil getirmiş ve bunun O’ndan yok olması mümkün değildir demiştir. Aynı şekilde şu ilâhi beyanlar da Kâ’bî’ye karşı bir delil teşkil eder: “*O, her şeyin yaratıcısıdır.*”¹²¹, “*O, her şeye kâdirdir.*”¹²². Bunların da zail olması mümkün değildir. Kâ’bî’nin belirttiği şartlar dikkate alınmaksızın Allah görülmekle nitelendiğine göre söz konusu yöntemin görülmesinin mahiyetini açıklayıcı olmadığı ortaya çıkmış olur.¹²³ Mâtürîdî, Kabi’nin söylediklerini inceleyip düşünen kimse onun Müşebbihe mezhebinin görüşlerini benimsediğini görür diyerek ona eleştiri de bulunmuştur.¹²⁴

Mâtürîdî’ye göre şayet, “Allah nasıl görülür?”, diye bir soru sorulursa buna şöyle cevap verilir: Keyfiyetsiz görülür, zira keyfiyet şekil sahibi varlıklar içindir. Bilakis Allah, ayakta olmak, oturmak, yaslanmak, tutunmak, birleşmek, ayrışmak, yüz yüze olmak, sırtını dönmek, uzun veya kısa olmak, aydınlık veya karanlık olmak, duran veya hareket eden olmak, temas eden veya uzak duran olmak, çıkan veya giren olmak gibi niteliklerle nitelenmeksizin görülür. Tasavvurun alabileceği veya aklın değerlendirebileceği hiçbir anlam söz konusu değildir, çünkü Cenâb-ı Hak bütün bunlardan münezzehtir.¹²⁵

İmâm Mâtürîdî’ye göre “*Yine siz hatırlamalısınız ki, ‘Ey Mûsâ! Biz Allah’ı açıkça görmedikçe sana inanmayacağız’ demiştiniz de henüz bakınıp dururken yıldırım çarpmıştı sizi.*”¹²⁶ âyetinde rû’yetullahın isbatına dair delil vardır. Çünkü Hz. Mûsâ (a.s.) rû’yet talebi karşısında onları azarlamamış ve “Bunu istemeyin!” dememiştir. Bunun yanında o, Rabb’inden kendisini göstermesini istemiş, Cenâb-ı Hak bu isteği yasaklamayarak, “*Dağ yerinde durursa beni görürsün*”¹²⁷ demiştir. Bu, bir vaad üslubudur, şayet istenen şey ihtimal dahilinde bulunmasaydı bu üslubun kullanılması mümkün olmazdı, çünkü küfür konumunda bulunan böyle bir

¹²⁰ el-En’âm 6/103.

¹²¹ el-En’âm 6/102.

¹²² el-Mâide 5/120.

¹²³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6: 68.

¹²⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6: 68.

¹²⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6: 69.

¹²⁶ el-Bakara 2/55.

¹²⁷ el-A’raf 7/143.

şeyin yasaklanmaması düşünülemez. Ayrıca Resûllullah’a (s.a.v.) yönelik olarak rivâyet edilen rû’yet sorusu da görüşümüzü desteklemektedir, zira ashap, “Rabb’imizi görecektir miyiz?” diye sormuş, fakat böyle bir sorunun yönelttilmesini yasaklamaya veya yadırgamaya dair bir rivâyet Resûllullah’tan intikal etmemiştir. Şayet rû’yet mümkün olmasaydı bu davranışları yasaklanırdı.¹²⁸

Allah’ı görmelerini istemeleri üzerine İsrailoğulları’na yıldırım çarpmasının sebebi gerçeği öğrenmek değil, güçlük çıkarmak için soru yöneltmiş olmalarıdır. Onların güçlük çıkarma niyeti taşıdığına delili, mutedil davranan kimsenin yeterli bulacağı kadar mucizelerin gelmiş olmasıdır, bu yüzdendir ki kendilerini yıldırım çarpmıştır. Şöyle de demek mümkündür: İsrailoğulları’nı yıldırım çarpmasının sebebi ‘Allah’ı çıplak gözle görmedikçe’ ifadesi değil, sana inanmayacağız şeklindeki sözleridir.¹²⁹

Mâtürîdî bu konudaki görüşünü meleklerin görülmesi konusuna benzeterek şöyle de açıklamıştır. İmâm Mâtürîdî, “İnsanın sağında solunda oturmuş iki alıcı (yaptığını) alıp kaydeder.”¹³⁰ âyetinde Yüce Allah meleklerle, insanların amellerini yazmalarını ve onların sağında ve solunda oturmalarını emrettiğini haber vermektedir. Ancak Allah’ın insanlara melekleri gösterebilme gücüne sahip olmasına ve melekler görülebilen cisimler olmasına rağmen insanlara onları görebilme gücü vermemiştir. O, bütün yarattıklarının kuvvetini onların kuvvetine denk yapmadığı gibi başkalarının görme kabiliyetini de onların görme kabiliyeti gibi yaratmamıştır. Bunun nedeni de insan bünyesi bu konuda dünyada birtakım zaaf ve perdelerden dolayı bazı şeyleri kaldırmaya uygun değildir. İşte bu gerçek Mu’tezile’nin Allah’ı görmeyi inkâr etmelerini çürütmektedir. Nitekim melekler ahirette görüldükleri gibi eğer ki Allah görülecekse her yerde görülür, Allah’ı görmek de böyledir.¹³¹

Mâtürîdî “Oysa o gün bir kısım yüzler Rab’lerine bakarak mutlulukla parıldayacaktır.”¹³² âyetini de kendi görüşüne delil getirmiş ve ‘Rab’lerine

¹²⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 159-160.

¹²⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 160.

¹³⁰ el-Kâf 50/17.

¹³¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 14: 119.

¹³² el-Kıyâme 75/22-23.

bakarak' ifadesinden bizzat Yüce Allah'ı görme anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.) şöyle haber vermişlerdir: "Kıyamet günü on dördüncü gece ayı gördüğünüz gibi Rabb'inizi göreceksiniz. O'nu görmekte üst üste sıkışıp birbirinizin üzerine yığılmayacaksınız."¹³³

1.1.3. Varlık ve İnsan

Mu'tezile nesnelerin mevcudiyetinin sürekli olduğunu iddia ederek, şöyle demektedir: Mâdûm (yok olan) şeydir, yani vardır. Mâdûm bir şey olduğuna göre nesnelerin mevcudiyeti de sürekliedir demektir. Yine onlara göre mâdum üzerinde Allah'ın etkisi sadece onu ortaya çıkarmaktır. Mâtürîdî'ye göre "*Allah her şeyin yaratıcısıdır ve her şeyi koruyup yöneten de O'dur!*"¹³⁴ âyeti Mu'tezile'nin iddialarını reddetmektedir. Bu konuda Mu'tezile'nin dediğine bakıldığında, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın kendisini her şeyin yaratıcısı olarak tavsif etmesine rağmen O'nun her şeyin halıkı olması şöyle dursun, nesneyi bile yaratmamış demektir. Âyet Cenâb-ı Hakk'ın, bütün fiillerin, bedenlerin ve cevherlerin hepsinin yaratıcısı olduğuna işaret eder.¹³⁵

İnsan

Hasan-ı Basrî ve Mu'tezile, "*Kahrolası o insan!...*"¹³⁶ ifadesinin Allah'ın insanı yaptıklarından ötürü kötülemesi ve nitelemesi tarzında bir ifade olduğunu ve Allah'ın bunu kullanmasında bir sakınca bulunmadığını söylemişlerdir. Mâtürîdî'ye göre kötüleme, hiçbir zaman kötülenene zarar vermez. Kötülemenin zararı sadece kötüleyene yönelik kalır. Kötülenen, kendisini kötüleyenin kötülemesiyle değil ancak kendi işlediği aşağılık fiillerle kötülenir. Allah ise kendisine aşağılık bir fiil nispet edilmesinden yücedir. O yüzden insanlar arasında kötüleme olarak bilinen bir kelimenin Allah tarafından kullanılması halinde kötülemenin yukarıda sözü edilen manası gerçekleşmez. Aynı şekilde insanlar arasında gıybet sayılacak bir sözün Allah tarafından kullanılması halinde de

¹³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 16: 313-314.

¹³⁴ ez-Zümer 39/62.

¹³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 12: 386-387.

¹³⁶ Abese 80/17.

gıybetten söz edilemez. Aksine bunlar bir fiilden engelleme ve uyarıda bulunma anlamına gelir.¹³⁷

Mu‘tezile’den bazılarına göre “...*Onlar, güçleri ve yeryüzünde bıraktıkları eserler itibariyle bunlardan daha üstün idiler...*”¹³⁸ âyeti, onlar hayırlar yapmakta bunlardan daha üstün idiler manasına gelir. Mâtürîdî göre ise bu manaya gelmez, eğer böyle olsaydı, o zaman onların daha salih kimseler olması gerekirdi. Böyle bir mana uzak bir ihtimaldir ve yakışık olmayan bir sözdür. Doğrusu onlar şahsen ve bedenen bunlardan daha güçlü-kuvvetli idiler.¹³⁹

Mu‘tezile’ye göre Müslümanın dürüst olmaması ve kendisinden emin bulunulmaması mümkün değildir. Mâtürîdî’ye göre ise “...*Eğer iki erkek bulunamazsa doğruluklarından emin olacağınız şahitlerden...*”¹⁴⁰ ilâhi beyanı Mu‘tezile’ye ait görüşün karşısında kesin bir delil teşkil eder. Müslümanların içinde kendilerinden emin ve razı olunmayanların, ayrıca dürüst olma (adaletli olma) niteliği taşıyanların yanı sıra taşımayanların da bulunduğu delili yer almaktadır.¹⁴¹

1.2. ADL

Mu‘tezile’ye göre adl ilkesinin temel önermesi şudur: Allah’ın bütün fiilleri güzeldird, Allah kabih olanı asla yapmaz ve kendisine vacip olanı asla ihlal etmez. Mu‘tezile adl ilkesiyle öncelikle Allah-insan ilişkilerini ve bu ilişkiyi ifade eden temel kavram olan teklifi sağlam temellere oturtmayı hedeflemiştir.¹⁴² Bu bağlamda kader, kulların fiilleri, aslah ve nübüvvet konularını adl başlığı altında işleyeceğiz.

1.2.1. Kader

Mu‘tezile’ye göre yapılan işler, Allah kendileri hakkında böyle hükmedip takdir ettiği için yapılmaz. Kaza ve kader onları bu işleri yapmaya zorlamaz, onlar üzerinde bir güç kullanmaz. Mu‘tezile bu konuda şu ilâhi beyanı delil getirmiştir:

¹³⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 17: 68-69.

¹³⁸ el-Mümin 40/21.

¹³⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 13: 42.

¹⁴⁰ el-Bakara 2/282.

¹⁴¹ Mâtürîdî *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 245-248.

¹⁴² Orhan Şener Koloğlu, “Mu‘tezile’nin Temel Öğretileri”, *İslami İlimler Dergisi* 12/2 (01 Aralık 2017): 43-80.

*“Kendilerine kurtuluş rehberi (vahiy) geldiğinde, insanların inanmalarını, ancak Allah, peygamber olarak bir beşeri mi gönderdi? demeleri engelledi.”*¹⁴³

Mâtürîdî’ye göre insan masiyet ve itaat türünden yaptığı işleri ancak Allah’ın kazası ve kaderi ile yapar. Çünkü Yüce Allah *“O, kullarını çok iyi bilip görmektedir.”*¹⁴⁴ âyeti beyanında, Hz. Peygamber’in onlara resul olarak gönderildiğini kabul edeceklerini yahut reddedeceklerini Allah’ın bildiği belirgindir. Dolayısıyla âyet onların haklarındaki kaza ve kaderden dolayı bu fiilleri yapmadıklarına ve kaderin fiil üzerinde bir etkisi bulunmadığına işaret eder. Yüce Allah’ın onlar hakkında bu işleri yapmalarını hükmetmesi, onların bu işleri yapacaklarını ve tercih edeceklerini bildiği içindir.¹⁴⁵

1.2.1.1. Ecel

Ecel konusunda Mu‘tezile’nin iddiasına göre herkesin iki eceli vardır, şayet öldürülürse eceli başka türlü, tabii bir ölümle ölürse başka türüdür. Yine onlara göre kul sıla-i rahimde bulunursa onun hayatına uzun ömrün bitiminde son verir, bulunmazsa ilk süresinde hayatını nihâyete erdirir. Mu‘tezile, *“Peygamberleri, ‘Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında bir şüphe mi var. O, günahlarınızı bağışlamak için size bir çağrıda bulunuyor ve size belli vakte kadar da süre veriyor’ dediler.”*¹⁴⁶ bu âyete göre iki ecel bulunduğunu söylemektedirler. Yine Mu‘tezile, *“Sayıları binlerce olduğu halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkıp gidenleri bilmez misin? Allah kendilerine, ‘Ölün!’ dedi, sonra onları hayata kavuşturdu.”*¹⁴⁷ âyetinde bahis konusu kişilerin ölümleri, kaderlerinde (ecel) belirlenen ölüm değildir, aksine onların ölmesi planlanandan önce gerçekleşmiştir.¹⁴⁸

Mâtürîdî’ye göre ise iki ecel kabul etmek, ancak akıbetler hakkında cahil olan kişinin onları bilmemesiyle olur. Her türlü noksanlıktan münezze ve yüce olan Allah ise, olanı da olacak olanı da bilendir. Allah olacak olanı da bildiği için O’nun katında iki ecelin var olma ihtimali yoktur. Allah herkesin ecelini ancak

¹⁴³ el-İsrâ 17/94.

¹⁴⁴ el-İsrâ 17/96.

¹⁴⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 8: 401-402, 12: 265-266.

¹⁴⁶ İbrâhîm 14/10.

¹⁴⁷ el-Bakara 2/243.

¹⁴⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7: 498.

olacağını bildiği vakte koymuştur. “Ulaşacakları bir müddete kadar onlardan azabı kaldırdığımızda hemen sözlerinden dönerlerdi.”¹⁴⁹ âyetinde Yüce Allah söz konusu kimse için biri ölüm diğeri öldürölme olmak üzere iki ecel tayin etmekten münezzehtir. Ancak Cenâb-ı Hak, ilminde öldürölceğı belirli olan kimsenin ecelini öldürölme, normal bir şekilde ölenin ise ecelini ölüm yapmıştır.¹⁵⁰

Mâtürîdî’ye göre “Hısım akraba ile ilişkiyi sürdürme ömrün artmasına vesile olur.” rivâyeti Mu‘tezile’nin anladığı gibi değildir. Burada Cenâb-ı Hak kulunun sıla-i rahimde bulunacağını bildiği için ömrünü, bu davranışta bulunmamış olsaydı ilâhi ilminde belirlenen ömürden daha fazla yapar, demektir. Burada Allah, kişinin ömrünü belirli bir sınırdan belirlemiş olsun, sıla-i rahimde bulunduğu takdirde ise onu arttırsın gibi bir anlam çıkmaz.¹⁵¹

Yine Mu‘tezile’ye göre her kula, yaşatan ve öldüren denilmesi caizdir, çünkü öldürölün biri kendi eceliyle ölmüş değildir, aksine onu katili öldürmüştür. Mâtürîdî ise onların sözlerine karşılık “Yaşatan da öldüren de O’dur...”¹⁵², “İşte o beldeler (ahalisi), zulme sapınca onları helâk ettik; helâk etmek için de belli bir süre belirlemiştik.”¹⁵³ âyetlerini delil getirmiş ve her şeyin hayatını yaratan da her şeyin ölümünü yaratan da Yüce Allah’ın olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁴

Mâtürîdî’ye göre Cenâb-ı Hak, bir kimsenin öldürölceğini ezelde bildiği için ecelinin bitimini başka bir şeye değil öldürölmeye bağlar. Çünkü kişinin ecelini kendiliğinden ölme şeklinde takdir edip de sonra bu vadeyi başka bir şeyle bozması mümkün değildir. Şayet bu mümkün olsaydı O’nun akıbetleri bilmediği anlamına gelirdi. Akıbetleri bilmemek ise Rab oluş sıfatını yok eder ve O’nun bir şey bilmediği anlamına gelir.¹⁵⁵ Mâtürîdî’nin bu görüşüne delil gösterdiği âyetler şöyledir:

¹⁴⁹ el-A’râf 7/135.

¹⁵⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6: 48-49, 9: 169.

¹⁵¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 182, 2: 154-155.

¹⁵² el-Mümin 40/68.

¹⁵³ el-Kehf 18/59.

¹⁵⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2:524, 13:93.

¹⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 361, 8: 16-152, 16: 134-135.

“De ki: Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi.”¹⁵⁶

“Aranızda ölümü biz takdir ettik”¹⁵⁷

“...Ne bir saat geciktirilirlir ne de bir saat öne alınırlar.”¹⁵⁸

“Senden azabın acele verilmesini isterler, belirlenmiş ecel olmasaydı, azap onlara gelirdi.”¹⁵⁹

“Allah, eceli gelince hiç kimsenin ölümünü ertelemes”¹⁶⁰

“Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiğinde ne bir an geri kalır ne de bir an ileri gidebilirler.”¹⁶¹

“Şüphesiz Allah’ın belirlediği vade geldiğinde artık ertelenmez.”¹⁶²

“Ama süreleri dolduğunda onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler.”¹⁶³

“Hiçbir ümmet kendi ecelini ne öne alabilir ne de erteleyebilir.”¹⁶⁴

1.2.2. Kulların fiilleri

Mu‘tezile, kendileriyle Allah arasında fiilin oluşumunda ortaklık (şirk) manasına geleceği endişesiyle kulların fiillerini yaratanın kendileri olduğunu iddia etmektedir. Onlara göre kullara ait fiiller, Allah’ın kudretiyle yaratılmamıştır. O, kulun fiilini yaratmaya kâdir değildir. Mâtürîdî’ye göre bir insan herhangi bir şeyi yapmaya ancak Allah’ın güç vermesi ile muktedir olur. Allah’ın gücünün yetmediği bir şeye kulun gücünün yetmesi imkânsızdır. *“Allah’ın her şeye gücü yeter.”¹⁶⁵* bu ilâhi beyanın Mu‘tezile’nin aleyhine bir delil teşkil ettiği açıktır. Çünkü âyette Allah, her şeyi yapmaya kâdir olduğunu haber vermektedir.¹⁶⁶

¹⁵⁶ Âl-i İmrân 3/154.

¹⁵⁷ el-Vâkıa 56/60-61.

¹⁵⁸ el-A’râf 7/34.

¹⁵⁹ el-Ankebût 29/53.

¹⁶⁰ el-Münâfikûn 63/11.

¹⁶¹ Yûnus 10/49.

¹⁶² en-Nûh 71/4.

¹⁶³ en-Nahl 16/61.

¹⁶⁴ el-Hicr 15/5.

¹⁶⁵ Âl-i İmrân 3/189.

¹⁶⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 563, 10: 248.

Mu‘tezile’ye göre Allah, varlıkların binde birini bile yaratmamıştır. İnsanların fiillerini, hareket ve sekenatlarını, oturmalarını ve kalkmalarını ve buna benzer şeylerin hiçbirini Allah yaratmamıştır. Aynı şekilde Allah gemileri insanların hizmetlerine vermemiştir. Ancak Yüce Allah sadece gemi yapılan ahşabı onların hizmetine vermiştir. Çünkü onlara göre kulların fiillerinde Allah’ın planlaması ve yaratması yoktur. Bunları ancak insanın kendisi yapar. Mu‘tezile’den Ca‘fer b. Harb “O, göklerin, yerin ve bunlar arasındakilerin Rabb’i, güneşin doğuş yerlerinin Rabb’idir.”¹⁶⁷ âyeti beyanı hakkında Cenâb-ı Hak, yerle gök arasındaki her şeyin Rabb’idir. Fakat bizim amellerimizin ve fiillerimizin yaratıcısı değildir. O, ancak amellerin ve fiillerin mâlikidir demiştir. Mâtürîdî’ye göre Harb’ın söylediği doğru değildir. Çünkü işlerin ve fiillerin mâliki denilince, onun yaratıcısı anlaşılır. Nitekim “Her şeyi O yaratmıştır”¹⁶⁸, “O her şeyin yaratıcısıdır”¹⁶⁹, “İnsan gerçekten pek nankördür.”¹⁷⁰ ilâhi kelimeleri Mu‘tezile’nin iddiasını açıkça reddetmektedir. Çünkü burada Allah, her şeyi kendisinin yarattığını haber vermektedir.¹⁷¹

Mu‘tezile’ye göre Allah’ın insanları herhangi bir fiille yükümlü tutması, ancak o fiilin temel niteliğiyle birlikte mevcudiyetini sağlayan bütün imkânları onlara vermesinden sonra makul olur. Allah’ın yanında bir imkân bulunup da irade sahibi mükelleften sâdır olacak fiilin gerçekleşmemesi bu imkânı kendisine vermemesine bağlıysa, Cenâb-ı Hakk’ın sözü edilen kişiyi imtihana tâbi tutması mümkün değildir, O’nun bu durumda kişiyi sorumlu tutması zalim oluşu sonucunu doğurur. Mâtürîdî’ye göre ise kul ne zaman bir gerçeğe ulaştırılmasını talep eder, korunma altına alınmasını ister, üstün bir mertebeye ve erdemliliğe yüceltilmesini ümit eder ya da korktuğu bir işten dolayı Allah’ın yardımına sığınırsa bütün bu dilekler mutlaka gerçekleşir, tereddüde mahal kalmadan yerine getirilir ve bu durumda insan aykırı davranış ve yanlış pozisyondan emin olur. İnsanlar bu inanç üzerine yaratılmıştır.¹⁷²

¹⁶⁷ es-Sâffât 37/5.

¹⁶⁸ el-En’âm 6/101.

¹⁶⁹ el-En’âm 6/102.

¹⁷⁰ el-Hac 22/66.

¹⁷¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 147, 9: 525, 12: 142.

¹⁷² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 17: 410-411.

Mu‘tezile, ‘Allah kullara ait fiilleri yaratmamıştır’ düşüncesinden yola çıkarak ‘Allah’ın dininde değişim olur.’ demektedir. Mâtürîdî’ye göre ise Mu‘tezile’nin bu iddiası doğru değildir. Çünkü “*Allah’ın yaratmasında değişme olmaz*”¹⁷³ âyetinde Cenâb-ı Hak, bunun Allah’ın yaratması olduğunu bildirmiştir.¹⁷⁴

Mâtürîdî aklî istidlâlde bulunarak konuşulan dillerin farklılığı konusunda şöyle demiştir; insanların işittiği ve onların konuştukları sözler Allah tarafından yaratılmıştır. Çünkü harfler dillerin sözlerini oluşturan parçalardır. Kelam da konuşan kişinin dizip düzenlediği cümledir. Eğer kelamı, Allah yaratmasaydı, hiç kimse yaratılışına, bedenine, işitmesine ve getirilen delillere şahitlik etmezdi. Dolayısıyla Allah’ın, her konuşmayı bulunduğu hal üzere yarattığı sâbit olmuştur.¹⁷⁵

Mâtürîdî’ye göre, Mu‘tezile “*Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız*”¹⁷⁶ âyetine göre sapmıştır. Çünkü onlar ‘Kur’an yaratılmıştır.’ demektedirler. Onların inancına göre yazılan, sabit bırakılan ve silinen lafızlar Kur’an’dır, bu sözü edilen hususlar ise kulların fiilleridir. Sonra da kullara ait fiiller yaratılmış değildir diyorlar. Bu ise onların sözlerindeki apaçık bir çelişkidir.¹⁷⁷

Ca‘fer b. Harb “*Üstlerinde kanatlarını açıp kapaya uçan kuşları hiç görmediler mi? Onları (havada) Rahman’dan başkası tutmuyor. Şüphesiz O her şeyi görmektedir.*”¹⁷⁸ kullara ait fiilleri Cenâb-ı Hakk’a nispet etmemek konusunda da bu âyetle istidlâlde bulunmuş ve şöyle demiştir: Allah Teâlâ “kuşların uçmasını da, kanatlarını kapatmayı da Allah’tan başkası yaratmadı” dememiş, sadece onları (boşlukta) Allah’tan başkası tutmuyor buyurmuştur. Buna göre onları havada tutmakta O’nun bir tesiri yoktur. Mâtürîdî’ye göre ise bahsi geçen âyet, onların uçmasını ve kanatlarını açıp kapatmasını da Allah’tan başkası yaratmadı, demektir.

¹⁷³ er-Rûm 30/30.

¹⁷⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 11: 218-219.

¹⁷⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 11: 207-208.

¹⁷⁶ el-İsrâ 17/86.

¹⁷⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 8: 389.

¹⁷⁸ el-Mülk 67/19.

Dolayısıyla yaratma fiilini ve tutma fiilini Allah'ın kendisine nispet etmesi arasında fark yoktur.¹⁷⁹

Ca'fer b. Harb'e göre *"Bir mümin erkek veya bir mümin kadının, Allah ve resûlu bir emir ve hüküm verdiklerinde artık işlerinde bundan başkasını seçme hakları olamaz"*¹⁸⁰ âyeti inkârın, Allah'ın olmasına hükmetmediği (kazâ etmediği) bir fiil olduğunu göstermektedir. Çünkü eğer Allah inkârın, vuku bulmasına hükmetmiş olsaydı kâfirlerin bir tercih hakkı olmazdı. Mâtürîdî'ye göre ise bu âyette geçen "kazâ" Ca'fer b. Harb'in anladığı şekilde yaratmaya ilişkin bir "kazâ" değil, emir veya hüküm manasındadır. Burada Allah ve resûlünün emrettikleri bir şey veya hakkında hüküm verdikleri bir iş konusunda artık hiç kimsenin bir tercih hakkı olamaz. Bu durum, Mu'tezile'nin bunu anlama konusunda hata ettiğini ve yanlış olduğunu, yine bunu idrak etmede eksik kaldığını göstermektedir.¹⁸¹

Mu'tezile *"Kalplerinde bir hastalık vardır onların. Allah da ısrarlı tutumları yüzünden hastalıklarını arttırmıştır"*¹⁸² âyetin bu kısmına, "münafıkları, tercih ettikleri fiil ile baş başa bırakma" manası vermiştir. Mâtürîdî'ye göre ise onların kalplerinde daha çok küfür ve nifak fiili yaratmak demektir.¹⁸³

Mâtürîdî'nin bu konuda Mu'tezile'ye karşı delil getirdiği âyetler ve bazılarının açıklamaları şöyledir;

*"...dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır..."*¹⁸⁴ Eğer insanların farklı dilleri konuşmalarında Allah'ın yaratma etkisi olmasaydı bunda O'nun varlığına dair bir delil olmazdı. Şu halde bunda Allah'ın yaratma etkisi olduğundan dolayı bu, O'nun varlığına dair bir delil olmuştur. Aynı şekilde insanlardan meydana gelen bir fiille renklerin farklılaşmasında ve kızgınlık, mutluluk ve huzurlu olma durumunda meydana gelen değişimde de O'na dair bir delil vardır. Yine Cenâb-ı Hak, bunların kendi zatına dair delillerden olduğunu bildirmiştir. Bu durum, kullara

¹⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 15: 309-313.

¹⁸⁰ el-Ahzâb 33/36.

¹⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 11: 389-390.

¹⁸² el-Fâtiha 1/10.

¹⁸³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 1: 64.

¹⁸⁴ er-Rûm 30/22.

ait fiillerin ve sözlerin yaratıcısının Allah olduğunu göstermektedir ki bunlar O'nun varlığına dair bir işaret olsun.¹⁸⁵

“Şüphesiz biz Dâvud’a ve Süleyman’a da bir ilim verdik. ‘Bizi mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah’a hamdolsun!’ dediler.”¹⁸⁶ bu beyanda kullara ait fiillerin yaratılması konusuna dair istidlâl şekli şöyledir: Allah, Şüphesiz biz Dâvud’a ve Süleyman’a da bir ilim verdik. Buyurmuş sonra da (Hz. Süleyman) “Bize kuşdili öğretili.”¹⁸⁷ demiştir. Hz. Peygamber hakkında da “Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da”¹⁸⁸; “Kur’an’ı Rahman öğretti. İnsanı O yarattı. Ona anlama ve anlatmayı öğretti”¹⁸⁹ buyurmuştur. Eğer kullara ait fiillerin yaratılmasında Allah’ın dahli olmasaydı o takdirde böyle bir nispetin anlamı olmazdı. Bu gösterir ki, kullardan sadır olan fiilleri Allah yaratmaktadır.¹⁹⁰

“...sizi muhalif gruplara ayırıp birbirinize güçlerinizin acısını tattırmaya kâdirdir”¹⁹¹ Mâtürîdî’ye göre ilâhi beyan, Mu‘tezile’nin aksine onların iddiasını nakzetmektedir. Çünkü Allah, kendi güçlerinin acısını onlara tattıracağına demektedir. Nitekim adam öldürmek, savaşmak ve muhtelif heva ve heveslerin peşinden gitmek gibi fiilleri Cenâb-ı Hak kendi zatına nispet etmiştir; bu, insanların fiillerini Allah’ın yarattığına işaret eder.¹⁹²

“...yalnız senden yardım dileriz.”¹⁹³ Bu ilâhi beyan insanın din ve dünya ile ilgili bütün ihtiyaçlarını yerine getirmesi konusunda Allah Teâlâ’dan yardım dilemeyi ifade eder. Burada bahis konusu edilen başarı ve yardımın Cenâb-ı Hak’tan talep edilmesi Mu‘tezile’nin insana ait fiillerin yaratılması anlayışına göre doğru değildir.¹⁹⁴

¹⁸⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 11: 203, 207-208.

¹⁸⁶ en-Neml 27/15.

¹⁸⁷ en-Neml 27/16.

¹⁸⁸ Yâsîn 36/69.

¹⁸⁹ er-Rahman 55/1-4.

¹⁹⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 10: 425-426, 11: 207-208.

¹⁹¹ el-En’âm 6/65.

¹⁹² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 112-113.

¹⁹³ el-Fâtîha 1/5.

¹⁹⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 43-44.

“...yapıp ettiklerini şüphesiz kendilerine güzel göstermiş olduk”¹⁹⁵ âyeti beyanında belirtildiği gibi insanların yapmakta oldukları amelleri, onların doğalarına ve nefislerine uygun düşmesi itibarıyla içlerine koymuş olduğu şehvetler ve arzular bakımından Allah’a izafe edilir.¹⁹⁶

“De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın...”¹⁹⁷ bu ilâhi beyanda aziz ve celil olan Allah, mülkü arzulayan veya mülkten bir paya ulaşan kişilerin sahip oldukları mülkün Allah’tan geldiğini haber vermektedir.¹⁹⁸

“O, göklerin ve yerin egemenliği kendisine ait olan, çocuk edinmeyen, egemenliğinde ortağı bulunmayan, her şeyi yaratan, yarattığına belli bir ölçüye göre düzen veren Allah’tır.”¹⁹⁹

“Ey Rabbim! Bana iktidar verdin ve bana rüyaların yorumunu da öğrettin.”²⁰⁰

“Allah’ın izni olmadan başa gelen bir musibet yoktur. Kim Allah’a iman ederse Allah onun gönlünü doğruya yöneltir...”²⁰¹

“...Eğer onların bana kurdukları tuzağı boş çıkarmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum! dedi.”²⁰²

“Ey İsrailoğulları! Size lütfettiğim nimetleri ve sizi diğer kavimlere göre daha üstün bir konuma getirdiğimi hatırlayın.”²⁰³

“De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım! Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın...”²⁰⁴

“Kur’an okuduğun zaman seninle, ahirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz.”²⁰⁵

¹⁹⁵ en-Neml 27/4.

¹⁹⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 10: 413-414.

¹⁹⁷ Âl-i İmrân 3/26.

¹⁹⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 308-312, 7: 329.

¹⁹⁹ el-Furkân 25/2.

²⁰⁰ Yûsuf 12/101.

²⁰¹ et-Tegâbün 64/11.

²⁰² Yûsuf 12/33.

²⁰³ el-Bakara 2/47.

²⁰⁴ Âl-i İmrân 3/26.

²⁰⁵ el-İsrâ 17/45.

*“Göklerin ve yerin egemenliği Allah’a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder.”*²⁰⁶

*“...Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme!”*²⁰⁷

*“Fakat karısı hariç! Biz onun da geride kalanlardan olmasını takdir ettik.”*²⁰⁸

*“...azgınlıkları içinde şaşkın şaşkın dolaşmalarına mühlet verir.”*²⁰⁹

*“...insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse...”*²¹⁰

*“Yine de ki: Allah (öyle) dileydi ne ben onu size okuyabilirdim ne de siz onu anlayabilirdiniz...”*²¹¹

*“Rabb’in Âdemoğullarından -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabb’iniz değil miyim? ‘Elbette öyle! Tanıklık ederiz’ dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, ‘Bizim bundan haberimiz yoktu’ demeyesiniz.”*²¹²

*“Allah denemek için onların karşısında sizi bozguna uğrattı”*²¹³

*“Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O’dur”*²¹⁴

*“Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk ve bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin, dedik.”*²¹⁵

*“Eğer Allah seni bir zarara uğrattırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur ve eğer sana bir hayır verirse bilesin ki O her şeye kâdirdir.”*²¹⁶

*“...(oku) attığında da sen atmadın, Allah attı”*²¹⁷

²⁰⁶ eş-Şûrâ 42/49.

²⁰⁷ el-Kehf 18/28.

²⁰⁸ el-Hicr 15/60.

²⁰⁹ el-Bakara 2/15.

²¹⁰ el-En’âm 6/122.

²¹¹ Yûnus 10/16.

²¹² el-A’râf 7/172.

²¹³ Âl-i İmrân 3/152.

²¹⁴ Yûnus 10/22.

²¹⁵ Sebe’ 34/18.

²¹⁶ el-En’âm 6/17.

²¹⁷ el-Enfâl 8/17.

“Sabahı aydınlatan O’dur. O, geceyi dinlenme zamanı, güneşi ve ayı birer hesap ölçüsü kılmıştır...”²¹⁸

“Boyun eğmelerini sana bir iyilik yapmış gibi gösteriyorlar. Onlara şöyle de: Müslüman olmanızı bana yapılmış bir iyilik saymayın! Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak O size lütufta bulunmuştur.”²¹⁹

“Fakat Allah dilediğini doğru yola iletir.”²²⁰

“O’nun her şeye gücü yeter.”²²¹

“Bizi dosdoğru yola ilet!”²²²

“(Cennette) onların altından ırmaklar akarken, kalplerinde kinden ne varsa hepsini çıkarıp atarız ve onlar derler ki: ‘Bizi bu nimete kavuşturan Allah’a hamdolsun! Allah bize bahşetmeseydi biz kendiliğimizden elde edemezdik.’”²²³

“Dilediğini yapan yalnız O’dur”²²⁴

“Hâkimiyette O’nun ortağı yoktur”²²⁵

“Malını Allah yolunda verip arınan takvâ ehli ise ondan uzak tutulur.”²²⁶

“Yarattığı şeylerin şerrinden!”²²⁷

“Dilesek (dünyada da) gözlerim büsbütün kör ederdik...Yine dilesek oldukları yerde onların mahiyetlerini değiştirirdik...”²²⁸

“Şu muhakkak ki Rabb’imizin şanı çok yücedir; O, ne bir eş edinmiştir ne de çocuk.”²²⁹

“Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır”²³⁰

“Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar...”²³¹

²¹⁸ el-En’âm 6/96.

²¹⁹ el-Hucurât 49/17.

²²⁰ el-Bakara 2/272.

²²¹ et-Tegâbün 64/1.

²²² el-Fâtiha 1/6.

²²³ el-A’râf 7/43.

²²⁴ el-Burûc 85/16.

²²⁵ el-İsrâ 17/111.

²²⁶ el-Leyl 92/17-18.

²²⁷ el-Felak 113/2.

²²⁸ Yâsîn 36/66-67.

²²⁹ el-Cin 72/3.

²³⁰ en-Nûr 24/32.

²³¹ en-Nûr 24/33.

“...insanlara fayda sağlayan yüklerle denizde seyreden gemilerde...”²³²

“Sihirbazlar derhal secdeye kapandılar.”²³³

“...kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma...”²³⁴

“Allah’ı unutan, bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unutturduğu...”²³⁵

“Allah’ın lütfundan nasibinizi aramaya çalışmanız...”²³⁶

“...onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik...”²³⁷

“Nihâyet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz (görevli melekler) onun canını alırlar”²³⁸

“İşte bunlar, kavmine karşı İbrahim’e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin Rabb’in hikmet sahibidir, her şeyi bilmektedir!”²³⁹

“İsrailoğulları’nı denizden geçirdik”²⁴⁰

“Onlarla savaşın ki, Allah onları sizin elinizle cezalandırsın”²⁴¹

“Allah ya katından bir bela gönderecek veya sizin cezanızı bizim elimizle verecektir.”²⁴²

“‘Allah izin verirse’ demeden hiçbir şey için, ‘Şu işi yarın yapacağım’ deme!...”²⁴³

“Biz onların kalplerine, bu uyarıyı algılamalarına engel olan bir örtü koyduk, kulaklarına da sağırlık verdik”²⁴⁴

²³² el-Bakara 2/164.

²³³ el-A’râf 7/120.

²³⁴ el-Haşr 59/10.

²³⁵ el-Haşr 59/19.

²³⁶ er-Rûm 30/23.

²³⁷ el-En’âm 6/25.

²³⁸ el-En’âm 6/61.

²³⁹ el-En’âm 6/83.

²⁴⁰ el-A’râf 7/138.

²⁴¹ et-Tevbe 9/14.

²⁴² et-Tevbe 9/52.

²⁴³ el-Kehf 18/23.

²⁴⁴ el-Kehf 18/57.

“Onlar, bıkmış usanmaksızın gece gündüz Allah’ı tenzih ederler.”²⁴⁵

“Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O’dur”²⁴⁶

“Orayı seyahati uygun konaklara ayırdık. Oralarda geceleri seyahat edin, dedik.”²⁴⁷

“Derken İsrailoğulları’nı denizin öteki yakasına geçirdik”²⁴⁸

“Hûd’u ve onunla beraber iman edenleri katımızdan bir rahmetle kurtardık”²⁴⁹

“...Yoksa Allah’ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar?”²⁵⁰

“Belki de Allah sizinle onlardan düşmanımız olan kimseler arasında (karşılıklı) bir dostluk meydana getirecektir. Allah Kâdirdir. Allah bağışlayıcıdır,engin merhamet sahibidir.”²⁵¹

“Müşrikler istemeseler de...”²⁵²

“Ey iman edenler! Size, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti göstereyim mi? Allah’a ve resûlune iman edersiniz...”²⁵³

“Bilemezsin ki; belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarır.”²⁵⁴

“Allah her şey için bir ölçü koymuştur.”²⁵⁵

“O’nun her şeye gücü yeter.”²⁵⁶

“Yaratan bilmez olur mu?”²⁵⁷

“Fakat Allah, onların sefere çıkmalarını istemedi ve onları geri koydu.”²⁵⁸

²⁴⁵ el-Enbiyâ 21/20.

²⁴⁶ Yûnus 10/22.

²⁴⁷ en-Nahl 16/14.

²⁴⁸ Yûnus 10/90.

²⁴⁹ Hûd 11/58.

²⁵⁰ er-Ra’d 13/16.

²⁵¹ el-Mümtehine 60/7.

²⁵² es-Saf 61/9.

²⁵³ es-Saf 61/10-11.

²⁵⁴ et-Talâk 65/1.

²⁵⁵ et-Talâk 65/3.

²⁵⁶ el-Mülk 67/1.

²⁵⁷ el-Mülk 67/14.

²⁵⁸ et-Tevbe 9/46.

“Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.”²⁵⁹

“Sonunda (davranışlarıyla) kendini rezil etmiş olarak- onu ve askerlerini yakalayıp denize attık.”²⁶⁰

“Şüphesiz rızkı veren, sarsılmaz gücün sahibi olan yalnızca Allah’tır.”²⁶¹

“Onu tahtalar ve mihlarla yapılmış gemide taşıdık.”²⁶²

“Denizde yelkenlerini bayraklar gibi açarak süzülüp giden gemiler O’nundur.”²⁶³

“İçtiğiniz suyu düşündünüz mü? Onu buluttan siz mi indirdiniz yoksa biz miyiz indiren?”²⁶⁴

“Yeryüzünde vuku bulan veya başınıza gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce bir kitapta yazılı olmasın. Kuşkusuz bu Allah’a göre kolaydır.”²⁶⁵

“Andolsun ki onların çoğu hakkında o söz (azap) gerçekleşecektir; çünkü onlar iman etmeyecekler.”²⁶⁶

“Kesinlikle cehennemi onlarla dolduracağım”²⁶⁷

“Onların önlerinden bir set, arkalarından da bir set çektik, böylece gözlerini perdeledik”²⁶⁸

“Toprağın bitirdiklerini, kendilerini ve daha bilmedikleri nice şeyleri çift yaratan Allah her türlü eksiklikten uzaktır.”²⁶⁹

“Onları ve nesillerini yüklü gemide taşımamız ve binecekleri benzer araçlar yaratmamız...”²⁷⁰

“Biz ona şiir öğretmedik; zaten ona yaraşmazdı da...”²⁷¹

²⁵⁹ el-Feth 48/24.

²⁶⁰ ez-Zâriyât 51/40.

²⁶¹ ez-Zâriyât 51/58.

²⁶² el-Kamer 54/13.

²⁶³ er-Rahman 55/24.

²⁶⁴ el-Vâkıa 56/68-69-70.

²⁶⁵ el-Hadîd 57/22.

²⁶⁶ Yâsîn 36/7.

²⁶⁷ Hûd 11/119.

²⁶⁸ Yâsîn 36/9.

²⁶⁹ Yâsîn 36/36.

²⁷⁰ Yâsîn 36/41-42.

²⁷¹ Yâsîn 36/69.

“Oysa sizi de yaptıklarınızı da Allah yarattı.”²⁷²

“(Eyyub) Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir...”²⁷³

“Allah onları sizin elinizle cezalandırsın, onları rezil rüsvâ etsin, sizi onlara karşı başarılı kılsın.”²⁷⁴

“Allah sana bir zarar verecek olursa...”²⁷⁵

“Göklerin ve yerin egemenliği Allah’a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder.”²⁷⁶

“Bütün çiftleri yaratan, bineceğiniz gemileri ve hayvanları vareden de O’dur.”²⁷⁷

“Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık”²⁷⁸

“...karın dışında bütün aileni kurtaracağız, karın ise geride kalanlar arasında yer alacak.”²⁷⁹

“Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Fakat onlar bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler. Önce olduğu gibi sonra da Allah’ın dediği olur, O gün müminler Allah’ın yardımı sebebiyle sevinecekler. O dilediğini muzaffer kılar. O çok güçlüdür, engin merhamet sahibidir.”²⁸⁰

“Onlara, ısınp kaynaşasınız diye size kendi türünüzden eşler yaratıp aranızda sevgi ve şefkat duyguları yerleştirmesi de O’nun kanıtlarındandır. Doğrusu bunda iyi düşünen kimseler için dersler vardır.”²⁸¹

“O’nun kanıtlarından biri de, gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır.”²⁸²

²⁷² es-Sâffât 37/96.

²⁷³ Sâd 38/41.

²⁷⁴ et-Tevbe 9/14.

²⁷⁵ Yûnus 10/107.

²⁷⁶ eş-Şûrâ 42/49.

²⁷⁷ ez-Zuhruf 43/12.

²⁷⁸ ez-Zuhruf 43/32.

²⁷⁹ el-Ankebût 29/33.

²⁸⁰ er-Rûm 30/2-5.

²⁸¹ er-Rûm 30/21.

²⁸² er-Rûm 30/22.

*“Allah’a şükret, O’na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır.”*²⁸³

*“De ki: Sizin için görevlendirilmiş bulunan ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabb’inize döndürüleceksiniz.”*²⁸⁴

*“Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk ve bunlar arasında seyahat, uygun konaklara ayırdık...”*²⁸⁵

*“Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar, yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar... Allah’ın her şeye gücü yeter.”*²⁸⁶

*“...size bilmediğiniz şeyleri öğrettiği gibi...”*²⁸⁷

*“İnsana bilmediğini öğreten.”*²⁸⁸

*“Açıklamayı öğretti.”*²⁸⁹

*“Allah’ın kendisine öğrettiği gibi...”*²⁹⁰

*“...size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim...”*²⁹¹

*“Sana gelen iyilik Allah’tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir...”*²⁹²

*“...Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir.”*²⁹³

*“Semanın boşluğunda buyruk altına sokulmuş kuşları görmüyorlar mı? Onları (boşlukta) Allah’tan başkası tutmuyor. Kuşkusuz bunda inanan bir topluluk için ibretler vardır.”*²⁹⁴

²⁸³ Lokmân 31/12.

²⁸⁴ es-Secde 32/11.

²⁸⁵ Sebe’ 34/18.

²⁸⁶ Âl-i İmrân 3/188-189.

²⁸⁷ el-Bakara 2/239.

²⁸⁸ el-Alak 96/5.

²⁸⁹ er-Rahman 55/2, 4.

²⁹⁰ el-Bakara 2/282.

²⁹¹ Âl-i İmrân 3/49.

²⁹² en-Nisâ 4/79.

²⁹³ en-Nahl 16/77.

²⁹⁴ en-Nahl 16/79.

*“Allah size evlerinizi huzur yeri yaptı; hayvanların derisinden gerek yolculuk gününüzde gerekse ikamet gününüzde kolaylıkla taşıyabileceğiniz barınaklar yapmanızı...”*²⁹⁵

*“Bu iki fesattan ilkinin zamanı gelince üzerinize güçlü kuvvetli kullarımızı gönderdik...”*²⁹⁶

*“İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan da O’dur. Göklerin ve yerin askerleri yalnız Allah’a aittir...”*²⁹⁷

*“Rabb’in Âdemoğullarından -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin Rabb’iniz değil miyim? ‘Elbette öyle! Tanıklık ederiz’ dediler...”*²⁹⁸

*“Derken İsrailoğulları’nı denizin öteki yakasına geçirdik”*²⁹⁹

*“Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar”*³⁰⁰

*“Biz kitapta İsrailoğulları’na şöyle bildirmiştik: “Yeryüzünde mutlaka iki defa fesat çıkaracak, çok böbürleneceksiniz.”*³⁰¹

1.2.2.1. Kudret-İstitâat

Mu‘tezile’nin görüşüne göre kuvvet (istitâat) fiilden önce olur. Kuvvet iki anda bulunmaz. Onlara göre *“Bunları kuvvetle al”*³⁰² âyetinde Allah, “kuvvetle al” diye bildirmesine karşın kuvvetle alma olmaz. Yine bu beyan kuvvetin, alma emrinden önce olduğunu göstermektedir. Yine Mu‘tezile’ye göre *“Orada apaçık deliller, İbrahim’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...”*³⁰³ âyeti beyanında Cenâb-ı Hak haccı farz kıldı, Resûlullah’ın açıkladığı üzere azık ve binek bulmaya gücü yeten herkesin hac için yola çıkmasını emretti. Buna gücü yetmeyen de yola çıkması gerekmez. Dolayısıyla gücü yetmenin yola çıkma

²⁹⁵ en-Nahl 16/80.

²⁹⁶ el-İsrâ 17/5.

²⁹⁷ el-Feth 48/4.

²⁹⁸ el-A’râf 7/172.

²⁹⁹ Yûnus 10/90.

³⁰⁰ en-Nisâ 4/75.

³⁰¹ el-İsrâ 17/4.

³⁰² el-A’râf 7/145.

³⁰³ Âl-i İmrân 3/97.

fiilinden önce gerçekleşmesi gerekir. Mâtürîdî'ye göre ise istitâat fiilden önce bulunmaz, istitâat fiille beraber olur. Eğer kuvvet fiilden önce olursa kuvvet olmadan alma olur. Bu da kuvvetin fiille birlikte olduğunu göstermektedir. Nitekim Allah, kuvvetle almayı emretmiştir. Bu da kuvvetin fiilden önce değil, fiille birlikte olduğunu göstermektedir.³⁰⁴

Mâtürîdî'ye göre istitâat iki çeşittir: Biri haller ve sebepler istitâati, diğeri de fiillere ait istitâattir. Haller ve sebepler istitâati fiillerden önce bulunur, ilâhi hitap da bu anlamdaki istitâate yönelir. Bunun delili Yüce Allah'ın şu beyanıdır: *“Yoluna gücü yetenlerin Kabe'yi ziyaret etmeleri Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır.”*³⁰⁵ Müslüman ülkelerin en uzak yerinde bulunan kimseye de hac farzasının gerekli olduğu herkesin kabul ettiği bir durumdur. Yine buradaki istitâatin fiilin gerçekleşmesini sağlayan istitâat konumunda tutulması halinde fiillerin bulunacağı zamana kadar devam etmeyeceğini herkes bilmektedir, oysa ki hac kendisine farz olmuş durumdadır. Sonuç olarak şu ortaya çıkmaktadır ki yükümlü tutulmak ve ilâhi emre muhatap olmak haller ve sebepler istitâatine bağlıdır. Fiil istitâatine gelince, bu tür istitâat fiillerin meydana geliş sırasında oluşur ve fiiller onunla gerçekleşir, tıpkı zaman birimleri gibi ki hiçbir birim ikinci bir zaman dilimi içinde varlığına sahip olamaz. İşte fiil istitâati de ikinci zaman dilimi içinde varlığını sürdüremeyen zaman parçası gibidir.³⁰⁶

Mu'tezile'nin “kuvvet (istitâat) fiilden önce olur” görüşüne delil getirdiği âyetler ve Mâtürîdî'nin onlara eleştirileri şöyledir:

Mu'tezile'ye göre “... ‘Gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık’...”³⁰⁷ meâlindeki âyet, istitâatın fiilden önce insanda var olduğunu göstermektedir. Yine onlar; fiile ilişkin istitâat birden fazla zamanda devam etmeyeceğini belirtmiştir. Buna karşın Mâtürîdî'ye göre “Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi...”³⁰⁸ bu âyette Mu'tezile'nin aksine istitâatın birden fazla vakitte devam edeceğini bildirmiştir.³⁰⁹

³⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 2: 408-411, 6: 73-74.

³⁰⁵ Âl-i İmrân 3/97.

³⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 2: 255-256.

³⁰⁷ et-Tevbe 9/42.

³⁰⁸ et-Tevbe 9/46.

³⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 6: 390.

Mu‘tezile bu görüşüne “*Durum bu iken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?*”³¹⁰ âyetini delil getirerek şöyle demektedir: Eğer iman etme kudreti fiilden önce verilmiş olmasaydı o zaman insan iman etmemesinden dolayı kınanan olmazdı. Bu da gösteriyor ki kul, fiilden önce aynı zamanda kudret sahibidir. Mâtürîdî onlara şöyle cevap verir: Kâfir olan kişi iman etmekle yükümlü olur, çünkü küfrü seçmekle bizzat kendi irade ve tercihiyle iman etme kudretini kaybetmiş olmaktadır. Yükümlülüğün kalkması ancak takatin bulunmaması halinde olur. Kâfir, mevcut kudretini inkârı tercih yoluyla tükettiği için sorumlu olmaya devam eder.³¹¹

Mu‘tezile’nin söylemlerinden biri de şöyledir: Fiile ait (önceki) kudret onu bir sonraki zaman dilimi içinde meydana getirebilir. Mâtürîdî’ye göre ise “*Allah kimseyi gücünün yettiğinden fazlasıyla yükümlü tutmaz...*”³¹² âyetindeki “*tekli-fi mâ lâ yutâk*”, yani güç yetirilemeyecek şeyle yükümlü tutulma telakkisine bakıldığında; onlar bu telakkileriyle kişiyi, fiili işlemesi sırasında önceden bulunan kudretten yoksun bir duruma getirmiş oluyorlar. Duyular alemde bilinegelen uygulamaya göre, birine bir şeyi vaktinde yapması emredildiğinde, bu emri işittiği ve bu hitap kulağına ulaştığı zaman birimi içinde onu hemen yerine getiremez, ancak emri takip eden zaman birimi içinde icra edebilir.³¹³

Mu‘tezile mensuplarından bazılarına göre “*...verdiğimiz talimata bütün gücünüzle sarılın...*”³¹⁴ âyeti kulun ihtiyari fiillerinde kudretin fiilden önce olduğuna delildir. Cenâb-ı Hak Tevrat’ı ellerine alıp gereğince amel etmeden önce bu fiilin kudretini kendilerine vermeseydi bu hususu onlara emretmezdi, zira İsrailoğulları emrettiğini yapmaya kudretimiz yoktur, derlerdi. İşte bu husus Allah’ın, fiilden önce ona ait kudreti (istitâat) insana verdiğini kanıtlamaktadır. Mâtürîdî’ye göre ise Mu‘tezile’nin telakkisi yanlıştır, çünkü Allah Teâlâ fiilden ve emrettiği zamandan önce İsrailoğulları’na kudret verseydi bu kudret fiilden önce yok olur ve dolayısıyla fiil kudretsiz meydana gelmiş bulunurdu. Şu halde kudretin,

³¹⁰ el-İnşikâk 84/20.

³¹¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 17: 151-152.

³¹² el-Bakara 2/286.

³¹³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 256-257.

³¹⁴ el-Bakara 2/63.

fiilin meydana geliş sırasında vücut bulup ondan önce veya sonra değil tam fiil ile birlikte ortaya çıktığı kanıtlanmıştır. “O halde gücünüz yettiğince Allah’a saygısızlıktan sakının; dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın.”³¹⁵ ve “Çünkü onlar (ilâhi ışığa arkalarını döndüklerinden) ne görebiliyorlar ne de işitebiliyorlardı.”³¹⁶ âyetleri de bu mahiyettedir.³¹⁷

Mu‘tezile ‘istitâat, fiilden öncedir, o, iki zaman diliminde var olmaz’ görüşüne “Şuayb da şöyle dedi: ...Ben sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam Allah’ın yardımına bağlıdır. Yalnız O’na dayanıyor ve O’na yöneliyorum.”³¹⁸ âyetini delil getirerek âyette Hz. Şuayb’ın kavmini ıslah etmeyi istemesi irade istitâati olmaksızın gerçekleşmektedir. Mâtürîdî’ye göre Hz. Şuayb’ın bu sözleri istitâatın fiil ile beraber olduğuna işaret etmektedir. Çünkü Hz. Şuayb, onlar için gücünün yettiği kadar ıslahı murad ettiğini haber verdiği halde, istitâatın fiil ile beraber olmadığı düşünülemez.³¹⁹

Mu‘tezile “Yarattığı şeylerin şerrinden!”³²⁰ âyetiyle Mâtürîdî’ye şöyle bir itirazda bulunmaktadır: ‘İnsanın kötülük işlemeye gücü yoksa muktedir olmayanın şerrinden nasıl Allah’a sığınabilir ki!’. Mâtürîdî bu itiraza şöyle cevap vermektedir. Sığınma, kulun ileride sahip olacağı kudretle yapabileceği şer sebebiyle olur; onun ileride sahip olacağı kudretin mevcudiyeti halinde fiil oluşabilecektir, sözü edilen kudret de eylemi gerçekleştirecek organların sağlıklı olmasından ibarettir. Etkin kudret ise fiillerin oluşumuna ve kişinin seçimine (ihtiyar) bağlı olarak meydana gelir. Böylelikle seçim (irade) çerçevesine giren kudret ihtiyarî fiillerin icrası sırasında hasıl olan kudret konumunu alır, bu sebeple de ondan Allah’a sığınır, çünkü bu kudretin mevcut olduğu kimse müstakillen kendi kudretiyle tasarruf eder gibi bir konum kazanır.³²¹

Mâtürîdî’nin Mu‘tezile’ye karşı delil getirdiği diğer âyetler ve açıklamaları şöyledir:

³¹⁵ et-Tegâbün 64/16.

³¹⁶ Hûd 11/20.

³¹⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 174-175.

³¹⁸ Hûd 11/88.

³¹⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7: 247.

³²⁰ el-Felak 113/2.

³²¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 17: 403.

“İşte o anda onlar ne bir vasiyette bulunabilecekler ne de ailelerine dönebilecekler.”³²² âyeti beyanı fiile ilişkin gücün, daha önce değil, ancak o fiille birlikte var olduğuna işaret etmektedir. Çünkü daha önce var olsaydı, insanların, kıyamet koptuğunda vasiyet etmeye ve ailelerine dönmeye güçlerinin yetmesi gerekirdi. Buna göre bir fiili yapabilme gücü, fiilden önce değil, o fiille birlikte var olur.³²³

“Kul, ‘Ben sana, sen benimle beraberliğe sabredemezsin, demedim mi? Dedi.’”³²⁴ âyeti beyanında, sen benimle beraberliğe sabredemezsin ifadesine göre Hz. Mûsâ’nın fiile yakın bir zamanda bir istitâate ihtiyacı olduğunu ve fiilin bu istitâatle gerçekleştiğini gösterir.³²⁵

“Ve (dünyada iken) gözleri beni hatırlatacak delillere kapalı bulunan, vahye kulak vermeye de tahammül edemez olan...”³²⁶ âyeti beyanı onların işitme organları olduğu halde duyma yeteneklerinin olmadığını belirtmektedir. Bu da fiile ilişkin istitâatin fiil anında olduğunu ve ondan önce bulunmadığı gibi sonra da devam etmediğini göstermektedir.³²⁷

“Ey Yahya! ‘Kitab’a var gücünle sarıl!’ dedik ve ona henüz çocukken hikmeti verdik.”³²⁸ bu ilâhi beyanda, Mu‘tezile mezhebinin görüşüyle çelişen delil vardır. Onların görüşüne göre Hz. Yahya istitâat bulunmaksızın kitaba sarılmış olur. Oysa âyette kuvvetle sarılması emredilmektedir.³²⁹

“Allah size, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü konumundaki köle ile katımızdan kendisini güzel bir şekilde rızıklandırdığımız ve bundan gizli-açık başkalarını da yararlandıran kişiyi örnek veriyor: Bunlar hiç eşit olur mu?”³³⁰ bu âyetine göre kudret (istitâat) fiilden ayrılmaz. Çünkü Allah hiçbir şeye gücü yetmeyen buyurduktan sonra kendisini güzel bir şekilde rızıklandırdığımız ve bundan gizli açık başkalarını da yararlandıran kişiyi örnek veriyor. Dolayısıyla

³²² Yâsîn 36/50.

³²³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 12: 111.

³²⁴ el-Kehf 18/72.

³²⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 9: 120.

³²⁶ el-Kehf 18/101.

³²⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 9: 145.

³²⁸ Meryem 19/12.

³²⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 9: 166.

³³⁰ en-Nahl 16/75.

fiilin karşısına kudreti koydu. Eğer kudret fiilden ayrılacak olsaydı, kudretin karşısına başka bir kudreti zikreder, fiil karşılığında onun dengi olan fiili zikrederdi. Bu durum kudretin fiilden ayrılmayacağına işaret etmektedir.³³¹

1.2.3. Aslah

Bir taraftan adaleti Tanrı tasavvurlarının merkezîne yerleştiren, diğer taraftan akla iyi ve kötüyü bilme yetkisi veren Mu‘tezile, bu iki yaklaşımı dolayısıyla Allah’ın kötü olanı terk edeceğini belirtmekle kalmamış; O’nun üzerine bazı fiilleri yapmanın da vacip olduğu hükmüne varmıştır. Çünkü onlar Allah âdildir demekle O’nun fiillerinin hepsinin iyi olduğunu, kötülük yapmayacağını ve kendisine vacip olanı ihlal etmeyeceğini kastetmektedirler. Dolayısıyla Allah’a bazı fiilleri yapmayı gerekli görme adalet kavramı altında yer almaktadır. “Yapılmadığında kınamayı hak eden fiiller” şeklinde açıklanan vaciplerin neler olduğunu ise iyi ve kötüyü bilme yetisine sahip kıldıkları akıl ile tesbit etmişlerdir.³³²

Mu‘tezile’ye göre Allah Teâlâ bu dünyada mümin olsun kâfir olsun tüm kullarına din hususunda en uygun olanı (aslah) yapması gerekir; bu O’na vaciptir. Böyle yapmaması durumunda zâlim olur. Eğer ki din bakımından insanın yararına olan şey, Allah katında olduğu halde kişiye verilmezse o kişinin mükellef kılınması da caiz değildir. Şayet rızkın bol verilmesinde yarar ve hayır yoksa Allah hiç kimseye rızkı bol vermez; rızkın kısılmasında bir hayır yoksa hiç kimsenin rızkını da kırmaz. Onlara göre “*Ben durumumu Allah’a havale ediyorum*”³³³ âyetinde geçen insanın durumunu Allah’a havale etmesi doğru değildir. Onlara göre mükellef olan insanın ihtiyacı olan her imkânı kendisine vermesi Allah’ın görevidir, o kadar ki kendisinde verilmesi gereken hiçbir lütuf kalmayacaktır. Her lütuf kendisine verilince, artık insanın durumunu Allah’a havale etmesinin anlamı kalmaz. Mâtürîdî’ye göre Cenâb-ı Hakk kullarına verdiği şeyleri, ancak kendisinin lütfu, ihsanı ve rahmeti sayesinde vermiştir. Böylece insanlar da Allah’ın lütfunu,

³³¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 8: 177.

³³² Hülya Alper, “Maturidi’nin Mutezile Eleştirisi: Tanrı En İyiyi Yaratmak Zorunda mıdır?”, *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/1 (30 Ocak 2013): 17-36.

³³³ el-Mümin 40/44.

ihsanını ve affediciliğini anlamış olurlar. Mu‘tezile’nin söylediği gibi insanlar için en uygun (aslah) olanı gözetmek Allah için şart değildir.³³⁴

Ca‘fer b. Harb bu konuda şöyle demiştir: Cenâb-ı Hak bolluk verdiği kişiye, bu bolluk, daha uygun ve daha hayırlı olduğu için vermiştir. Darlık verdiği kişiye de bu darlık din konusunda daha uygun ve daha hayırlı olduğu için vermiştir. Mâtürîdî ise ona şöyle cevap vermiştir: Bolluk ve darlık insanların dinleri açısından daha uygun ve daha hayırlı olduğu için verilmiş olsaydı, Cenâb-ı Hakk’ın bazı kişileri diğerlerinden daha üstün, rızık konusunda da bazılarını bazılarından daha müreffeh kıldığını söylemesinin anlamı olmazdı. Halbuki Allah *“Kimini kiminden derecelerle üstün kıldık”*³³⁵ buyurmaktadır. Onların söylediği gibi eğer verilen her şey dinde kendileri için daha uygun ve daha hayırlı olduğu için verilmiş olsaydı, insanların firavunları ve küfür önderleri, eğer o bolluk ve zenginliğe sahip olmasalardı yaptıkları o kötülükleri yapamazlar ve insanların, Allah’ın elçilerine uymalarına engel olamazlardı. Buna göre firavun, kendisine verilen hâkimiyet ve servet yüzünden tanrılık iddiasına kalkışmıştı. Eğer bunlar verilmeseydi, böyle bir iddiaya kalkışamayacaktı ve bu onun için dinde daha uygun bir pozisyon olacaktı. Bu da göstermektedir ki Allah Teâlâ, insanlar için en uygun (aslah) olanı bazan terketmektedir. İnsanlar için dinde en uygun olanı korumak, Allah için şart değildir.³³⁶

Mu‘tezile’nin iddiasına göre Allah’ın hiçbir çocuğa veya bir hayvana karşılığını vermeden acı çektirmeye, sıkıntı vermeye hakkı yoktur. Cenâb-ı Hak onlara ancak bir karşılık vermek için acı çektirir; bu acıya karşılık onlara rızasını vermektedir. Mâtürîdî’ye göre Mu‘tezile’nin bu görüşünü şu iki âyet reddetmektedir. Birinci âyet: *“Başınıza gelen her musibet kendi yapıp ettikleriniz yüzündendir; kaldı ki Allah birçoğunu da bağışlar.”*³³⁷ âyetinde onların yaptığı herhangi bir kötülük ve günah olmasa da Allah onlara âyette belirttiği musibeti verebilir, sebebi de bunun karşılığı olan bedeli ve mükâfatı âhirette onlara vermektir. Bir mükâfat vermek için acı çektirmek mümkündür ve caizdir, ama

³³⁴ Mâtürîdî, *Te‘vilâtü’l-Kur‘ân Tercümesi*, 6: 40, 11: 485-487, 13: 66, 358.

³³⁵ ez-Zuhuf 43/32.

³³⁶ Mâtürîdî, *Te‘vilâtü’l-Kur‘ân Tercümesi*, 13: 263-264.

³³⁷ eş-Şûrâ 42/30.

Mu‘tezile’nin aksine, buna bir karşılık vermek mutlaka şart değildir.³³⁸ İkinci âyet ise “*Kimine binesiniz, kiminden yiyecek elde edesiniz diye sizin için hayvanları yaratan Allah’tır.*”³³⁹ binek hayvanlarının ve eti yenen hayvanların insanların emrine amade kılındığında, onları kullanma ve çeşitli yollarla onlardan yararlanma imkânı verilmiştir, bu ise onlara eziyet vermekte ve acı çektirmektedir. Bu durumda onların, karşılığını vermeden kimseye acı çektirmeye Allah’ın hakkı yoktur iddiası, bunların razı olması kaydına da bağlanır.³⁴⁰

Yine Mu‘tezile’ye göre Allah’ın ilminde bir kişinin ömrünün sonunda iman edeceği varsa, o kişiyi helak etmesi Allah için caiz değildir. Aksine bu kimseyi söz konusu vakte kadar hayatta tutması zorunludur. Çünkü söz konusu vakitten önce onun canını alırsa onun imanını engellemiş olur. Buna göre de Allah kullarına din konusunda ancak en iyi ve en yararlı olanı (aslah) yapar. Mu‘tezile görüşlerini “*Sen içlerinde oldukça Allah onlara azap etmez, tövbe edip dururken de Allah onlara yine azap etmeyecektir.*”³⁴¹ ilâhi beyana dayandırmıştır. Mâtürîdî’ye göre “*Kendilerine verdiklerimize nankörlük etsinler bakalım! Haydi safanızı sürün; ama yakında öğreneceksiniz!*”³⁴² âyetinde Mu‘tezile’nin görüşlerinin reddine delil vardır. Çünkü söz konusu inkârcılar felâket ve ölüm korkusu anında dini Allah’a has kılınca, Allah onları bu ihlas üzere ve dini Allah’a has kılma inancı üzere bırakmamıştır. Aksine O, bu kimselerin halini düzeltmiş ve genişlik sağlamış ve onların durumlarını değiştirmiştir, çünkü onlar eski hallerine geri dönmüşlerdir. Bu durum Allah’ın dinde kullar için en yararlı olanı gözetmek zorunda olmadığını göstermektedir. Eğer onların dediği gibi olsaydı, bu kimselerle cihat etmek de ebedî olarak caiz olmazdı ve savaş emri düşerdi. Allah, resulüne mutlak olarak kâfirlerle savaşmayı emretmiştir. Belki de bu kimseler terkedildiklerinde bir dönem Müslüman olabilirlerdi veya bunların bir grubu Müslüman olurdu. Dolayısıyla bu

³³⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 12: 239, 13: 211-212.

³³⁹ el-Mümin 40/79.

³⁴⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 12: 327, 13: 102, 15: 214.

³⁴¹ el-Enfâl 8/33.

³⁴² er-Rûm 30/34.

durum, onların zannettiği gibi dinde aslah olanı gözetmenin Allah için vacip olmadığını göstermektedir.³⁴³

Mu‘tezile aslah prensibinin gereği olarak Allah’ın yaratıkları içinde çirkin (kabih) olan yoktur demektedir. Mâtürîdî’ye göre ise “İçinizden cumartesi günü saygınlığını çiğneyenleri pekâlâ bilmektesiniz. İşte biz onlara, ‘Aşağılık maymunlar gibi olun’ dedik!”³⁴⁴ bu ilâhi beyanda Mu‘tezile’ye yönelik reddiye vardır. Mahlukat içinde çirkin niteliği taşıyanlar bulunmasaydı, Allah’ın Cumartesi suçlularının bedenlerini insan suretinden çıkarıp en çirkin şekle dönüştürmesinin anlamı kalmazdı; bu dönüştürmenin amacı da O’nun emrine karşı çıkıp yasağını çiğnemeleri yüzünden çarptırıldıkları cezanın sonucunu kendi yapılarında görmeleri idi.³⁴⁵ Mâtürîdî’nin bu konuda delil getirdiği diğer bir âyet “Tevrat’la yükümlü tutulup da onun hakkını vermeyenlerin durumu, koca koca kitaplar taşıyan merkebin durumuna benzer. Allah’ın âyetlerini yalan sayan kavmin misali ne kötü! Allah zâlimler topluluğunu doğru yola çıkarmaz.”³⁴⁶ âyetidir. Bu âyet, Cenâb-ı Hakk’ın çirkin ile güzel, pis ile temiz birlikte yarattığına da işaret etmektedir. Ne kötü kavim! meâlindeki ifade bunu gösterir. Bu da, pis ile temiz olanı ve güzel ile çirkin olanı Cenâb-ı Hakk’ın yarattığını gösterir. Bu sebeple âyet, onların aleyhine bir delil oluşturur.³⁴⁷

Mâtürîdî’nin aslah olanın vacip olmadığına dair Mu‘tezile’ye karşı delil getirdiği diğer âyetleri ve bazılarının açıklamalarını şöyle sıralayabiliriz.

“Oysa biz o ülkede güçsüz düşürülenlere lütufta bulunmak, onları önderler yapmak, onları (ülkelerinin) vârisleri kılmak istiyorduk.”³⁴⁸ Eğer insanların dinî ihtiyaçları konusunda mutlaka en uygun olanı yapması Cenâb-ı Hakk’a vacip olsaydı, yeryüzünde güçsüz düşürülenlere onları önderler yapmasına, yerlerinde bırakmasına, kendi yönetimlerine hâkim kılması ve mallarına vâris kılmasına dair lütfunu belirtmesinin bir anlamı kalmazdı.³⁴⁹

³⁴³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 55, 6: 226, 7: 286, 10: 492, 11: 224, 308, 15: 241, 319.

³⁴⁴ el-Bakara 2/65.

³⁴⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 178.

³⁴⁶ el-Cum’a 62/5.

³⁴⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 231, 15: 161.

³⁴⁸ el-Kasas 28/5.

³⁴⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 11: 18-19.

“Eğer insanlar tek tip bir topluluk haline gelecek olmasaydı Rahman’ı inkâr edenlerin evlerine (her biri) gümüşten tavan, yukarı çıkmak için kullanacakları merdivenler yapardık.”³⁵⁰ âyet-i kerimede, eğer küfür ehline verdiklerini iman ehline de vermiş olsaydı kâfir olurlardı dediği nimetlerin benzerini, hepsinin mümin olması için iman ehline vermesi de vacip olurdu. Çünkü bahsettiği nimetleri kâfirlere vermiş olsaydı, herkesin kâfir olma ihtimali bulunmadığı gibi, o nimetleri müminlere vermiş olsaydı herkesin mümin olması ihtimali de yoktu. İşte dinde en uygun (aslah) olanı budur. Buna rağmen Allah en uygun olanı vermemiştir. Bu da insanlara dinde en uygun ve en hayırlı olanı vermenin Allah için vacip olmadığını gösterir.³⁵¹

“Kendilerine verdiklerimize nankörlük etsinler bakalım! Haydi sefanızı sürün; ama yakında öğreneceksiniz!”³⁵² Söz konusu inkârcılar felâket ve ölüm korkusu anında dini Allah’a has kılınca, Allah onları bu ihlas üzere ve dini Allah’a has kılma inancı üzere bırakmamıştır. Aksine O, bu kimselerin halini düzeltmiş ve onların durumlarını değiştirmiştir, çünkü onlar eski hallerine geri dönmüşlerdir. Bu durum Allah’ın dinde kullar için en yararlı olanı gözetmek zorunda olmadığını göstermektedir. Yine O, resûlüne mutlak olarak kâfirlerle savaşmayı emretmiştir. Belki de bu kimseler terkedildiklerinde bir dönem Müslüman olabilirlerdi veya bunların bir grubu Müslüman olurdu. Dolayısıyla bu da göstermektedir ki dinde aslah olanı gözetmek Allah için vâcib değildir.³⁵³

“Eyyûb’u da an! Hani Rabb’ine, ‘Başıma bu dert geldi. Ama sen merhametlilerin en üstünüsün’ diye niyaz etmişti.”³⁵⁴ ve “Şeytan bana sıkıntı ve acı vermektedir”³⁵⁵ diyerek Hz. Eyyûb başına gelen sıkıntıları şeytanlara nispet etmişti. Eğer bu durum onun dini bakımından kendisi için en uygunu olsaydı, dinde kendisi için en uygun olanı (aslah) şeytanlara nispet etmezdi. Bu da bize gerçeğin onların görüşleri doğrultusunda olmadığını gösterir.³⁵⁶

³⁵⁰ ez-Zuhruf 43/33.

³⁵¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 13: 263-265.

³⁵² er-Rûm 30/34.

³⁵³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 11: 224.

³⁵⁴ el-Enbiyâ 21/83.

³⁵⁵ Sâd 18/41.

³⁵⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 9: 408.

“Zülkarneyn, ‘Bu, Rabb’imden bir rahmettir. Fakat Rabb’imin vaadi gelince O, bunu yerle bir eder. Rabb’imin vaadi haktır’ dedi.”³⁵⁷ âyette söz konusu rahmet, yapılan ve kendileriyle Ye’cûc ve Me’cûc’un arasına engel olan seddir. Bu sed Allah’tan gelen bir nimettir. Burada ya seddin yapılması dinde en faydalı olanıdır. Ya da seddin yıkılması dinde onlar için en faydalı olan değildir. Veya tam tersidir. Öte yandan yüce Allah bunun onlar için rahmet olduğunu ifade etmektedir. Böylece Mu‘tezile’nin yüce Allah’ın kulu hakkında en uygun olanını yaratmasının üzerine vacip olduğu tezi çürümüş olur.³⁵⁸

“Eğer isteseydik her yerleşik topluluğa bir uyarıcı gönderirdik.”³⁵⁹ Onların içinde eğer risalete uygun kimse var idiyse ve onu da elçi olarak gönderseydi bu o kişi için daha yararlı olurdu. Ama göndermedi, bu durumda onun için daha yararlı ve hayırlı olanı terk etmiş oldu. Yok, onlar içinde ehil kimse yok idiyse bu takdirde de onlardan ehil olabilecek birini var edebilirdi ve bu onun için daha yararlı ve hayırlı olurdu. Ama onu da yapmadı. Bu da gösteriyor ki Allah’ın din konusunda insanlar için daha yararlı ve hayırlı olanı terk etmesi kendi takdirinde olan bir şeydir; O aslah olanı yapmak mecburiyetinde değildir.³⁶⁰

“Şüphesiz biz Dâvud’a ve Süleyman’a da bir ilim verdik...”³⁶¹ ve “Süleyman dedi ki: “Ey insanlar! Bize kuşdili öğretili ve bize her şeyden gerektiği kadar verildi.”³⁶² bu âyetlerde Allah bunu nimet verme ve lütufta bulunma bağlamında belirtmiştir. Eğer ki vermemesi mümkün olmasaydı, onlara yapmış olduğu lütuf ve ihsanı terk etme imkânı bulunmasaydı o zaman bunu kendilerine nimet verme ve ihsanda bulunma bağlamında belirtmiş olmasının bir anlamı olmazdı. Aynı şekilde Dâvud ve Süleyman peygamberlerin de kendilerine verilen nimetlerden ötürü O’na hamd etmeleri gerekmezdi. Çünkü O, üzerine yapması gerekeni yapmış olurdu. Bu da gösterir ki O, onlara verdiğini verirken ve onlara yaptıklarını yaparken bunu lütuf ve ihsanda bulunma tarzında yapmıştır. İşte bu iki

³⁵⁷ el-Kehf 18/98.

³⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 9: 142.

³⁵⁹ el-Furkân 25/51.

³⁶⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 10: 298.

³⁶¹ en-Neml 27/15.

³⁶² en-Neml 27/16.

yön Mu‘tezile’nin aslah olanın terkinin caiz olmadığı şeklindeki görüşlerini reddetmiş ve yanlışlığını ortaya koymuş olmaktadır.³⁶³

“Mûsâ ise, ‘iyi olanı kötüsüyle değiştirmek mi istiyorsunuz, o halde şehre *inin, istedikleriniz orada bulunmaktadır.*’ diye cevap verdi”³⁶⁴ bu ilâhi beyanda şüphe yok ki onların peşine düşüp istedikleri şeyler, sahip olduklarından aşağı derecedeydi. İsrailoğulları’na istedikleri aşağı derecedeki ürünler verilmişti. Bu verilenler din açısından kendileri için daha elverişli olsaydı Hz. Mûsâ onları kınamazdı. Öyle anlaşıyor ki ürünler elverişli olmadığı halde onlara verilmiştir. Bununla da din açısından diğer alternatifler daha elverişli olmasına rağmen (aslah) Allah Teâlâ’nın bir fiili işlemesinin hikmet açısından mümkün olduğu kanıtlanmış olmaktadır.³⁶⁵

“De ki: *Acele istediğiniz şey (azap) benim elimde olsaydı, elbette benimle sizin aranızda iş bitirilmişti. Allah zalimleri daha iyi bilir.*”³⁶⁶ Azabın ve helakin ertelenmesi onlar için daha hayırlı ve daha uygun değildir, sonra yine onları helak edecek ve bu başkaları için bir öğüt, ama onlar için ceza olacaktı. Sonra Cenâb-ı Hak, kendileri için daha kötü olmasına rağmen onlardan azabı ertelemiştir. Bu durum göstermektedir ki Allah bazan kul için dinde daha uygun olmayan şeyi de yapar.³⁶⁷

“Daha dün onun yerinde olmayı isteyenler bu defa, ‘Yazıklar olsun bize! Demek ki Allah rızkı kullarından dilediğine bol, dilediğine de ölçülü veriyormuş. Allah bize lütufta bulunmuş olmasaydı, bizi de mutlaka yerin dibine geçirmişti. Vah ki vah! Demek inkârcılar iflâh olmazmış!’ der oldular.”³⁶⁸ söz konusu kimseler, Kârun’a verilmiş olup kendilerinin dün dilemiş oldukları nimeti vermemek suretiyle Allah’ın kendilerine lütufta bulunmasını ifade etmişlerdir. Eğer Karun’a verilenler, din konusunda onun için en yararlı (aslah) olsaydı Allah’ın ötekilere vermemesi bir lütuf olmazdı. Bu durum, Karun’a verilenlerin onun hakkında en yararlı olmadığını göstermektedir. Bilakis ona vermemek onun için en yararlı

³⁶³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 10: 426.

³⁶⁴ el-Bakara 2/61.

³⁶⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 169.

³⁶⁶ el-En’âm 6/58.

³⁶⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 98.

³⁶⁸ el-Kasas 28/82.

olandır. Dolayısıyla din konusunda kulun yararına olanı gözetmesi Allah’a vâcip değildir.³⁶⁹

“Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah’a yakarırlar; fakat onları sağ salim karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah’a ortak koşuyorlar.”³⁷⁰ Cenâb-ı Hak gemiye bindiklerinde onların dini Allah’a has kıldıklarını bildirmiştir. Şüphe yok ki bu onlar için en yararlı olanıdır. Sonra Cenâb-ı Hak onları bu durumda bırakmadı ki söz konusu bağlılık üzere kalsınlar. Bilakis O, onları bu durumdan çıkardı, bunun üzerine onlar da daha önce oldukları hale geri döndüler. Dolayısıyla bu durum, Allah’ın insanlar için en yararlı olanı gözetmek zorunda olmadığını göstermektedir.³⁷¹

“Eğer onlar savaşa çıkmak isteselerdi elbette bunun için bir hazırlık yapabilirlerdi; fakat Allah da onların sefere çıkmalarını istemedi, onları geri koydu, onlara ‘Oturun bakalım diğer oturanlarla beraber!’ denildi.”³⁷² âyetinde Cenâb-ı Hak, onların sefere çıkmalarının müminlere bozgunculuktan başka bir sonucunun olmayacağını bildiğinden onları tutup alıkoydu. Fakat Cenâb-ı Hakk’ın, onlarda, tembellik ve ağır davranma gibi fiilleri yaratmış olması da mümkündür. Dolayısıyla burada Allah’ın sadece aslah olanı değil kötü fiilleri de yarattığına dair delil vardır.³⁷³

“Sana kitabı indiren O’dur. Onun (Kur’an) bir kısım âyetleri muhkemdir, ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşabihdir. Kalplerinde sapma meyli bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te’vil etmek için ondaki müteşabihlerin peşine düşerler. Halbuki onun te’vilini ancak Allah bilir; birde ilimde yüksek payeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. (Bu inceliği) yalnız aklıselim sahipleri düşünüp anlar.”³⁷⁴

“Kişinin önünde ve arkasında Allah’ın emriyle onu kayıt ve koruma altına alan takipçiler vardır. Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez. Allah herhangi bir toplumun başına bir kötülük gelmesini

³⁶⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 11: 104.

³⁷⁰ el-Ankebût 29/65.

³⁷¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 11: 174.

³⁷² et-Tevbe 9/46.

³⁷³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6: 393.

³⁷⁴ Âl-i İmrân 3/7.

diledi mi, artık onun geri çevrilmesi mümkün değildir. Onların Allah'tan başka yardımcıları da bulunmaz.”³⁷⁵

“Sayıları binlerce olduğu halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkıp gidenleri bilmez misin? Allah kendilerine, “Ölün!” dedi, sonra onları hayata kavuşturdu. Aslında Allah insanlara karşıf azlasıyla lütufkardır, ne var ki insanların çoğu şükürünü bilmez.”³⁷⁶

“Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onlara belirlenmiş bir sürenin sonuna kadar mühlet tanıyor. Ama süreleri dolduğunda onu bir an bile ne erteleyebilirler ne de öne alabilirler.”³⁷⁷

“Allah iman edenlerin dostudur, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkara saptananların dostları ise tağüttur, kendilerini aydınlıktan çıkarıp karanlıklara sevkederler. İşte bunlar cehennem ehlidir, orada ebedî olarak kalacaklardır.”³⁷⁸

“Kendi iradeleriyle önceden yaptıklarından ötürü başlarına bir musibet geldiğinde, ‘Rabb’imiz! Ah, ne olurdu, bize bir peygamber gönderseydin de âyetlerine uyup da müminlerden olsaydık!’ diyecek olmasalardı (peygamber göndermezdik.)”³⁷⁹

“İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını arttırmaya yarıyor. Onlar için alçaltıcı azap vardır.”³⁸⁰

“(Böyle de oldu) Firavun ailesi onu bulup oldu. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı. Şüphesiz Firavun, Hâmân ve askerleri yanlış yoldalardı.”³⁸¹

“Eğer siz (Uhud'ta) bir yara aldıysanız bilin ki o topluluk da benzeri bir yara almıştı. O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz ki Allah gerçek

³⁷⁵ er-Ra'd 13/11.

³⁷⁶ el-Bakara 2/243.

³⁷⁷ en-Nahl 16/61.

³⁷⁸ el-Bakara 2/257.

³⁷⁹ el-Kasas 28/47.

³⁸⁰ Âl-i İmrân 3/178.

³⁸¹ el-Kasas 28/8.

müminleri ortaya çıkarsın ve uğrunda şehitleri olsun diye. Allah, zalimleri sevmez.”³⁸²

“İnkâr edenler, kendilerine vermiş olduğumuz fırsatın sakın onlar için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Onlara verdiğimiz fırsat ancak günahlarını artırmaya yarıyor. Onlar için alçaltıcı azap vardır.”³⁸³

“Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar.”³⁸⁴ “Ve de ki: ‘Rabbim! Şeytanların gizli kışkırtmalarından sana sığınırım.’”³⁸⁵

“(O tür) gizli konuşmalar ancak şeytandandır. Bu, müminleri üzme içindir. Oysa o, Allah’ın izni olmadıkça onlara hiçbir zarar veremez. Müminler ancak ve ancak Allah’a güvenip dayansınlar.”³⁸⁶

“O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çekirtmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor.”³⁸⁷

“Onların malları ve evlatları seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünyada bütün bunlarla eziyet vermeyi ve canlarının da inkârcı olarak çıkmasını murat ediyor.”³⁸⁸

“Tarafımızdan bir rahmet ve akıl iz’an sahipleri için de anılacak bir örnek olmak üzere ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha bağışladık.”³⁸⁹

“Allah’ın lütfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilakis bu onlar için kötüdür.”³⁹⁰

³⁸² Âl-i İmrân 3/140.

³⁸³ Âl-i İmrân 3/178.

³⁸⁴ el-Müminûn 23/55-56.

³⁸⁵ el-Müminûn 23/97.

³⁸⁶ el-Mücâdile 58/10.

³⁸⁷ et-Tevbe 9/55.

³⁸⁸ et-Tevbe 9/85.

³⁸⁹ Sâd 38/43.

³⁹⁰ Âl-i İmrân 3/180.

“Biz hangi topluma bir uyarıcı göndermişsek oranın sefahate dalmış olanları mutlaka şöyle demişlerdir: Biz sizin tebliğ ettiklerinize inanmıyoruz.”³⁹¹

“Rabbimiz! Bizi doğru yola eriştirdikten sonra kalplerimizi saptırma, bize tarafından bir rahmet bağışla. Hiç kuşku yok, lütfu bol olan yalnız sensin.”³⁹²

“Allah’ın size lütfu ve rahmeti ulaşmasaydı ve Allah tövbeleri devamlı kabul eden hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı haliniz nice olurdu?”³⁹³

“Rabbim! dedi. ‘Beni bağışla ve benden sonra hiç kimsenin ulaşamayacağı bir hükümlanlık ver bana. Lütfu sınırsız olan yalnız sensin.”³⁹⁴

“Sanıyorlar mı ki, onlara mal ve evlatlar verirken yalnızca iyilikleri için çırpınıyoruz! Hayır, onlar işin farkına varamıyorlar?”³⁹⁵

“Şu iki çeşit su kütlesi birbirine eşit olmaz; birisi tatlıdır, susuzluğu giderir ve içimi güzeldir, ötekisi ise tuzlu ve acıdır”³⁹⁶

“Bilmiyoruz, yeryüzündekiler hakkında bir kötülük mü murat edildi yoksa Rab’leri onlar için bir iyilik diledi?”³⁹⁷

“Dileseydik onu tuzlu yapardık. O halde şükretmeli değil misiniz?”³⁹⁸,
“Dileseydik onu kuru bir çöpe çevirirdik.”³⁹⁹

“Dilesek onları suda boğarız, kimse de onların yardımına koşamaz ve artık kurtarılamazlar.”⁴⁰⁰

“Gazabına uğrayanların ve sapmışların yolunu değil, lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu.”⁴⁰¹

“De ki: Rabb’im rızkı dilediğine bol verir, dilediğine kısar; fakat insanların çoğu bilmezler.”⁴⁰²

³⁹¹ Sebe’ 34/34.

³⁹² Âl-i İmrân 3/8.

³⁹³ en-Nûr 24/10.

³⁹⁴ Sâd 38/35.

³⁹⁵ el-Müminûn 23/55-56.

³⁹⁶ Fâtır 35/12.

³⁹⁷ el-Cin 72/10.

³⁹⁸ el-Vâkıa 56/70.

³⁹⁹ el-Vâkıa 56/65.

⁴⁰⁰ Yâsîn 36/43.

⁴⁰¹ el-Fâtiha 1/7.

⁴⁰² Sebe’ 34/36.

“...inkârcılar müminlere derler ki: ‘Dilese Allah’ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz!’”⁴⁰³

“Sakin ola ki, Onlardan bazı gruplara verdiğimiz geçici dünya nimetlerine göz dikmesin!..”⁴⁰⁴

“Halbuki Allah rahmetini dilediği kimseye özgü kılar. Allah büyük lütuf sahibidir.”⁴⁰⁵

“Arkasından daha fazla bekleyen kişiyi! (Daha fazla vermek mi?) Asla...”⁴⁰⁶

“Şayet Allah kullarına rızkı bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi”⁴⁰⁷

“...ama ardından lütfumuzu bilip şükredesiniz diye sizi affettik.”⁴⁰⁸

“Onların söylediklerine katlan ve uygun bir şekilde onlardan uzaklaş.”⁴⁰⁹

“Allah bütün varlıklara karşı lütuf ve merhamet sahibidir.”⁴¹⁰

“Allah size yardım ederse, artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur.”⁴¹¹

“Allah’ın doğru yola yönelttiği kişi hidâyete ermiştir.”⁴¹²

“Ey Rabb’imiz! Bize sabırlar ver”⁴¹³

1.2.3.1. Hidâyet

Mu‘tezile’ye göre hidâyet; beyan, emir, nehiy, başıboş bırakma anlamına gelir. Ayrıca onlara göre hidâyet iki kısımdır. Hidâyetin birinci türü doğru yolu beyandır. Bu, genel hidâyettir. İkinci tür hidâyet ise kulun göğsünü hidâyete açmak ve onu buna muvaffak kılmaktır. İkincisi özel hidâyet olup, hidâyetin neticesi sevap

⁴⁰³ Yâsîn 36/47.

⁴⁰⁴ el-Hicr 15/88.

⁴⁰⁵ el-Bakara 2/105.

⁴⁰⁶ el-Müddessir 74/15-16.

⁴⁰⁷ eş-Şûrâ 42/27.

⁴⁰⁸ el-Bakara 2/52.

⁴⁰⁹ el-Müzzemmil 73/10.

⁴¹⁰ el-Bakara 2/251.

⁴¹¹ Âl-i İmrân 3/160.

⁴¹² el-A’râf, 7/178.

⁴¹³ el-A’râf 7/126.

olarak daha sonra ortaya çıkar. Onlara göre “*Bize doğru yolu göster.*”⁴¹⁴, “*Ölçülü ve amaçlı yapan, yol gösteren*”⁴¹⁵ âyetlerindeki hidâyet beyan (açıklama) dır.⁴¹⁶

Mâtürîdî’ye göre hidâyet, beyan anlamına gelmez. Nitekim “*(Resûlüm!) Onları fiilen hidâyete erdirmek senin görevin değildir...*”⁴¹⁷ âyeti hidâyetin beyandan ibaret olduğunu söyleyen Mu‘tezile’ye cevap teşkil etmekte ve onlara ait kanaatin isabetsiz olduğunu kanıtlamaktadır. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) âyette zikredilen hidâyete sahip değildir ve buradaki hidâyet fiilen başarıma statüsünde bulunan hidâyettir.⁴¹⁸

Mâtürîdî’nin hidâyetin beyan olmadığı konusunda Mu‘tezile’nin aleyhine delil gösterdiği diğer âyetler ve bazılarının açıklaması şöyledir:

“*Bizi bu nimete kavuşturan Allah’a hamdolsun!..*”⁴¹⁹ âyetten maksat, farklı sebeplerden dolayı doğru yolu gösterme ve açıklama hidâyeti değildir. Allah’ın fazlı ve lütfuyla onlara ikram etmiş olduğu hidâyet, onları doğru yolu bulmaya muvaffak kılmasıdır. Çünkü o imtihan ve lütuf anlamındadır, eğer bu sadece yol gösterme (delalet) ve açıklamadan ibaret olsaydı, o imtihan ve lütfun anlamı olmazdı.⁴²⁰

“*Allah dilediğine elbette işittirir; ama sen kabirlerdekilere de işittirecek değilsin!*”⁴²¹ âyette Cenâb-ı Hak, resûlüne, onlara işittiremeyeceğini, çünkü kendisinde böyle bir güç bulunmadığını ona haber vermektedir. Mu‘tezile’nin dediği gibi eğer açıklayan bir beyan veya bir çağrı olsaydı, mutlaka işittirir, açıklar ve buna muktedir olurdu. Resûlullah (s.a.v.) buna muktedir olamadığına göre, bu hal onlara verilmeyen bir imkân ve bir lütfun Allah nezdinde bulunduğuna işaret eder.⁴²²

⁴¹⁴ el-Fâtiha 1/6.

⁴¹⁵ el-A’lâ 87/3.

⁴¹⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 9: 215.

⁴¹⁷ el-Bakara 2/272.

⁴¹⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 221.

⁴¹⁹ el-A’râf 7/43.

⁴²⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 377-378.

⁴²¹ Fâtır 35/22.

⁴²² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 12: 41-42.

“(Resûlüm!) Onları fiilen hidâyete erdirmek senin görevin değildir. Ancak Allah dilediğini hidâyete erdirir...”⁴²³

“Sen körleri yanlış yoldan doğruya yönlendiremezsin. Sen (çağrını) ancak âyetlerimize inanıp teslim olanlara duyurabilirsin.”⁴²⁴

“...daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ve İncil’i indirmişti; Furkan’ı da indirdi...”⁴²⁵

“Onlardan kimini Allah doğru yola ilette, kimileri de saptırılmayı hak ettiler...”⁴²⁶

“Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola eriştirir”⁴²⁷

“Allah kimi dalaletе düşürürse artık onu hidâyete erdirebilecek hiçbir kimse bulunamaz”⁴²⁸

“Güzel işlerin peşinde olanlara hidâyet ve rahmet kaynağı olan...”⁴²⁹

“O bana doğru yolu gösterecektir.”⁴³⁰

Mâtürîdî’ye göre Mu‘tezile’nin Allah bir kula hidâyet etti mi o kişi bir daha asla kâfir olmaz görüşü de isabetli değildir. “Allah, doğru yola gidenlerin hidâyetini güçlendirir”⁴³¹ âyeti beyanı bir kez hidâyet yoluna girmiş kimselerin birçoğu arasından daha sonra kâfir olanlar çıktığını gösterir.⁴³²

1.2.3.1.1. Hidâyet Etme İradesi

Mu‘tezile’nin iddiasına göre Allah katında, insanlara doğru yolu gösterecek hiçbir şey yoktur. Çünkü O her kâfire, istediği takdirde kendisini hidâyete kavuşturacak olan her şeyi vermiştir, artık kendisinde onların hidâyete ermelerini sağlayacak bir lütuf kalmamıştır. Nasıl ki Resûlullah bundan aciz kalmışsa, artık Allah da acizdir. Mu‘tezile “...Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi;

⁴²³ el-Bakara 2/272.

⁴²⁴ en-Neml 27/81.

⁴²⁵ Âl-i İmrân 3/3-4.

⁴²⁶ en-Nahl 16/36.

⁴²⁷ el-Kasas 28/56.

⁴²⁸ el-A’râf 7/186.

⁴²⁹ Lokmân 31/3.

⁴³⁰ ez-Zuhruf 43/26-27.

⁴³¹ Meryem 19/76.

⁴³² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 9: 215-216.

inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi... ”⁴³³
âyetini delil getirerek, imanın benzerini Allah’ın bütün kâfirlere sevdirmeyip sadece müminlere sevdirmiş olmasının söz konusu olmadığını belirtmiştir.⁴³⁴

Mâtürîdî’ye göre ise “*Allah dileseydi onları elbette (aynı inançta) tek bir ümmet yapardı, fakat O kimi dilerse onu rahmetine kavuşturur; zâlimlerin ise ne bir velisi (arka çıkkanı) ne de bir yardımcısı olacaktır.*”⁴³⁵ âyeti beyanında olduğu gibi Allah, imana bazan rahmet, “*Bizi nimetine erdirdiklerinin yoluna ilet*”⁴³⁶ meâlindeki âyetteki gibi bazan da nimet, bazan da “*Peygamberleri onlara şöyle dediler; Fakat Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur*”⁴³⁷, “*Asıl Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur*”⁴³⁸ âyetlerinde imanı minnet, yani lütuf diye isimlendirmektedir. İman, eğer küfrün bulunduğu yerde güç yoluyla kazanılmış ve Allah tarafından müminlere verilmemiş ve onun bir benzeri kâfire de mutlaka verilmiş olsaydı, imana nimet, lütuf ve rahmet adının verilmesinin, küfre de bunun zıddı isimlerin verilmesinin anlamı olmazdı. Buna göre Allah mümine onu vermiş, kâfire ise vermemiştir.⁴³⁹

Mâtürîdî, hidâyetin herkese verilmediğine dair Mu‘tezile’ye karşı delil getirdiği âyetler ve bir kısmının açıklaması şöyledir:

“*Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik. Bunun üzerine ablası, “Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek, üzerine titreyecek bir aile bulayım mı?” dedi.*”⁴⁴⁰ buradaki Hz. Mûsâ’nın öz annesinden süt emmesi kıssasında, Hz. Mûsâ’nın kendisinin, tüm kadınların sütünü emmekten kaçınması, Allah’ın ona bahşettiği bir lütuf olduğuna işaret etmektedir. Buna göre azmi ve rağbeti inkâra yönelik olan kâfire verdiği takdirde iman edip hidâyete erecek bir lütfun, Allah’ın katında bulunması mümkündür. Ancak onun azim ve rağbetinin

⁴³³ el-Hucurât 49/7-8.

⁴³⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 14: 82-83.

⁴³⁵ eş-Şûrâ 42/8.

⁴³⁶ el-Fâtiha 1/7.

⁴³⁷ İbrâhîm 14/11.

⁴³⁸ el-Hucurât 49/17.

⁴³⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 13: 180.

⁴⁴⁰ el-Kasas 28/12.

inkâra yönelik olduğunu ve onu tercih ettiğini bildiğinden hidâyetini engellemiş ve ona vermemiştir.⁴⁴¹

“Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yarattık. Bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Rabb’in dileyseydi bunu yapamazlardı...”⁴⁴² âyetinde Rabb’in dileyseydi onları hidâyete erdirir ve onlar da hidâyeti benimserlerdi; ancak dalaleti hidâyete tercih edeceklerini bildiği için onları hidâyete erdirmemeyi dilemiştir.⁴⁴³

“Allah dilediğini rahmetine dâhil eder”⁴⁴⁴

“Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik. Bunun üzerine ablası, “Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek, üzerine titreyecek bir aile bulayım mı?” dedi.”⁴⁴⁵

“Böylece onları, halkı ateşe çağıran öncüler yapmış olduk...”⁴⁴⁶

“Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur.”⁴⁴⁷

“Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi; inkârcılığı, yoldan çıkmayı ve emre aykırı davranmayı da size çirkin gösterdi”⁴⁴⁸

“İman edip bu Resûl’un hak olduğuna şahit olduktan ve kendilerine apaçık kanıtlar geldikten sonra inkârcılığa sapan bir kavme Allah nasıl hidâyet nasip eder? Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.”⁴⁴⁹

“O, Nûh’a buyurduklaım, sana vahyettiklerimizi, İbrahim’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya buyurduklaımızı size din kıldı ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz. Kendilerini davet ettiğın bu din müşriklere ağır geldi. Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir.”⁴⁵⁰

⁴⁴¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 11: 25-26.

⁴⁴² el-En’âm 6/112.

⁴⁴³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 204-205.

⁴⁴⁴ el-İnsân 76/31.

⁴⁴⁵ el-Kasas 28/12.

⁴⁴⁶ el-Kasas 28/41.

⁴⁴⁷ en-Nûr 24/40.

⁴⁴⁸ el-Hucurât 49/7.

⁴⁴⁹ Âl-i İmrân 3/86.

⁴⁵⁰ eş-Şûrâ 42/13.

*“İman edenler bunun Rab’lerinden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. İnkâr yolunu tutanlar ise, ‘Allah bu misalle ne murad etmiştir?’ derler. Allah böyle bir misalle nicelerini şaşırtır, nicelerini de doğru yola ulaştırır”*⁴⁵¹

*“Rabb’imin lütfu olmasaydı ben de şimdi cehenneme getirilenler arasında olacaktım”*⁴⁵²

*“O, dilediğini daima doğru yola iletir.”*⁴⁵³

*“Şüphesiz ki Allah dilediğini doğru yola getirir.”*⁴⁵⁴

*“İnşallah istenen sığırı bulmayı başarırız.”*⁴⁵⁵

*“Hep birlikte Allah’ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah’ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirinize düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O’nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız.”*⁴⁵⁶

Mu‘tezile “Andolsun biz, cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmış olduk.”⁴⁵⁷ âyeti hakkında aslında Allah’ın onları cehennem için yaratmadığını söylemiştir. Ancak onlar cehennemi hak edecekleri davranışlarda bulundular ve yapmış oldukları fiiller dolayısıyla cehennemlik oldular. Yoksa onları Cenâb-ı Hak cehennem için yaratmış değildir. Mâtürîdî’ye göre ise âyette Cenâb-ı Hak, onları cehennem için yaratmıştır, zira ezelde onların inkâr fiilini ve kötü davranışları tercih edeceklerini bilmişti. Dolayısıyla onlar hakkında, tercih edecekleri ve yapacakları davranışları bildiği şekilde onları yaratmıştır. Aynı şekilde Cenâb-ı Hak müminleri cennet için yaratmıştır, çünkü ezelde onların, cenneti hak ettiren hidâyeti tercih edeceklerini ve iyi davranışlarda bulunacaklarını bilmişti. Dolayısıyla onlar hakkında, tercih edecekleri ve yapacakları davranışları bildiği şekilde onları yaratmıştır.⁴⁵⁸

⁴⁵¹ el-Bakara 2/26.

⁴⁵² es-Sâffât 37/57.

⁴⁵³ el-Bakara 2/142.

⁴⁵⁴ el-Bakara 2/213.

⁴⁵⁵ el-Bakara 2/70.

⁴⁵⁶ Âl-i İmrân 3/103.

⁴⁵⁷ el-A’râf 7/179.

⁴⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6: 132-133.

Ebû Ali el-Cübbâî⁴⁵⁹, Mu‘tezile adına farklı bir delil getirmekte ve şöyle demektedir: Resûlullah (s.a.v.) amcasını cennete koymak için çabalıyordu ki Yüce Allah “*Şüphesiz sen sevdiğin kimseyi doğru yola iletemezsin. Fakat Allah, dilediği kimseyi doğru yola erdirtir*”⁴⁶⁰ buyurmuştur. Mâtürîdî’ye göre ise bu âyet Mu‘tezile’ye karşı bir delil teşkil eder. Bu âyet Hz. Peygamber’in (s.a.v.) amcası Ebû Tâlib hakkında inmiştir. Hz. Peygamber amcasının dünyadaki son gününde “Allah’tan başka ilâh yoktur.” demesini istemiştir. Fakat amcası “ölüm anında korktu demelerini istemiyorum.” diyerek bunu reddetmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirmiştir. Dolayısıyla Cübbâî’nin söylediği doğru değildir.⁴⁶¹

Mâtürîdî’ye göre “*Ötekiler şöyle cevap verecekler: Allah bizi doğru yola iletmış olsaydı biz de siziiletirdik*”⁴⁶² âyetinde kâfirler, Allah’ın doğru yolunu Mu‘tezile’den daha iyi bilmektedir; çünkü onlar, ‘Allah bizi doğru yola iletmış olsaydı biz de siziiletirdik’ demiştir. Onlar, Cenâb-ı Hak eğer doğru yola iletmış olsaydı doğru yolu bulacaklarını, kendilerini doğru yola iletmenin Allah’ın gücü dahilinde olduğunu biliyorlardı. Benzer bir durumu İblis de söylemiştir. “*Rabbim! Benim sapmama imkân verdiğin için.*”⁴⁶³ âyetinde sapmayı Allah’ın verdiği imkânâ nispet etmektedir. Mu‘tezile ise, Allah kimsenin sapmasına imkân vermez diyor. Bu hususu İblis Mu‘tezile’den daha iyi bilmektedir.⁴⁶⁴

Mâtürîdî kendi görüşüne şu âyetleri delil olarak göstermiştir;

“*İşte bu, Allah’ın hidâyetidir; O, bununla kullarından dilediğini doğru yola ulaştırır*”⁴⁶⁵

“*Eğer doğru yolda isem bu da Rabb’imin bana vahyettiği sayesinde*”⁴⁶⁶

⁴⁵⁹ Ebû Ali Muhammed b. Abdilvehhâb b. Sellâm el-Cübbâî (ö. 303/916); Mu‘tezile’nin imamlarından ve döneminde kelâm ulemasının önderlerinden biridir. Cübbâî, talebesi Eş‘arî ve oğlu Ebû Hâşim ile birçok ilmî tartışmada bulunmuştur. Tanınmış bir kelâm âlimi olmakla birlikte fıkıh, usûl-i fıkıh, hadis ve tefsir ilimleriyle de ilgilenen ve bu sahalarda eser yazmıştır. (Yusuf Şevki Yavuz, “Cübbâî, Ebû Ali”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1993, 8: 99-102)

⁴⁶⁰ el-Kasas 28/56.

⁴⁶¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 11: 70.

⁴⁶² İbrâhîm 14/21.

⁴⁶³ el-Hicr 15/39.

⁴⁶⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7: 515.

⁴⁶⁵ el-En’âm 6/88.

⁴⁶⁶ Sebe’ 34/50.

“İşte Allah böylece dilediğini sapkınlıkta bırakır, dilediğine de doğru yolu gösterir.”⁴⁶⁷

“Sen sağıra duyurmak veya köre yahut apaçık sapkınlık içinde bulunan kimseye yol göstermek mi istiyorsun?”⁴⁶⁸

“Rabbimiz! Bizi doğru yola erıştirdikten sonra kalplerimizi saptırma”⁴⁶⁹

“Şüphesiz Allah günaha saplananları doğruya erıştirmez.”⁴⁷⁰

“Onları doğru yola iletmek senin üzerine borç değildir, fakat Allah dilediğini doğru yola iletir.”⁴⁷¹

“Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidâyete erdirir.”⁴⁷²

“Böylece biz, her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman yarattık”⁴⁷³

“Sizler ancak Rabb’inizin (bunu) dilemesi sayesinde dileyebilirsiniz”⁴⁷⁴

“Allah zalimleri de şaşırtır ve Allah dilediğini yapar.”⁴⁷⁵

“İbrâhîm şöyle dua etmişti: Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak tut!”⁴⁷⁶

“Kimi de Allah doğru yola yöneltirse onu şaşırtabilecek bir güç yoktur”⁴⁷⁷

“Allah’ın insanlar için açtığı rahmeti kısılabilecek yoktur. Onun kısıtığını da Ondan başkası açamaz.”⁴⁷⁸

“Allah’ı bırakıp da taptığınız şu şeyler, Allah bana bir zarar vermek istese, O’nun vereceği zararı önleyebilirler mi? Yahut O bana bir rahmet dilese, onun rahmetini durdurabilirler mi?”⁴⁷⁹

⁴⁶⁷ el-Müddessir 74/31.

⁴⁶⁸ ez-Zuhruf 43/40.

⁴⁶⁹ Âl-i İmrân 3/8.

⁴⁷⁰ el-Münâfikûn 63/6.

⁴⁷¹ el-Bakara 2/272.

⁴⁷² el-Kasas 28/56.

⁴⁷³ el-En’âm 6/112.

⁴⁷⁴ el-İnsân 76/30.

⁴⁷⁵ İbrâhîm 14/27.

⁴⁷⁶ İbrâhîm 14/35.

⁴⁷⁷ ez-Zümer 39/37.

⁴⁷⁸ Fâtır 35/2.

⁴⁷⁹ ez-Zümer 39/38.

*“İşte bu kitap, Allah’ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir; ama Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur.”*⁴⁸⁰

*“Durum bu iken onlara ne oluyor da iman etmiyorlar?”*⁴⁸¹

*“Görmezler mi ki Allah rızkı dilediğine bol veriyor, dilediğinkini de kısıyor? Kuşkusuz bunda iman eden kimseler için ibretler vardır.”*⁴⁸²

*“Allah kimi dilerse onu şaşırtır; dilediği kimseyi de doğru yola iletir.”*⁴⁸³

*“Yahut “Eğer Allah bana hidâyet nasip etseydi gûnahtan sakınanlardan olurdum” diyerek.”*⁴⁸⁴

*“Allah’ın doğru yola yönelttiği kişi hidâyete ermiştir”*⁴⁸⁵

*“Doğru yol Allah’a aittir. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi.”*⁴⁸⁶

*“Allah hikmeti dilediğine verir. Kendisine hikmet verilen kimse pek çok iyiliğe mahzar kılınmış demektir. Sadece derin kavrayışlı insanlar düşünüp sonuç çıkarabilirler.”*⁴⁸⁷

*“Böylece Ehl-i Kitap’tan olanlar, Allah’ın lütfu üzerinde hiçbir güçlerinin bulunmadığını ve bütün lütfun Allah’ın elinde olup onu dilediğine verdiğini bilsinler. Allah büyük lütuf sahibidir.”*⁴⁸⁸

*“Rızkı dilediğine bol, dilediğine de ölçülü verir”*⁴⁸⁹

1.2.3.1.2. Hidayeti Tercih

Mu‘tezile’ye göre Allah herkesin hidâyete ermesini dilemiş, fakat herkes hidâyeti benimsememiştir. Allah’tan kimseye nimet de verilmez. Çünkü hidâyet Allah’a ait bir fiil değildir, sadece insanlara ait fiildir.⁴⁹⁰

⁴⁸⁰ ez-Zümer 39/23.

⁴⁸¹ el-İnşikâk 84/20.

⁴⁸² er-Rûm 30/37.

⁴⁸³ el-En’âm 6/39.

⁴⁸⁴ ez-Zümer 39/57.

⁴⁸⁵ el-A’râf 7/178.

⁴⁸⁶ en-Nahl 16/9.

⁴⁸⁷ el-Bakara 2/269.

⁴⁸⁸ el-Hadîd 57/29.

⁴⁸⁹ eş-Şûrâ 42/12.

⁴⁹⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 420, 13: 180, 270.

Mu‘tezile’den Ca‘fer b. Harb ve Kâbi “Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslam’a açar; kimi de saptırmak isterse, göğre çıkıyormuş gibi kalbine darlık ve sıkıntı verir. Allah inanmayanları işte böyle cezalandırır.”⁴⁹¹ âyetini delil göstererek şöyle demiştir: Allah bütün yaratılanlara doğru yolu gösterir ve onların gönüllerini İslam’a açar, fakat onlar hidâyeti benimsemezler. Ebû Bekir el-Esam⁴⁹² da “Yalancı ve inkâra saplanmış kimseyi Allah kesinlikle doğru yola yöneltmez!”⁴⁹³ âyetini delil getirerek “Allah kimseyi doğru yola yöneltmez” demiştir. Mâtürîdî’ye göre bu âyetler aslında onların sözlerini reddetmektedir. Çünkü O şöyle buyurmaktadır: Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslam’a açar; kimi de saptırmak isterse, onun kalbini öyle yapar. Cenâb-ı Hak onları iki gruba ayırmaktadır, bir grubu hidâyete erdirmeyi diledi, diğer grubu da saptırmayı diledi. Allah, hidâyeti tercih edip kabul edeceğini bildiği kimseyi hidâyete erdirmeyi ve kalbini İslam’a açmayı diledi. Dalâleti tercih edeceğini bildiği kimseyi de saptırmayı ve kalbine darlık ve zorluk vermeyi diledi.⁴⁹⁴

Mu‘tezile mensupları, “Allah ancak emrine karşı gelenleri saptırır.”⁴⁹⁵ meâlindeki âyeti delil göstererek şöyle demiştir: insan kendisi saptıktan sonra Cenâb-ı Hak da ceza olarak onu sapıklıkta bırakır, hidâyet bulduktan sonra da mükâfat olarak onun hidâyetini artırır. Mâtürîdî’ye göre bu görüş, doğru değildir. Çünkü dünyada imandan sonra küfre giren, küfürden sonra imana gelen insanlar vardır. Kişi, iman ettikten sonra küfre döndüğünde, geçmişteki imanından dolayı Cenâb-ı Hakk’ın sevap olarak hidâyetini artırması gereken bir zaman dilimidir. Küfre girdiğinde de sanki Cenâb-ı Hakk’ın hidâyeti, onun küfre girmesine sebep olmuştur. İnsan küfürden sonra imana geldiğinde ise, bu onun küfründen dolayı cezalandırılması gereken bir dönemdir. Cenâb-ı Hakk’ın onu geçmişteki küfründen

⁴⁹¹ el-En’âm 6/125.

⁴⁹² Ebû Bekr Abdurrahmân b. Keysân el-Esam (ö. 200/816). Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Doğum tarihi bilinmemekle beraber Ebû’l-Hüzeyl el-Allâf, Nazzâm, Bişr b. Mu‘temir ve Muammer b. Abbâd es-Sülemî’nin dahil bulunduğu altıncı tabakada yer alması dikkate alınırsa hicri II. yüzyılın ilk yarısında Basra’da doğduğu söylenebilir. Burada Muammer b. Abbâd, Hafs el-Ferd, Ali b. Muhammed el-Medâinî ve Ebû Şemir el-Hanefî ile birlikte Ma‘mer Ebû’l-Eş‘as’ın öğrencisi olmuştur. (Yusuf Şevki Yavuz, “Esam, Ebû Bekir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1995, 11: 353-355.)

⁴⁹³ ez-Zümer 39/3.

⁴⁹⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 227-228, 12: 316.

⁴⁹⁵ el-Bakara 2/26.

ötürü cezalandırması sanki imana gelmesine vesile olmuştur. Bu ise çok çirkin bir sözdür.⁴⁹⁶

1.2.3.2. Rızık

Mâtürîdî'ye göre Mu'tezile'nin bu konudaki görüşü şöyledir: Allah dilediğine rızık bol bol veremez. Çünkü rızık vesileleri ve kazanç yolları meselesinde Allah'ın bir var etme kudreti yoktur. Onlara göre kazançların ve bunlara dair sebeplerin yaratılmasında Allah'ın bir dahli bulunmamaktadır. Allah'ın sadece yerden yiyecekleri bitirme ve yaratma gibi nesnelerin asıllarını yaratma kudreti bulunur. Bunun dışındaki fiiller ve kazançlar ise insana aittir. Buna göre bitki ve yerden çıkanlar herkes içindir. Bunlara insanların bir bölümü diğerinden daha lâıyk değildir.⁴⁹⁷

Mâtürîdî'ye göre Cenâb-ı Hak sebebe bağılı olarak veya sebepsiz bir şekilde rızık verenin Allah olduğunu şu âyette bildirmiştir: *“Nice canlı var ki, rızıkını (yanında) taşıyor. Onlara da size de rızık veren Allah'tır. O, her şeyi işitir ve bilir.”*⁴⁹⁸ Vasıta ve kazanç vesileleri olmaksızın kullarla hayvanların ve bazı insanların rızıklarını Allah doğrudan yaratıp onları rızıklandırır.⁴⁹⁹

1.2.3.3. Lütuf

Mu'tezile'ye göre, azabı hak eden kişiyi affetmeye yahut azabını ertelemeye Allah'ın hakkı yoktur. Allah kimseye karşı lütufkâr değildir. Allah insanlara her şeyi vermiştir, o kadar ki Allah'ın katında dinî bakımdan kullarına yarar sağlayan bir lütuf ve fayda kalmamıştır. Mu'tezile'ye göre istiâze (Allah'a sığınma) doğru değildir. Çünkü Allah herkese, şeytanın fitnelerini ve tahrirlerini defedecek her lütfu vermiştir. Onlar *“Allah onlarda (inkârcılarda) bir hayır görseydi elbette kendilerine işittirirdi, eğer işittirseydi yine reddederek yüz çevirirlerdi.”*⁵⁰⁰ âyetini delil göstererek, Cenâb-ı Hakk'ın kendi katında verilebilecek her şeyi onlara verdiğini, O'nda onlara verilebilecek bir lütuf bulunmadığını göstermektedir.

⁴⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 15: 142.

⁴⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 2: 269-270.

⁴⁹⁸ el-Ankebût 29/60.

⁴⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 11: 169-170.

⁵⁰⁰ el-Enfâl 8/23.

Mâtürîdî'ye göre ise “Eğer Rabb’in tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı haklarında hüküm kesinleşmişti bile. Onun hakkında gerçekten yoğun bir kuşku içindedirler.”⁵⁰¹ âyeti, Mu‘tezile’nin ve Hâricîler’in iddialarını da reddetmektedir. Çünkü Allah, azabı belli bir vakte ertelemekle bu ümmete lütfetmiş ve merhamet buyurmuştur. Eğer onlar azaba müstahak olmasalardı, burada lütuf ve rahmetten söz etmesinin anlamı olmazdı.⁵⁰²

Mu‘tezile’ye göre Allah lütufta bulunan değil, aksine adildir. Çünkü Allah, insanlar için ancak dinde en uygun (aslah) olanı yapmak zorundadır. Onlara göre arınan Allah’ın lütfu sayesinde değil, Allah’ın kendisine verdiği iradesi sayesinde arınmıştır. Lütfu ve onun kendine özgü kılınmasını da insanlar ancak kendileri hak ederler. Mu‘tezile “Zeyd onunla beraber olduktan sonra müminlere, evlatlıklarının -kendileriyle beraber olup ayrıldıkları- eşleriyle evlenmeleri hususunda bir sıkıntı gelmesin diye seni o kadınla evlendirdik. Allah’ın emri elbet yerine getirilecektir.”⁵⁰³ âyetini bu görüşlerine delil göstererek, Zeyd’e de bütün Müslümanlara da İslâm’a girmede Allah’ın bir nimeti ve lütfu bulunmaz der. Ebû Bekir el-Esam da “Senin kalbini açıp genişletmedik mi?”⁵⁰⁴ âyeti hakkında Peygamberin kalbi daralınca kendisi âyetler ve hüccetlerle kalbini genişletmiştir. Mâtürîdî’ye göre “Kuşkusuz lütuf Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir. Allah’ın rahmeti sınırsızdır ve o her şeyi bilmektedir.”⁵⁰⁵ ve “Eğer dürüst olacaksanız, asıl Allah sizin için iman yolunu açarak O size lütufta bulunmuştur.”⁵⁰⁶ âyetleri Mu‘tezile’nin ve Esam’ın aleyhine delildir. Yaratıklara lütuf, Allah için gerekli değildir. Allah, Zeyd’e İslâm dinini bahşetmekle ve doğru yola kavuşturmakla lütufta bulunmuştur. Aynı şekilde Peygamberin kalbinin genişletilmesi Allah’tan bir lütuf olarak gerçekleşmiştir.⁵⁰⁷

Mâtürîdî’nin görüşüne delil gösterdiği diğer âyetler şöyledir;

⁵⁰¹ Fussilet 41/45.

⁵⁰² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 171, 498, 6: 211, 13: 23, 142, 156-157.

⁵⁰³ el-Ahzâb 33/37.

⁵⁰⁴ el-İnşirâh 94/1.

⁵⁰⁵ Âl-i İmrân 3/73.

⁵⁰⁶ el-Hucurât 49/17.

⁵⁰⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 374, 8: 45, 10: 149, 11: 393, 17: 276.

*“De ki: ‘Kuşkusuz lütuf Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir.’ Allah’ın rahmeti sınırsızdır ve o her şeyi bilmektedir.”*⁵⁰⁸

“Allah’ın lütfu ve rahmeti sizinle olmasaydı içinizden hiçbir kimse günahtan asla arınamazdı, fakat Allah dilediğini arındırır”

*“Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse...”*⁵⁰⁹

*“O gün kim azaptan kurtarılsa gerçekten Allah onu esirgemştir. İşte apaçık kurtuluş budur.”*⁵¹⁰

*“Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meylederim.”*⁵¹¹

*“Şimdi ise Allah bize lütfuyla muamele etti de bizi kavurucu azaptan korudu.”*⁵¹²

*“Eğer şeytandan sana bir fitleme gelirse hemen Allah’a sığın! Allah işitendir, bilendir.”*⁵¹³

*“Haktan sapmış olanlardan başka kim rabbimin rahmetinden ümit keser! dedi.”*⁵¹⁴

*“Böylece Yûsuf’a orada dilediği gibi hareket etmek üzere...”*⁵¹⁵

*“Nefis, Rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder.”*⁵¹⁶

*“Rabb’imiz! Bizi doğru yola eriştirdikten sonra kalplerimizi saptırma.”*⁵¹⁷

*“Bu Allah’ın lütfudur, onu dilediğine verir”*⁵¹⁸,

*“Allah sizin için iman yolunu açarak size lütufta bulunmuştur!”*⁵¹⁹

*“Rabb’imiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma.”*⁵²⁰

⁵⁰⁸ Âl-i İmrân 3/73.

⁵⁰⁹ el-En’âm 6/122.

⁵¹⁰ el-En’âm 6/16.

⁵¹¹ Yûsuf 12/33.

⁵¹² et-Tûr 52/27.

⁵¹³ Fussilet 41/36.

⁵¹⁴ el-Hicr 15/56.

⁵¹⁵ Yûsuf 12/56.

⁵¹⁶ Yûsuf 12/53.

⁵¹⁷ Âl-i İmrân 3/8.

⁵¹⁸ el-Cum’a 62/4.

⁵¹⁹ el-Hucurât 49/17.

⁵²⁰ el-Bakara 2/286.

“Allah, müminlere karşı lütfkârdır.”⁵²¹

“...dilediğine sayısız rızık verirsin.”⁵²²

“...dilediğini de doğru yola iletirsin...”⁵²³

“Bu lütf Allah’tandır, bilen olarak Allah yeter!”⁵²⁴

“Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır”⁵²⁵

“Allah lütfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar...”⁵²⁶

1.2.3.4. Şer Problemi

Mu‘tezile’ye göre, Yüce Allah şerri murat etmemiştir. Mâtürîdî’ye göre ise “Kesinlikle ben cehennemî, sen ve bütün sana uyanlarla dolduracağım!”⁵²⁷ âyeti Mu‘tezile’ye karşı delildir. Cenâb-ı Hak vaadini yerine getirmeyi ve olacağını haber verdiği şeyin doğru çıkmasını murat etmiştir.⁵²⁸

1.2.4. Nübüvvet

Mu‘tezile’nin anlayışına göre Allah risaleti hak etmiş kimseyi peygamber olarak gönderir. Dolayısıyla Yüce Allah, Hz. Mûsâ (a.s.) ve diğer peygamberleri seçmemiştir, bilakis onlar kendi kendilerini seçmişlerdir. Ayrıca Yüce Allah’ın, peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kılma lütfunda bulunması bahis konusu değildir, çünkü O, yapılması üzerine gerekli olan şeyi icra etmiştir, yapılması gerekli olan şeyi yerine getiren hiçbir kimse lütf ve ihsanla nitelendirilemez. Mâtürîdî’ye göre ise “Allah, ‘Ey Mûsâ!’ dedi. Ben, vahiylerimi göndermek ve konuşmakla insanlar arasında sana seçkin bir yer verdim. Sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol.”⁵²⁹ âyetinde Hz. Mûsâ (a.s.), doğrudan doğruya Allah’ın kelamını işitmesi sayesinde peygamberler ve diğer bütün insanlar arasında seçkin ve üstün kılınmıştır. Yine “Biz o elçilerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onların bir kısmı ile bizzat konuşmuş, bazılarının da derecelerini

⁵²¹ Âl-i İmrân 3/152.

⁵²² Âl-i İmrân 3/27.

⁵²³ el-A’râf 7/155.

⁵²⁴ en-Nisâ 4/70.

⁵²⁵ en-Nûr 24/32.

⁵²⁶ en-Nûr 24/33.

⁵²⁷ Sâd 38/85.

⁵²⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 12: 308.

⁵²⁹ el-A’râf 7/144.

yükseltmiştir.”⁵³⁰, “Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık.”⁵³¹ âyetleri de durumun Mu‘tezile’nin söylediği ve benimsediği gibi olmadığını göstermektedir. Nitekim Mâtürîdî’ye göre Peygamberlerin bazılarının bazılarına üstün kılınması konusunda birinci derece, mucizelerde ve delillerde olur. İkinci derece menzile ve kıymet bakımından kendilerinde olur. Üçüncü derece ise Allah’ın verdiği nimetlere şükretme ve verdiği bela ve musibetlere sabretmede bazıları bazılarına üstün kılınır.⁵³²

Mâtürîdî bu konuda Hz. Yahya (a.s.) örneğini vermiştir. Ona göre “*Ey Yahya! ‘Kitab’a var gücünle sarıl!’ dedik ve ona henüz çocukken hikmeti verdik.*”⁵³³ âyeti Mu‘tezile mezhebinin yanlışlığına bir diğer delildir. Mâtürîdî’ye göre Hz. Yahya’nın (a.s.) küçüklüğünde ve çocukluk çağında peygamber olmasını ve adı geçen hikmetleri almasını gerektirecek bir şeyi yoktu. Bu yüzden onun peygamber olması ve o hikmeti almasının Allah Teâlâ’nın lütfu, ihsanı ve rahmeti neticesinde olduğunu, yoksa kendisinin hak etmesi ve bunları almasını gerektirecek bir şey yapmış olmasından dolayı gerçekleşmediğini kanıtlar niteliktedir.⁵³⁴

Mâtürîdî’ye göre Mu‘tezile’nin “Allah, lâıyk olmadıkça ve hak etmedikçe hiçbir kimseye özel olarak peygamberlik veya lütfundan vermez. Onun bu görüşün yanlışlığına delil getirdiği diğer âyetler ve bazısının açıklaması şöyledir:

“*Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz*”⁵³⁵ âyetine göre Allah istediği kişilerin derecelerini yükselttiğini haber vermektedir. Bir dereceye veya bir fazilete nail olan ancak Allah’ın lütfu ve ihsanı ile nail olacaktır.⁵³⁶

“*Allah kullarından dilediğine lütufta bulunur.*”⁵³⁷ Allah onlara lütfetmiş ve kendilerini özel olarak seçmiştir, peygamber olmaları yaptıkları amellerle onu hak ettikleri için değildir, Allah’ın lütfu ve ihsanı onların üzerinde olduğu içindir.⁵³⁸

⁵³⁰ el-Bakara 2/253.

⁵³¹ el-İsrâ 17/55.

⁵³² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 173, 8: 331-332.

⁵³³ Meryem 19/12.

⁵³⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 9: 166.

⁵³⁵ el-En’âm 6/83.

⁵³⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 149-150.

⁵³⁷ İbrâhîm 14/11.

⁵³⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7: 499.

“İşte bunlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu, Âdem’in soyundan gelen peygamberler; Nûh ile birlikte (gemide) taşıdıklarımız, İbrahim ve İsrail’in (Yâkup) soyundan gelenler ve doğruya ulaştırdığımız ve seçkin kıldığımız kimselerden olup, kendilerine Rahman’ın âyetleri okunduğunda ağlayarak ve secde ederek yere kapanırlar.”⁵³⁹

“Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırıruz; bundan sonra da sen bize karşı güvenip dayanacağın birini bulamazsın. Rabb’inden bir rahmet gelmiş (de vahiy kalkmamış) o başka. Onun sana ihsanı çok büyük olmuştur.”⁵⁴⁰

“Allah meleklerden de elçiler seçer, insanlardan da...”⁵⁴¹

Mu‘tezile’ye göre büyük günahlardan sakınıldığı takdirde küçük günahlar bağışlanır. Mâtürîdî’ye göre ise “Dediler ki: Ey Rabb’imiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!”⁵⁴² bu ilâhi kelim, Mu‘tezile’nin görüşüyle çelişmektedir. Çünkü Hz. Âdem’in işlediği zelle, hiç şüphe yok ki küçük günah idi. Sonra Cenâb-ı Hak, *Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!* buyurmaktadır. Bu durumda eğer Âdem’e bundan dolayı azap edilmeyecekse, o zaman sanki şöyle dediğini düşünmek gerekir: Eğer bize haksızlık yapar ve zulmedersen, mutlaka ziyan edenlerden oluruz!⁵⁴³

Mu‘tezile’ye göre Allah Teâlâ, kâfirlerin peygamberi yanıltmasından onu koruması gerekirdi, Resul-i Ekrem buna önceden beri layıktı. Çünkü Allah yapmak zorunda olduğu şeyi yapmış olacaktı. Mâtürîdî’ye göre “Allah’ın sana lütfu ve esirgemesi olmasaydı...”⁵⁴⁴ âyeti Mu‘tezile’nin iddiasını bozmaktadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, Resûlullah’ı hatalardan korunmak suretiyle kendisine lütufta bulunmuştur. Yapması gereken bir şeyi yapan biri için lütufta bulunduğu söylenemez.⁵⁴⁵

⁵³⁹ Meryem 19/58.

⁵⁴⁰ el-İsrâ 17/86-87.

⁵⁴¹ el-Hac 22/75.

⁵⁴² el-A’râf 7/23.

⁵⁴³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 341.

⁵⁴⁴ en-Nisâ 4/113.

⁵⁴⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 4: 40, 8: 390.

Mu‘tezile’ye göre “*Rabbimiz! Onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek ve manevi hayatlarını arındıracak kendilerinden bir peygamber gönder!*”⁵⁴⁶ âyetinde Allah tezkiye ve hidâyet kavramlarını Resûl’üne izafe etmiştir, oysaki bunların hayata geçirilmesi Resûl’den olmadığı gibi yaratılıp meydana getirilmesi de onun tarafından gerçekleşmemektedir. İşte Cenâb-ı Hakk’ın aynı kavramları kendi zatına nisbet ettiğinde de, Yüce Allah tezkiye ve hidâyeti yaratmayan konumundadır. Mâtürîdî ise buna şöyle cevap vermiştir: Allah·Teâlâ sözü edilen kavramları şu âyet-i kerimelerde beyan edildiği üzere Resûl’üne nisbet etmiştir: “*Şüphesiz ki sen doğru yola hidâyet etmekte*”⁵⁴⁷, “*Her toplumun bir hidâyet edeni vardır*”⁵⁴⁸. Allah, Resûl’üne vermediği fazla bir hidâyeti kendisine ayırmış ve yine Resûl’üne nisbet etmediği ileri derecede tezkiyeyi yüce zatına izafe etmiştir, şu beyanlarında görüldüğü üzere: “*Sen, ey Resûlüm, arzu ettiğini hidâyete erdiremezsin ama Allah dilediğine hidâyet verir.*”⁵⁴⁹, “*Allah’ın size yönelik lütuf ve merhameti olmasaydı içinizden hiçbir kimse asla temize çıkamazdı. Ne var ki Allah dilediğinin manevi hayatını arındırır.*”⁵⁵⁰. Bu âyetlerde Cenâb-ı Hakk’ın farklı hidâyet ve tezkiyeyi kendi zatına izafe etmesi Resûl’ünde bulunmayan etkin bir fiilin de O’nda mevcut olduğunu kanıtlamış durumdadır. Sonuç olarak, Resûl-i Ekrem, başkasına ait bir fiilin kudretine -o kişi istediği takdirde icrasını gerçekleştireceği şekilde- malik değildir. Buna mukabil Cenâb-ı Hak insanları fiil işlemeye muktedir kılmış ve onlar da bu sayede kudrete sahip olmuşlardır. Bu açıdan Allah’ın insan fiiline etki yapması mümkündür. Bu kudretin Allah’ın zatında işler hale gelmesiyle O’nun kulun fiilini yaratmasından söz edilebilir. Ancak böyle bir kudretin Resûllullah’ta (s.a.v.) bulunması ihtimal dahilinde bulunmamaktadır.⁵⁵¹

İ’tizal ehli, “*Allah kendisine hükümdarlık verdiği için şımaran...*”⁵⁵² âyetiyle ilgili Allah’ın kendisine hükümdarlık verdiği kişinin İbrahim (a.s.) olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü İbrahim’in tartıştığı kimse kâfirdi. Mâtürîdî’ye

⁵⁴⁶ el-Bakara 2/129.

⁵⁴⁷ eş-Şura 42/52.

⁵⁴⁸ er-Ra’d 13/7.

⁵⁴⁹ el-Kasas 28/56.

⁵⁵⁰ en-Nur 24/21.

⁵⁵¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 273.

⁵⁵² el-Bakara 2/258.

göre âyetle ilgili Mu‘tezile’nin bu telakkisi hatalıdır. Çünkü Hz. İbrahim’in hükümranlığa sahip kılındığı bilinmemektedir. Yine Âyet-i kerime söz konusu kâfirin, İbrahim ile tartıştığı hakkındadır. Nemrut değil de İbrahim (a.s.) hükümdar olsaydı, Nemrut’un onunla tartışmaya girmesi imkân dahiline girmezdi, zira tartışma sadece hükümrانlık ve iktidar kaynağından zuhur edebilir. Bütün bunlar, Nemrut’un hükümdar olduğunu göstermektedir.⁵⁵³

Mu‘tezile mensupları “*Biz her bir peygamberi, Allah’ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik*”⁵⁵⁴ âyeti hakkında şöyle demiştir: Allah Teâlâ peygamberleri, sadece kendilerine itaat edilmek üzere gönderdiğini haber vermiştir, oysaki itaat edilmeyen peygamberler de vardır. Mâtürîdî ise Mu‘tezile mensuplarına şöyle cevap vermiştir: Yukarıdaki âyet hakkında Allah’ın itaat edilmesini dilediği peygamberlere itaat edilmiştir, itaat edilmemesini istediklerine ise edilmemiştir. Bunun gibi itaat edileceğini bildiği peygamberi bunun için göndermiş ve ona itaat edilmiştir; itaat edilmeyeceğini bildiğine ise itaat edilmemiştir.⁵⁵⁵

Mu‘tezile “*Ey İbrahim! diye ona seslendik. Tamam, rüyayı gerçekleştirmiş oldun*”⁵⁵⁶ âyeti hakkında Allah, birine bir şeyi emrettiği zaman, o fiilin emrettiği şekilde yapılmasını irade etmiş olması mümkündür. Kesme emri de, ancak koçun kesilmesiyle gerçekleşmiştir, Allah bunu murat etmiş ve iradesi de gerçekleşmiştir. Mâtürîdî’ye göre ise bu âyeti Mu‘tezile’ye karşı delil göstermek mümkündür. Cenâb-ı Hak, emrettiği fiilin gayrisini murat etmiş olması da caizdir, yapacağını ve tercih edeceğini bildiği fiilin olmasını murat etmiş olabilir. Cenâb-ı Hak, Hz. İbrahim’e kesmesini emretmekle, gerçekten evladını kesme fiilini murat etmemiştir. Eğer Allah emrettiği şeyin yapılmasını murat etmiş olsaydı, Hz. İbrahim’in rüyasını gerçekleştirdiğini söylemezdi. Dolayısıyla bu, kesme emrinin gerçekleşmesi manasında değildi.⁵⁵⁷

⁵⁵³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 191-192.

⁵⁵⁴ en-Nisâ 4/64.

⁵⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 3: 271-272.

⁵⁵⁶ es-Sâffât 37/104-105.

⁵⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 12: 196-197.

1.3. VA'D VE VA'İD

Mu'tezile'nin adalet konusuna yaklaşımının temelinde, insanın özgür irade sahibi olması yatmaktadır. İlâhî adaletin bir sonucu olarak insan, fiillerini bu iradeyle gerçekleştirme yeteneğine sahiptir. Tevhîd ve Adalet Ehli olarak adlandırılan Mu'tezile'ye göre adalet "aklın, hikmet açısından gerektirdiği şeydir. O da fiilin doğru ve maslahata uygun olarak ortaya çıkmasıdır." Zira Allah'ın âdil olması, O'nun asla çirkin fiil işlememesi ve yaptıklarının tamamının güzel olması demektir. Bu nedenle gelecekte bir iş yapacağını haber veren kişinin söz verdiği işi yapmaması durumunda vaadinden dönmüş ve yalan söylemiş olacağından dolayı Allah'ın vaadinden dönmesi ve yalan söylemesi câiz değildir. Bu düşünceden hareketle Mu'tezile, itaat edenin Allah tarafından ödüllendirilmesini ve isyan edenin de cezalandırılmasını ilâhî adaletin bir gereği olarak görmekte ve bu şekilde insan özgürlüğünü temellendirmektedir. Çünkü güzel ve çirkin özelliği taşıyan fiiller gerçekte insana ait olduğu için kişi ancak kendi fiilleri ile ödüllendirilmeyi ya da cezalandırılmayı hak etmektedir. Bu nedenle insanın ahirette karşılaşacağı mükâfat ya da ceza bizzat kendisinin yapıp ettiklerinin bir karşılığı olmaktadır.⁵⁵⁸

Mu'tezile'ye göre "Asra yemin olsun ki insan ziyandadır, ancak iman edip yararlı işleri yapanlar..."⁵⁵⁹ meâlindeki âyette sayılan bu özellikleri kendinde toplamayan kimse ziyandadır. Mâtürîdî'ye göre Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette insanlardan bir kısmını ayırması şu anlama gelir. Belirtilen özellikleri kendinde toplayan kimsenin cennete gideceği vaadinde bulundu. Yüce Allah burada iman edenlere cenneti vacip kılmıştır, ameli eksik olanın imandan çıktığını ifade etmemiştir. Dolayısıyla sadece iman edip de diğer amelleri yapmayan kimse hakkında ne cennetin ne de cehennemin gerekeceğine dair kesin bir hüküm verilemez. Allah bütün günahları işleyen kimse için cehennem vaidinde bulundu. Bunda sadece inkâr etme fiilini işleyene cehennemin gerekli olacağından söz etmedi. Aynı şekilde Allah her ne kadar bütün bu sayılan amelleri işleyene cenneti

⁵⁵⁸ Mücteba Altındas, "Va'd-Va'id Konusunda Mâtürîdî'nin Mu'tezile'ye Yönelttiği Eleştiriler", *Kader* 18/1 (30 Haziran 2020): 61-86.

⁵⁵⁹ el-Asr 103/1-2-3.

vaad ettiğini söylese de bu, sadece iman edip de diğer amelleri işlemeyen kimsenin imanı sebebiyle cenneti hak etmeyeceğini göstermez.⁵⁶⁰

Mu‘tezile mensuplarına göre “*O ateşe ancak gerçeği yalan sayıp sırt çeviren isyankâr kişi girer.*”⁵⁶¹ âyeti büyük günah işleyenlere yöneliktir ve bu vaîd onlaradır. Mâtürîdî’ye göre ise kebîre sahipleri, eğer cehenneme sokulurlarsa kâfirlerin bulundukları aynı seviyedeki azap mekânlarında onlarla birlikte olmazlar. Onlar için ateş ve alevlerle tutuşmuş ateş diye tasvir edilen azaptan başka bir azapla cezalandırılabilirler. Büyük günah işleyenler Allah’ın meşîetindedirler; dilerse Allah onlara azap eder, dilerse de bağışlar ve cennete giriş yollarını serbest bırakır. Alevleri tutuşmuş diye bahsedilen cehennem ise kâfirlere mahsustur.⁵⁶²

Ebû Bekir el-Esam “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun*”⁵⁶³ beyan ile “*Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılıkla Allah’a tövbe edin.*”⁵⁶⁴ meâlindeki âyet hakkında şöyle dedi: Bu âyetler, namaz kılanları korkutmanın lüzumunu ifade etmektedir. Çünkü bunlarla Cenâb-ı Hak namaz kılanların günahlarının bağışlanması için cehennemden sakınmanın ve tövbe etmenin lüzumunu bildirmektedir. Şayet onlar için bu tehdit (vaîd) gerekli olmasaydı, sakınmaya ihtiyaç duymazlardı. Mâtürîdî’ye göre bu yorum, hem Ebû Bekir el-Esam’ın hem de Mu‘tezile’nin, sözü asıl amacından çarpıttıklarını göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi ateşten koruyun buyruğuyla müminleri uyarmakta. “İçtenlikle ve kararlılıkla Allaha tövbe edin” meâlindeki âyette ise namaz kılanları zikretmemiş ve onları bu tehdit dairesine almamıştır. Fakat Ebû Bekir el-Esam ve Mu‘tezile âlimleri, Allah’ın kendilerini uyarı kapsamına aldığı müminleri kesip koparıyorlar ve bunu Kur’ân’da zikredilmeyen ve tehdit kapsamına alınmayan kişileri ilzâm ediyorlar. Bu ise kitabı çarpıtmak ve maksadı ters çevir olur.⁵⁶⁵

⁵⁶⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 17: 339-340.

⁵⁶¹ el-Leyl 92/15-16.

⁵⁶² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 17: 258-259.

⁵⁶³ et-Tahrîm 66/6.

⁵⁶⁴ et-Tahrîm 66/8.

⁵⁶⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 271.

Mu'tezile, Ehl-i Sünnet Allah kulları için zulmü istemiştir diyerek “*Allah asla kulları için zulmü istemez.*”⁵⁶⁶ âyetini buna reddiye olarak kullanır. Mâtürîdî'ye göre ise âyet Mu'tezile'ye uygun gözüktü de aslında aleyhinedir. Cenâb-ı Hak burada başkasının günahından dolayı kimseyi cezalandırmayacağını, başkasının işlediği suçtan dolayı kimseyi sorgulamayacağını, kimseye hak ettiğinden daha fazla azap etmeyeceğini ve kimsenin yaptığı iyiliğe vereceği sevabı azaltmayacağını haber vermektedir.⁵⁶⁷

1.3.1. Şefaati

Mu'tezile şefaati, “el-va'd ve'l-va'id” görüşü ile beraber anlamlandırarak, insanların bu dünyada yapmış olduğu iyilik ve kötülüklerin karşılığını tam olarak göreceğini prensip olarak kabul etmiştir. Buna göre âhiret hayatında gerek Allah'ın lütfu ve mağfireti, gerekse peygamberlerin, Allah katında günahkârlar lehine yapacakları ümit edilen şefaati girişimini şiddetle reddetmiştir. Çünkü Mu'tezile'ye göre sevapların karşılığı olarak mükâfat Allah'ın “va'd”i, günahların karşılığı olarak cezalandırma da, O'nun “va'id”idir. Bu husus Kur'an'la sabit olduğu gibi, akla da uygun bir görüştür.⁵⁶⁸

Mu'tezile'ye göre küçük günah işleyen kimsenin küçük günahı bağışlanır, bundan dolayı azap görmesi mümkün değildir; büyük günah işleyen ise affedilmez ve bağışlanmaz, aksine ebedî olarak cehennemde azap görür. Çünkü Allah, büyük günah işleyenleri cehennem ateşi ile tehdit etmiş ve onların cehennemde ebediyen kalacaklarını haber vermiştir. Allah'ın vaadinden dönmesi ya da verdiği haberin yalan çıkması mümkün değildir. Eğer onlar şefaati hak ederse Allah vaadinden dönmüş ve verdiği haberde yalancı çıkmış olur. Bu gibi kimseler büyük günah işledikleri zaman şefaati kurtulmaları asla umulmaz, aksine onlar hakkında cehennemde ebedî olarak kalma hükmü verilir.⁵⁶⁹

Mu'tezile ve Haricîler'den bazıları, ahirette şefaatin olmayacağına şu ilâhi beyanları delil getirmişlerdir: “*Şimdi bizim ne şefaatiçilerimiz var, ne de samimi bir*

⁵⁶⁶ el-Mümin 40/31.

⁵⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 13: 54.

⁵⁶⁸ Mehmet Taşdelen, “Mu'tezilede Şefaati Anlayışı”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (14 Ocak 2016): 81-101.

⁵⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 9: 359, 16: 283.

dostumuz.”⁵⁷⁰; “Alım satımın, dostluk ve aracılığın olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah’ın size verdiklerinden O’nun için harcama yapın.”⁵⁷¹; “Öyle bir günden korkun ki o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez, hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaât fayda vermez.”⁵⁷² Onlara göre o gün herkese sadece kendilerinin amelleri şefaâtçisi olacaktır. Ameli iyi olan o kurtulacak, ameli kötü olan da azabı hak edecek ve hiçbir şefaâtçisi olmayacaktır.⁵⁷³

Mâtürîdî’ye göre Mu‘tezile’nin delil getirdiği âyetlere dayanarak şefaati inkâr etmek vacip olursa, şu mukabil âyetleri delil getirerek de kabul etmek gerekli olur: “Onlar Allah’ın razı olduklarından başkasına şefaât edemezler ve Allah korkusundan titrerler!”⁵⁷⁴; “O gün Rahmanın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna şefaatin bir yararı olmaz.”⁵⁷⁵ Bu iki ilâhi beyana göre Allah Teâlâ, o gün bazı kimselere şefaât izni verecektir. O zaman onların şefaatin vuku bulmayacağına dair söyledikleri mutlak olarak şefaatin var olmamasını gerektirmez. Aksine şefaatin yokluğu bazı kimselere yönelik olur. Şu halde bazı kimselere şefaât edileceğini söylemek gerekir. Netice olarak Cenâb-ı Hakk’ın cezayı hak etmiş bir kulunu hayırlı, hoşnut olduğu ve sadık kullarının şefaatiyle bağışlayacak olması inkâr edilemez.⁵⁷⁶

Mu‘tezile mensuplarından, şefaatin olacağını söyleyenler de vardır. Fakat, şefaatin dünyada sadece günahı olmayan veya olup da tövbe eden kişilere yönelik olacaktır. Büyük günah işleyenlere ise kimsenin şefaati erişmeyecektir, aksine onlar cehennemde ebediyen kalacaklardır. Onlar, bu görüşe şu ayetten hareketle varmışlardır: “O’na iman ederler ve öteki müminler için bağışlanma dilerler: Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. Tövbe edip senin yoluna uyanları bağışla ve yakıcı ateşin azabından koru!”⁵⁷⁷

⁵⁷⁰ eş-Şuarâ 26/100.

⁵⁷¹ el-Bakara 2/254.

⁵⁷² el-Bakara 2/123.

⁵⁷³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 16: 284.

⁵⁷⁴ el-Enbiyâ 21/28.

⁵⁷⁵ Tâhâ 20/109.

⁵⁷⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 16: 285.

⁵⁷⁷ el-Mümin 40/7.

Mâtürîdî'ye göre ise şefaât, günahkârlar için yani azabı ve cezayı hak etmiş kimseler için olur, çünkü günahı olmayanın, ceza almayacak olanın şefaate ihtiyacı yoktur. Âyette geçen “tövbe edenler ve senin yoluna uyanlar” ifadesindeki kimseler tövbe edilmesi gereken günahlara sahip olanlardır, böylelerinin günahları meleklerin istiğfarda bulunmasıyla bağışlanır. Böylece bağışlanma talebinin günahkârlara yönelik olduğu ortaya çıkmıştır, şefaât de aynı durumdadır. Mâtürîdî “(O gün) Rahman’ın katında söz ve izin alandan başkasının şefaât hakkı olmayacaktır.”⁵⁷⁸ ve “Onlar Allah’ın razı olduklarından başkasına şefaât edemezler.”⁵⁷⁹ âyetlerini Mu‘tezile mezhebinin görüşlerine karşı delil göstermiştir. Nitekim âyette zikri geçen şefaât, ya büyük günah işleyenler için söz konusu olacaktır ve şefaât sebebiyle Yüce Allah günahlarını affedecektir ki bu durumda Mu‘tezile mezhebinin görüşü geçerliliğini yitirir. Ya da küçük günah işleyenlere şefaât edilecektir bu durumda da onlara azap edecektir. Şefaât nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin her iki durum da onların görüşlerini geçersiz kılmaktadır.⁵⁸⁰

Yine Mâtürîdî'ye göre ise, büyük günah işleyip de şirke düşmemiş olan kimse işlediği büyük günah sebebiyle değil, öncesinde tevhide dayalı işlediği hayırları ve Rabb’ini tazim etmiş oluşundan dolayı şefaate layık olur. Onu şefaate layık kılan onun daha önceden işlemiş olduğu hasenatlardır. Eğer onlar olmasaydı büyük günah sahibi şefaate nail olamazdı. Bu görüşün delili de şu âyettir: “Eğer o, Allah’ın şanını yüceltenlerden olmasaydı kıyamete kadar balığın karnında kalacaktı.”⁵⁸¹ Eğer o tesbih ediyor olmasaydı kurtuluşu hak etmeyecekti. Burada da durum aynıdır, büyük günah işleyen kimsenin şefaati hak etmesi ve bu suretle kurtuluşa ermesinin umulması onun daha önce işlemiş olduğu iyilikleri sebebiyledir, yoksa büyük günah işlemiş, ondan dolayı da şefaati hak etmiş değildir.⁵⁸²

Mu‘tezile kurtuluşu, sadece yaptıkları amellerden beklemektedir. Allah’ın rahmetini ve herhangi birinin şefaatini düşünmemekte, sadece amellerine güvenmektedirler. Onların şefaatchisi kendi yaptıklarıdır. Mâtürîdî'ye göre onların

⁵⁷⁸ Meryem 19/87.

⁵⁷⁹ el-Enbiyâ 21/28.

⁵⁸⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 9: 226, 16: 282, 285.

⁵⁸¹ es-Sâffât 37/143-144.

⁵⁸² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 17: 36-37.

bu iddiasına göre onların her gün ve her saat itaat ve ibadet halinde olmaları, göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa Allah’a âsi olmamaları gerekir. Ona göre kurtuluş sadece yapılan amellerde değildir; fakat kurtuluş amellerle birlikte Cenâb-ı Hakk’ın rahmetinde ve Allah’ın şefaati etmesine izin verdiği kişilerin şefaatinde. Buna göre insanlar, itaatlerle meşgul olmanın dışında Allah’ın rahmetine ve lütfuna da güvenmelidir.⁵⁸³

Yine Mu‘tezile mensuplarına göre şefaati, birinin yanında diğer bir insanın övgüye layık yönleri ve meziyetlerinin anılmasından ibarettir. Bu durum ahirette de aynıdır. Mâtürîdî’ye göre kendisi için şefaati istenen kimseye ait meziyetlerin anılmasının bir sebebi de benzer bir ihtiyacın şefaati kabul edecek kimse için de bir gün söz konusu olmasıdır. Böyle bir durum özellikle ahiret planında mevcut değildir. Aslında Allah Teâlâ kullarda bulunan ihtiyaçlardan münezzehtir. Bu sebeple de dünyadaki şefaate ahiretteki şefaati birbirinden farklı konumlara sahip olmuşlardır.⁵⁸⁴

Mâtürîdî’ye göre “*Kim güzel bir şefaatte bulunursa ondan kendisi için bir nasip olur; kim de kötü bir işe aracılık ederse onun da buna denk bir payı olur...*”⁵⁸⁵ âyetinde Yüce Allah yapılan şefaatin ne tür olduğunu zikretmemiştir. İyi şefaatin, kişi için Allah’tan bağışlama ve rahmet dilemeye yönelik bir dua olması muhtemeldir. Kul bu şefaate layık olur, dua ve rahmetten payı olur. Kötü şefaati ise lanet ve azap duasıdır, kul buna müstahak değildir, o dua sebebiyle de bir payı olur. Şefaati kavramı, zulümde şefaatte bulunmaya da ihtimali vardır, bir kimse Müslüman kardeşinden zulmü yok etmeye çalışırsa bu iyi şefaattir, bunu yapana ondan bir pay vardır. Kötü şefaati ise bozulduğu takdirde kişiye kötülük ve zulüm gelecek bir işi bozmaya çalışmaktır. Bundan dolayı o kimse için günah vardır. Şefaati insanların ihtiyaç duydukları hususların en büyüklerindendir çünkü Kur’an onu zikretmiştir. Şefaati, bilinen duruma göre, nefret ve cezanın söz konusu olduğu durumlarda devreye girer. Hayırlı kimselerin ve cezaya müstahak olandan razı olan kimselerin şefaati ile ceza sahibi affedilir.⁵⁸⁶

⁵⁸³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 13: 23.

⁵⁸⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 179-180.

⁵⁸⁵ en-Nisâ 4/85.

⁵⁸⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 3: 314-315.

1.3.2. Tövbe

Mu‘tezile’ye göre Cenâb-ı Hakk’ın bir insanı küçük günahlardan dolayı cezalandırması, büyük günahları ise tövbe olmadan bağışlaması söz konusu değildir. Mu‘tezile’ye göre küçük günahlar bağışlanmıştır, Allah’ın küçük günahattan dolayı kişiye azap etmesi mümkün değildir. Büyük günahlar ise tövbe ve istiğfar yapmadıkça Allah’ın onları bağışlaması helâl değildir. Onlar, Allah’ın rahmetinden ümit kesmişlerdir. “...ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar...”⁵⁸⁷ ve “Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız küçük günahlarınızı örteriz.”⁵⁸⁸ beyanları da onların bu sözlerine delildir. Bu konuda Ebû Bekir el-Esam da “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun...”⁵⁸⁹ âyetine dayanarak Cenâb-ı Hakk’ın namaz kılanların günahlarını bağışlaması ve cehennemden sakınmak için tövbe etmenin gerekli olduğunu vurgulamıştır.⁵⁹⁰

Ayrıca Mu‘tezile’den bazıları şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk’ın “Bil ki, Allah’tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah’tan af dile”⁵⁹¹ buyurması, ancak Allah’ın cezalandırmayacağı küçük günahlar içindir. Onlar “Tövbe edenleri ve yolundan gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru!”⁵⁹² âyetini de bu görüşlerine delil göstermişlerdir. Mâtürîdî, Mu‘tezile’nin aksine “Kendi günahın için, erkek kadın müminler için Allah’tan af dile” âyetinin, onların sözlerini ve görüşlerini geçersiz kıldığı görüşündedir. Ona göre burada Allah, peygamberine müminler için af dilemesini emretmektedir. İşlenen günah ya küçüktür, onlara göre küçük günahlar zaten bağışlanmıştır. İşlenen günah küçük de olsa, büyük de olsa, onu yapana azap etmesi de bağışlaması da Allah’a ait bir haktır. Çünkü her ikisi de günahı bağışlamak ifadesine girmektedir.⁵⁹³

Mu‘tezile’ye göre Allah Teâlâ, bir kâfirin bin yıl sonra bile olsa iman edeceğini bilirse, Müslüman olmadan önce onu öldürmez, onu tövbe etmeye

⁵⁸⁷ en-Nisâ 4/116.

⁵⁸⁸ en-Nisâ 4/31.

⁵⁸⁹ et-Tahrîm 66/6.

⁵⁹⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 270-271.

⁵⁹¹ Muhammed 47/19.

⁵⁹² el-Mümin 40/7.

⁵⁹³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 13: 22-23, 32, 433.

muvaffak kılması ve onun tövbesini kabul etmesi gerekir. Şayet bunların tamamı kulun yüce Allah üzerindeki hakkıysa, tövbesini kabul ederek kula nimet vermiş olmaz. Çünkü üzerindeki hakkı ifa eden ve onu sahibine veren kimse, bu hareketiyle o kişiye lütufta bulunmuş olmaz. Mâtürîdî'ye göre ise *“Rabb'inin lütfu imdadına yetişmeseydi o mutlaka kınanmayı hak etmiş olarak ıssız bir sahaya atılacaktı.”*⁵⁹⁴ Şayet Allah onun tövbesini kabul etmeseydi, yeniden dirilme gününe kadar balığın karnında kalırdı ve kınanmış olarak ıssız bir sahaya atılırdı. Ancak Cenâb-ı Hak tövbesini kabul ederek ona lütufta bulunmuştur.⁵⁹⁵

Mu'tezile'nin iddiasına göre insanlar günah işleyip de tövbe ettikleri zaman Allah onların tövbelerini kabul eder. Ondan önce ise Allah, Tevvab değildir. *“Artık Rabb'inin şanını hamdû senâ ile yücelt ve O'ndan mağfiret dile! Zaten O, tövbeleri kabul edendir.”*⁵⁹⁶ Yani ezelden beri tövbeleri kabul eder (Tevvab), yoksa Mu'tezile'nin iddia ettiği üzere sonradan edindiği bir durumdan dolayı Tevvab olmuş değildir. Yani mümin tövbe etse, ardından günah işleyip asi olsa, tekrar tövbe etse, bunu üçüncü defa ve daha fazla tekrar etse bile Allah bütün tövbelerini kabul eder.⁵⁹⁷

İmam Mâtürîdî konuyu bir de soru-cevap yöntemini kullanarak açıklamayı tercih etmiştir. Buna göre şöyle bir soru sormaktadır: “Allah'ın salât ve selâmı üzerlerine olsun peygamberlerin ve kitapta zikredilen seçilmiş kulların zellelerini (hatalarını) zikretmesinin hikmeti nedir? Üstelik bu kusurların bizzat Cenâb-ı Hak tarafından örtüldüğü ve bağışlandığı belirtilmesine ve bize de kusur işleyen insanların kusurlarını örtmemizi, onları affetmemizi ve bağışlamamızı emretmesine rağmen” Mâtürîdî'nin konuya açıklık getirmek için sorduğu soruya cevabı şöyledir: Allah'ın peygamberlerin kusurlarını gizlemeyip Kur'ân'da belirtmesinin sebeplerinden biri küçük günahların bağışlanmış olmadığı, Cenâb-ı Hak'ın küçük günahlardan dolayı da cezalandıracağı bilinsin diye bunları belirtmiş olabileceğidir.

⁵⁹⁴ el-Kalem 68/49.

⁵⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 3: 157-158, 16: 49-52.

⁵⁹⁶ en-Nasr 110/3.

⁵⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 17: 376.

Bu yorum da Mu‘tezile’nin, küçük günah işleyen birini Allah’ın cezalandırması söz konusu değildir demelerini de geçersiz hale getirmektedir.⁵⁹⁸

Mâtürîdî’nin görüşüne delil getirdiği diğer âyetler ve bazılarının açıklamaları şunlardır:

“*Bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkiyeti Allah’a aittir. O, dilediğine azap eder, dilediğini de bağışlar. Allah her şeye kâdirdir.*”⁵⁹⁹ Cenâb-ı Hak bu âyeti kerimeyi şu iki âyetten sonra zikrederek “*Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin*”⁶⁰⁰, “*Allah’a ve peygamberine karşı savaşanların cezası*”⁶⁰¹ göklerin ve yerin mülkiyetinin kendisine ait olduğunu, dilediği kişiye tövbeden sonra da tövbeden önce de azap etme, dilediğini bağışlama ve tövbeden sonra ona azap etmeme yetkisinin kendisinde olduğunu beyan etmektedir. Nitekim bu ilâhi beyanda Mu‘tezile’nin bir yanlışını reddediş vardır. O, dilediğine azap edeceğini, dilediğini de bağışlayacağını açıkça haber vermiştir.⁶⁰²

“*Bu, Rabb’inizden gelen bir hafifletme ve esirgemedir*”⁶⁰³ ayeti büyük günah işleyen birinin Allah’ın rahmetinden ümit kesmemesi gerektiğine işaret etmektedir, çünkü Allah hafifletmenin dünyada bir rahmet olduğunu bildirmiştir. Cenâb-ı Hak öylelerinin ümidini dünyada kesmediği gibi ahiret için de kesmemiştir.⁶⁰⁴

“*Bu sırada (pişmanlık duyan) Âdem Rabb’inden ilhamlar aldı ve tövbe etti, O da tövbesini kabul etti. Zaten Allah tövbeleri kabul eden ve esirgeyip bağışlayandır.*”⁶⁰⁵ âyeti Mu‘tezile’nin, “Küçük günah işleyen kimse kendiliğinden affa mazhar olur, dua veya tövbeye ihtiyaç duymaz” telakkisini çürütmektedir. Âdem (a.s.) Rabb’inden aldığı bazı kelimelerle dua etmesi sayesinde Allah’ın affına mazhar olmuştur. Âdem işlediği günah sebebiyle kendiliğinden affa mazhar olsaydı Allah’a yönelik dua ve niyazı lüzumsuz ve gereksiz olurdu.⁶⁰⁶

⁵⁹⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 12: 260-261.

⁵⁹⁹ el-Mâide 5/40.

⁶⁰⁰ el-Mâide 5/38.

⁶⁰¹ el-Mâide 5/33.

⁶⁰² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 4: 233.

⁶⁰³ el-Bakara 2/178.

⁶⁰⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 358.

⁶⁰⁵ el-Bakara 2/37.

⁶⁰⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 135.

*“Allah’ın ansızın gelen azabından emin mi oldular? Fakat ziyana uğrayan topluluktan başkası Allah’ın azabından emin olamaz.”*⁶⁰⁷ âyetinde Cenâb-ı Hak şunu haber vermektedir: *“İnkâr edenlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez”*⁶⁰⁸ Onlar ise büyük günahlar konusunda Allah’ın rahmetinden ümit kesmişler, küçük günahlar konusunda da Allah’ın mekrinden emin olmuşlardır. İşte bu iki âyet, Mu‘tezile’yi açıkça reddetmektedir.⁶⁰⁹

*“De ki: Beni ve beraberimdekileri Allah öldürse de bizi esirgerse de (âhiret ümidimiz bâkidir); peki söyler misiniz, inkârcıları (âhiretteki) can yakıcı azaptan kurtaracak olan kimdir?”*⁶¹⁰ Bu ilâhi beyan, Cenâb-ı Hakk’ın küçük günahlara da azap edebileceğini gösterir. Çünkü onların büyük günah işlemleri ve bundan dolayı helâk edilmeleri mümkün değildir. Buna göre peygamberler helak edilseler, bu küçük günahları yüzünden olur. O, şöyle buyurmuştur: *“Allah senin geçmiş gelecek bütün günahlarını bağışlamıştır.”*⁶¹¹ Allah Teâlâ küçük günahlarından dolayı kimseye azap etmeyecek olsaydı, Resûlullah’ın, geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlaması sebebiyle Allah’a karşı minnet borcu altında kalmış bulunmazdı.⁶¹²

*“Allah dilediğinin tövbesini kabul eder”*⁶¹³ Cenâb-ı Hak, bu âyette bir kısmını cezalandıracağını bir kısmının ise tövbelerini kabul edeceğini bildirmiştir. O, tövbelerini kabul etmeyi dilediklerinin dışındakileri cezalandırmayı; cezalandırmayı dilediği kimselerin dışındaki de tövbelerini kabul etmeyi murad etmiştir.⁶¹⁴

*“Yardımları açıkça verirsiniz güzel bir şey. Ama onları gizlice fakirlere ulaştırırsanız sizin için daha hayırlıdır ve günahlarınızın bir kısmının bağışlanmasına vesile olur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”*⁶¹⁵

⁶⁰⁷ el-A’râf 7/99.

⁶⁰⁸ Yûsuf 12/87.

⁶⁰⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 465.

⁶¹⁰ el-Mülk 67/28.

⁶¹¹ el-Feth 48/2.

⁶¹² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 4: 44-46, 15: 325.

⁶¹³ et-Tevbe 9/15.

⁶¹⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6: 330.

⁶¹⁵ el-Bakara 2/271.

*“Şunu bilmelisin ki iyilikler günahları alıp götürür”*⁶¹⁶

Mâtürîdî'nin konuyla ilgili görüşlerine delil olarak verdiği diğer ayetler şunlardır:

*“Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a ortak koşan büsbütün sapıtmıştır.”*⁶¹⁷

*“Ey iman edenler içtenlikle ve kararlılık içinde Allah’a tövbe edin. Umulur ki Rabb’iniz kötülüklerinizi örter”*⁶¹⁸

*“Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, küçük günahlarınızı örteriz.”*⁶¹⁹

*“Onlar, korkarak ve ümit ederek Rab’lerine ibadet etmek için yataklarından kalkarlar”*⁶²⁰

*“Ey müminler! Hepiniz Allaha tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz.”*⁶²¹

1.3.3. Dua

Mu‘tezile’ye göre, kimse umarak ve çekinerek, korkarak ve arzu ederek dua etmez. Çünkü büyük günah işleyen biri, kendisini bağışlaması için Cenâb-ı Hakk’a dua ettiğinde ancak kendisine haksızlık yapılması için dua etmiş olur, zira Allah’ın onu bağışlaması ve kendisine azap uygulamaması mümkün değildir. Bu durumda onun mağfiret talebiyle dua etmesi “bana haksızlık yap” anlamına gelir ki bu, büyük bir suçtur. Küçük günah işleyenin Allah’tan bağışlanma talebi ise kendisine haksızlık yapmamasını istemektir. Çünkü Cenâb-ı Hak, küçük günah işleyenlere azap etmez, şayet azap edecek olursa haksızlık yapmış olur. Dolayısıyla umarak ve çekinerek dua eden kişi övgüye değer bir şey yapmamış olur ve kendisi de bundan dolayı övgüye lâyık görülmez.⁶²²

Mâtürîdî’ye göre ise *“Korku ve ümit içinde Rabb’lerine ibadet ve dua etmek üzere vücutları yatak görmez, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah için*

⁶¹⁶ Hûd 11/114.

⁶¹⁷ en-Nisâ 4/116.

⁶¹⁸ et-Tahrîm 66/8.

⁶¹⁹ en-Nisâ 4/31.

⁶²⁰ es-Secde 32/16.

⁶²¹ en-Nûr 24/31.

⁶²² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 300.

harcırlar."⁶²³ ve "Onlar hayır işlerinde koştururlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı."⁶²⁴ ilâhi beyanlarında görüldüğü gibi korkarak ve ümit ederek, umarak ve çekinerek kendisine dua edenleri övmektedir. Nitekim Mâtürîdî'ye göre Rabb'inin haksızlık yapmasından emin olmayıp bunu yapmasından korkan kimse Rabb'ini gerçek manada bilmemiş demektir.⁶²⁵

Mu'tezile'ye göre Allah'a dua etmek, O'ndan verdiği şeyi ve vermesi gereken şeyi istemek caizdir. Mesela vaad ettiği şeyi istemek gibi. Allah'ın vâad ettiği şeyi vereceğinden asla şüphe yoktur, çünkü O vâadinden dönmez. Mu'tezile bu görüşlerinde "Peygamber şöyle dedi: 'Rabb'imiz adaletinle hükmünü ver'"⁶²⁶ ve "Rabbimiz! Peygamberlerin aracılığıyla bize vaad ettiklerini ver bize; kıyamet gününde bizi rezil etme. Sen asla sözünden caymazsın."⁶²⁷ âyetlerini delil olarak almıştır. Mâtürîdî'ye göre ise Mu'tezile'nin dediği şekilde bir duayı yapmak mutlak olarak caiz değildir. Çünkü vermesi gereken şeyi O'ndan istemek: "Ey Rabbimiz! Haksızlık yapma ve zulmetme!" gibi bir dua konumunda bulunur. Böyle bir söz, ancak haksızlık yapacağından ve zulmedeceğinden korkulan kişiye söylenir. Dolayısıyla böyle bir istek yanlıştır.⁶²⁸

Mu'tezile'nin iddiasına göre Cenâb-ı Hak, insanların istedikleri şeyi vermeye muktedir değildir, aksine buna güç yetirebilen kendileridir. Mâtürîdî ise "Rabb'imiz! İkimizi de sana teslim olanlardan kıl..."⁶²⁹ âyeti beyanını delil göstererek eğer onların dediği gibi olsaydı böyle bir dua ve talep yersiz olmuş olurdu.⁶³⁰

Mu'tezile'ye göre, insanın şükretmesine gerek yoktur, ancak her şey verildikten ve Allah'ın yanında verecek bir lütuf kalmadıktan sonra şükredilmelidir. Mâtürîdî'ye göre böyle bir durumda dua yapmak, eğlenme ve alay etme anlamına gelir. "Rabbim! Bana ve anne babama lütfettiğin nimete şükretmeye, razı olacağın

⁶²³ es-Secde 32/16.

⁶²⁴ el-Enbiyâ 21/90.

⁶²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 15: 301.

⁶²⁶ el-Enbiyâ 21/112.

⁶²⁷ Âl-i İmrân 3/194.

⁶²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 2: 572, 9: 440.

⁶²⁹ el-Bakara 2/128.

⁶³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 1: 263-264.

işleri yapmaya beni muvaffak kıl. Benden gelecek nesli hayırlı eyle, pişmanlıkla dönüp senin kapına başvurmaktayım ve ben şüphesiz sana boyun eğenlerdenim!"⁶³¹ âyeti Mu'tezile'nin iddiasını reddetmektedir. Çünkü burada insan Rabb'inden, kendisine verdiği nimetlere şükretmeyi ilham etmesini istemektedir.⁶³²

Mu'tezile'ye göre "Calut ve askerleriyle karşı karşıya geldiklerinde de "Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımıza sebat ver ve inkârcı topluma karşı bize zafer nasip et!" diye dua ettiler."⁶³³ şeklindeki bir duanın sistem içinde yeri yoktur, çünkü Allah onlar için en elverişli olanı (aslah) yapmıştır. Mâtürîdî'ye göre âyette de yer aldığı gibi düşmanla karşılaşan her mümin için benzer şekilde dua etmesi gerekli olan bir görevdir.⁶³⁴

1.3.4. Cennet-Cehennem

Ebu'l-Hüzeyl'e⁶³⁵ göre cennet fânidir, cennet ehli öyle bir hale gelecek ki Allah onlara bir şeyi veya bir lezzeti arttırmak istediği zaman buna gücü yetmeyecek ve cennet ehli ve cennetin lezzetleri de son bulacaktır. Böylece cennet ehline kötülük dokunacak ve onlar üzüntü çekecektir. Mâtürîdî'ye göre ise "...onlara ne bir kötülük dokunacak ne de üzüntü çekecekler."⁶³⁶, "...ne de cehennem azabından kendileri için bir hafifletme yapılır..."⁶³⁷ ve "Onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır..."⁶³⁸ bu ilâhi kelimeler, Cehmiyye ve Mu'tezile'nin imamlarından Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'ın iddialarını reddetmektedir.⁶³⁹

1.4. EL-MENZİLE BEYNE'L-MENZİLETEYN

Bu esas Mu'tezile anlayışında imanla küfür arasında yer alan fık konumunu ifade eder. Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen kişi, imandan

⁶³¹ el-Ahkâf 46/15.

⁶³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 13: 389-390.

⁶³³ el-Bakara 2/250.

⁶³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2: 168.

⁶³⁵ Ebü'l-Hüzeyl Muhammed b. el-Hüzeyl b. Abdillâh el-Allâf el-Abdî el-Basrî (ö. 235/849-50) Basra'da Vâsıl b. Atâ'nın öğrencisi Osman b. Hâlid et-Tavîl'den tahsil gördü. Ebü'l-Hüzeyl, Vâsıl b. Atâ ve Amr b. Ubeyd'den sonra Mu'tezile'nin itikadî mezhep haline gelmesinde oldukça önemli rol oynayan bir âlim ve düşünürdür. Çeşitli eserler kaleme almıştır. (Metin Yurdağur, "Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, 10: 330-332.)

⁶³⁶ ez-Zümer 39/61.

⁶³⁷ Fâtır 35/36.

⁶³⁸ el-Ahzâb 33/65.

⁶³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 12: 386.

çıkmakla birlikte inanç esaslarını inkâr etmediğinden küfre girmeyip fık statüsünde bulunur. Bu kişi, işlediği büyük günahtan tövbe etmeden öldüğü takdirde küfür konumuna geçip ebediyen cehennemde kalır, ancak azabı kâfirlerinkinden hafif olur.⁶⁴⁰

1.4.1. İman

Mu‘tezile’ye göre bütün itaat amelleri imandandır. Hasan-ı Basri “*Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamberin sesinden fazla çıkarmayın, birbirinize bağırduğunuz gibi ona bağırmayın; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider.*”⁶⁴¹ âyeti için kötü bir amelin, yapılan hayırlı amelleri boşa çıkardığını işaret ettiğinin görüşündedir. Mâtürîdî’ye göre ise işlenen günah yapılan itaati yok etmez. İman kalp ile tasdiktir. İmanın kendine özgü “kalbin tasdikinden ibaret” bir sınırı vardır, diğer salih ameller imana değil dini hükümlerin uygulama alanına dahildir. Mâtürîdî’ye göre “*Ey iman edenler! Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin.*”⁶⁴² âyeti ve benzeri âyetler, “*Ey iman edenler! Kendinizi koruyun*”⁶⁴³ meâlindeki âyet gibidir ve “*Ey iman edenler*” ibaresinin zikredildiği bütün âyetler, imanın kendine ait bir sınırı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Mu‘tezile’nin “Bütün itaatler imandır.” dedikleri gibi değildir. Netice olarak, Allah tarafından yasaklanan fiiller mâsiyet olmakla birlikte mümin olma vasfı içinde yer almıştır.⁶⁴⁴

Mu‘tezile’ye göre, büyük günah işleyen kimse mümin değildir, ancak kâfir de değildir, o bu ikisi arasında üçüncü bir konumdadır. Onlara göre, eğer bir kişi büyük günah işlerse imandan çıkar ve ebedîyyen cehennemde kalır, fakat küfre de girmez, onlar üçüncü bir konumdadırlar yani fâsıktırlar. Bu görüşlerine “*İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler.*”⁶⁴⁵ âyetini delil getirmişlerdir.⁶⁴⁶

⁶⁴⁰ İlyas Çelebi, “Menzile Beyne’l-Menzileteyn”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2004, 29: 161-162.

⁶⁴¹ el-Hucurât 49/2.

⁶⁴² el-Mümtehhine 60/1.

⁶⁴³ et-Tahrîm 66/6.

⁶⁴⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 14: 75, 15: 107-108.

⁶⁴⁵ es-Secde 32/18.

⁶⁴⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6: 233-234.

Mâtürîdî'ye göre ise “Atalarım İbrâhîm, İshak ve Ya’kûb’un dinine uydum. Allah’a herhangi bir şeyi ortak koşmamız bize yaraşmaz. Bu, Allah’ın bize ve insanlara olan lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler.”⁶⁴⁷ ve “İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geğmiş günahları bağışlanacaktır. Yaptıklarına devam ederlerse, daha öncekilere geğmişte ne yapıldığı bellidir.”⁶⁴⁸ âyetleri, küfürle iman arasında üçüncü bir konum düşünen Mu‘tezile’yi reddetmektedir. Çünkü Yüce Allah âyette, eğer onlar yaptıklarını bırakır ve tövbe ederlerse yaptıklarının bağışlanacağını bildirmiştir. Bu beyana göre onlar neticede iman etmiş olurlar. Dolayısıyla âyette bildirilen bağışlanma, bu ikisi arasında bir konumun bulunmadığını göstermektedir. “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar.”⁶⁴⁹, “Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.”⁶⁵⁰ âyetleri de bu görüşü desteklemektedir.⁶⁵¹

Mu‘tezile “Allah’ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Müminlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun.”⁶⁵² âyetine dayanarak şöyle demiştir: Allah kendi zatını “Rauf Rahim” kavlı-i celilinde rahmet ile nitelemiştir. Diğer taraftan da müminlerin kendi aralarında birbirlerine karşı merhametli, kâfirlere karşı ise şiddetli olduklarını “Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler”⁶⁵³ meâlindeki âyette bildirmiş olmaktadır. Dolayısıyla Allah, zina edenlere karşı cezanın uygulanması sırasında merhamet edilmesini yasaklamıştır. Bu da göstermektedir ki zina edenler işledikleri fiil yüzünden imandan çıkmış bulunmaktadırlar. Çünkü müminlere merhamet emreden Allah onlara acınmamasını emir buyurmuştur.⁶⁵⁴

Mâtürîdî’ye göre ise söz konusu âyette Mu‘tezile’nin lehine bir delil yoktur aksine şöyle bir delil vardır: Zina eden kişi eğer zina sebebiyle imandan çıkmış

⁶⁴⁷ Yûsuf 12/38.

⁶⁴⁸ el-Enfâl 8/38.

⁶⁴⁹ en-Nisâ 4/48, 116.

⁶⁵⁰ en-Nisâ 4/31.

⁶⁵¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7: 334.

⁶⁵² en-Nûr 24/2.

⁶⁵³ el-Feth 48/29.

⁶⁵⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 10: 108.

olsaydı ‘o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın!’ denmesine ihtiyaç duyulmazdı. Çünkü müminler, yukarıdaki âyeti beyanda mümin olmayanlara karşı çetin olmakla nitelenmişlerdir. Bu gösterir ki zina kişiyi imandan çıkarmamaktadır. Bu yüzden cezanın tamamen kaldırılması ya da hafifletilmesi konusunda iman ve din sahibi olmaları yüzünden merhamet duygusuna mağlup olmamaları emredilmiştir. Yahut da zina edenlere karşı merhamet gösterilmesinin yasaklanması, onların cezalarını bu dünyada iken tam olarak çekmelerini temin içindir.⁶⁵⁵

Mu‘tezile, savaşta doğruluktan ayrılan kişinin imandan çıkmış olduğu görüşündedir. Mâtürîdî’ye göre ise “*Bunların ardından gelenler de “Ey Rabb’imiz” derler, “Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.*”⁶⁵⁶ âyetinde Mu‘tezile’nin görüşünün yanlışlığına işaretler vardır. Çünkü âyette Yüce Allah onlar için istiğfara izin verdiğine göre bu, onların işledikleri günahların kendilerini imandan çıkarmadığını göstermektedir. Ayrıca âyet, onların arasında kardeşlik bağının var olduğunu da ifade etmektedir; bilinmektedir ki öncekilerle sonrakiler arasındaki kardeşlik, sadece dinde kardeşlik anlamındadır. Eğer ki onlar mümin olmasalardı kardeşliğin sürmesi de anlamsız olurdu.⁶⁵⁷

Mu‘tezile’ye göre “kebire” olarak isimlendirilen; bir damla şarap içmek, iffetli bir kadına zina iftirasında bulunmak, başkasının malından on dirhem değerinde bir şey çalmak gibi bir eylem kişinin iman niteliğini ortadan kaldırmaktadır. Nitekim Hz. Ya’kub’un oğullarının Yûsuf’a uyguladığı eylem de bu konumdur.⁶⁵⁸

Mâtürîdî ise Mu‘tezile’nin bu görüşüne şöyle bir örnekle açıklama getirmiştir: “*Fakat şeytan ayaklarını kaydırды ve içinde bulundukları yerden çıkmalarına sebep oldu. Bunun üzerine, ‘Birbirinize düşman olarak aşağıya inin, yeryüzünde iskan etmek ve belli bir zamana kadar orada yaşamak sizin için*

⁶⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 10: 109.

⁶⁵⁶ el-Haşr 59/10.

⁶⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 84.

⁶⁵⁸ Yûsuf 12/11-17.

mukadderdir' dedik."⁶⁵⁹ âyetinde bahsedilen Hz. Âdem ve Havva'nın yasak ağaçtan yiyerek imtihan edilmeleri meselesinde Âdem ile Havva'dan iman niteliğini kaldırmamış ve işledikleri o fiilden sonra tekrar iman etmeye davet edilmemişlerdir. Ayrıca Hz. Âdem'in imtihana tabi tutuluşunda kendisine uygulanan cezanın hiçbir yönü, Mu'tezile'nin "kebire" diye isimlendirdiği eylemle herhangi bir benzerlik içermemesidir. Dolayısıyla Mu'tezile'nin bu görüşünün de yanlış olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca Hz. Ya'kub'un oğullarının Yûsuf'a uyguladığı eylemde de hiçbir kimse Hz. Ya'kub'un oğullarının dinden çıktığı yolundaki iddiayı ileri sürmeye cüret etmemiştir. Şu halde Mu'tezile'ye ait iddianın kökten yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Mu'tezile'nin "kişiye küçük günahtan dolayı azap uygulanması ve büyük günahın da affedilmesi mümkün değildir" sözüne gelince burada Âdem (a.s.) azabın çeşitli türlerine maruz bırakılmıştı; Allah Teâlâ'nın Âdem ile Havva'ya ait fiili bütün yaratıklara duyurması, sadece bu büyük bir azaptır. Âdem (a.s.) o fiili sebebiyle imandan çıkması söz konusu değildir.⁶⁶⁰

Bu konuda Mâtürîdî'nin Mu'tezile'ye karşı delil getirdiği diğer âyetler ve birkaçının açıklamaları şöyledir:

*"İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara, yapmış olduklarına karşılık, hazır olarak onları bekleyen, huzur içinde kalacakları cennetler vardır."*⁶⁶¹ Eğer ki onun yararlı olmayan işler yapması söz konusu olmasaydı yararlı işler yapma şartının olmasının anlamı olmazdı. Bu şart, müminin yararlı olmayan işler de yapabileceğini göstermektedir.⁶⁶²

*"İman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlara Rabb'leri, inanmaları sebebiyle yol gösterir; nimetlerle dolu cennetlerde onların bulundukları yerin altından ırmaklar akar."*⁶⁶³ Bu âyete göre imanı bulunan kişiye mümin denilmesi gerekmektedir.⁶⁶⁴

⁶⁵⁹ el-Bakara 2/36.

⁶⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 1: 126-128.

⁶⁶¹ es-Secde 32/19.

⁶⁶² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 11: 321-323.

⁶⁶³ Yûnus 10/9.

⁶⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 7: 28.

“Sizi yaratan O’dur. Ama kiminiz inkâr, kiminiz iman ediyor. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir.”⁶⁶⁵ Burada Cenâb-ı Hak insanları iki kısma ayırmış; bazılarını kâfir, bazılarını da mümin olarak yaratmıştır, bunların arasında üçüncü bir merteye koymamıştır.⁶⁶⁶

“İçinde Allah’ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde seni nasıl hakem tayin ediyorlar; bunun ardından da yüz çevirip gidiyorlar. Onlar asla inanmış değildirler.”⁶⁶⁷

“Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.”⁶⁶⁸

“Bunun üzerine Allah, peygamberinin ve müminlerin üzerine kendi katından bir güven duygusu indirdi”⁶⁶⁹

1.4.2. Büyük Günah

Mu‘tezile mezhebine göre büyük günah insanı imandan çıkar ve ebedîyyen cehennemde kalır. Büyük günah işleyenler, Allah’ın rahmetinden ümit kesmiştir, fakat küfre de girmezler. Bu ikisi arasında üçüncü bir konum olan fâsık olur. Mu‘tezile’nin büyük günah işleyenin imandan çıkmış olduğuna dair delil gösterdiği âyet şöyledir: “Allah’a ve peygamberine (böyle) iman edenler var ya, işte onlar sıddıklar ve şahitlerdir ve Rableri katındadırlar. Mükâfatları ve nurları (ahirette) onları beklemektedir. İnkâr edip âyetlerimizi yalan sayanlar ise cehennemliktirler.”⁶⁷⁰ Küçük günahlar ise müminler büyük günahlardan kaçındıkları takdirde affedilecektir. Onlara göre “Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah’a tövbe edin...”⁶⁷¹ ilâhi beyanı kendilerine delildir.⁶⁷²

Mu‘tezile’nin büyük günah işleyenin mümin olmadığına dair delil gösterdiği âyetler şöyledir: “Bilesiniz ki Allah dostlarına asla korku yoktur; onlar

⁶⁶⁵ et-Teğâbun 64/2.

⁶⁶⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 192.

⁶⁶⁷ el-Mâide 5/43.

⁶⁶⁸ el-Mâide 5/44.

⁶⁶⁹ et-Tevbe 9/26.

⁶⁷⁰ el-Hadîd 57/19.

⁶⁷¹ et-Tahrîm 66/8.

⁶⁷² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 14: 380-381, 15: 272.

üzüntü de çekmeyecekler.”⁶⁷³ ve “Şüphe yok ki iman edenlere, yani yahudi, hristiyan ve sabiilerden Allah’a ve ahiret gününe inanıp güzel davranışlarda bulunanlara Rabb’leri nezdinde mükâfat vardır. Onlar ne korkacak ne de üzüleceklerdir.”⁶⁷⁴ Mu‘tezile’ye göre eğer onlar mümin olsalardı, Allah dostu olurlardı. Allah dostu olduklarında da ne korku duyarlardı ne de üzüntü! Büyük günah işleyenlerin korkacaklarından ve üzüleceklerinden şüphe olmadığına göre, onlar mümin değildirler, onların iman dostluğu yoktur. Şu halde bu durum kişinin kebire işlemek suretiyle imandan çıktığını kanıtlamaktadır.⁶⁷⁵

Mâtürîdî’ye göre ise Cenâb-ı Hak müminlerden her zaman dilimi için korku ve üzüntüyü yok etmiştir. Onların bir zaman diliminde korku hissetmesi, diğerinde ise etmemesi ihtimal dahilindedir. Çünkü her mümin kıyametin korku ve dehşetini psikolojik muhtevasında taşır, hatta peygamberler bile, şu ilâhi beyanın ispatıyla: “Allah’ın peygamberleri bir araya getirip de, ‘Size ne cevap verildi?’ diye soracağı gün onlar, ‘Bizim hiçbir bilgimiz yok’ derlerler.”⁶⁷⁶ bunun sebebi o günün dehşetinden korkmuş olmalarıdır. Cennete girip de meskenlerine yerleşince korku ve dehşetleri ortadan kalkar. Görüldüğü üzere müminin bir zamanda korkusu olur, diğerinde ise olmaz.⁶⁷⁷

Mâtürîdî’ye göre Mu‘tezile’nin kendi görüşlerine delil gösterdiği “Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah’a tövbe edin.” ilâhi beyanında Cenâb-ı Hak, Mu‘tezile’nin aksine onlarda iman niteliğinin var olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla Mu‘tezile Kur’an’ın açık beyanına muhalefet etmiş olur. Yine âyet Cenâb-ı Hakk’ın küçük günahlardan dolayı da azap edeceğine bizzat işaret etmektedir; muhtaç oldukları tövbe ve mağfiret talebi gerçekleşmedikçe onlar bağışlanmayacaktır. Allah Teâlâ aynı mahiyette olmak üzere şöyle buyurmuştur: “Kendi günahın için, erkek ve kadın müminler için Allah’tan af dile!”⁶⁷⁸ Eğer Resûlullah (s.a.v.) bu istiğfarı küçük günahlardan ise, küçük günahın kendiliğinden bağışlanmayacağını gösterir, eğer ki emri büyük günahlar hakkında ise, o zaman da

⁶⁷³ Yûnus 10/62.

⁶⁷⁴ el-Bakara 2/62.

⁶⁷⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7: 91.

⁶⁷⁶ el-Mâide 5/109.

⁶⁷⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 173.

⁶⁷⁸ Muhammed 47/19.

âyet büyük günah işleyen müminlerin hâlâ mümin olduklarını ve imanlarında sebat gösterdiklerini kanıtlar. Nitekim bu durum Mu‘tezile’nin zannettiği gibi olsaydı, o zaman Resûlullah’ın mağfiret talebi, âlemlerin Rabb’i ile alay ediyor anlamına gelirdi, çünkü O’ndan mâlik olmadığı bir şeyi istemiş olacaktı.⁶⁷⁹

Mu‘tezile’nin iddiasına göre büyük günah işleyenlere mümin denilmediği için Allah onlara mükâfat vermeyecektir. Onlara göre Allah ezelden beri bağışlayıcı ve merhametli olmayıp sonradan bağışlayıcı ve merhametli olmuştur. Mâtürîdî’ye göre “Allah’a ve peygamberlerine iman edip onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara gelince; işte Allah bir gün onlara mükâfatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcıdır ve sonsuz rahmet sahibidir.”⁶⁸⁰ bu âyet, Mu‘tezile’nin iddiasını reddetmektedir. Çünkü büyük günah işleyen kimse, Allah’a ve peygamberlerine iman etmiş ve peygamberlerin hiçbirine ayırım göstermemiş ve böylece “Allah bir gün onlara mükâfatlarını verecektir” ilâhi beyanın içinde yer almıştır. Halbuki Mu‘tezile, Allah onlara mükâfat vermeyecek, demiştir. Cenâb-ı Hak burada, kendisinin bağışlayıcı ve sonsuz rahmet sahibi olduğunu haber vermektedir.⁶⁸¹

Mu‘tezile, “İlâhi sınırları sürekli aşanlar (fâcirler) ise kesinlikle cehenneme gireceklerdir... Ve oradan bir daha da ayrılamazlar.”⁶⁸² meâlindeki âyeti delil olarak kullanarak mürtebib-i kebîrenin, yani büyük günah işleyen kimsenin cehennemde ebedî kalacağını iddia etmiştir. Çünkü büyük günah işleyen kimse “facir”dir. Allah facirlerin cehennemlik olduğunu ve orada kalıcı olduklarını beyan buyurmuştur. Onların iddiasına göre “Asıl erdemli kişi Allah’a, ahiret gününe... iman eden”⁶⁸³ meâlindeki âyetteki şartları tam olarak kendisinde bulundurmamakça, “buna göre kuşkusuz erdemliler cennette olacaklar.”⁶⁸⁴ buyruğunun kapsamına dahil olmazlar. Mâtürîdî’ye göre ise “Kime de kitabı arkasından verilirse, “Eyvah!” diye bağırarak ve alevli ateşe girecektir. Şüphesiz o, (dünyada iken) yakınları arasında neşeliydi.”⁶⁸⁵, “Size âyetlerim okunurdu da

⁶⁷⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 272-275.

⁶⁸⁰ en-Nisâ 4/152.

⁶⁸¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 4: 104.

⁶⁸² el-İnfîtâr 82/16.

⁶⁸³ el-Bakara 2/177.

⁶⁸⁴ el-İnfîtâr 82/13.

⁶⁸⁵ el-İnşikâk 84/10-13.

onları inkâr ederdiniz değil mi?”⁶⁸⁶ Yüce Allah âyetlerinde onların inkâr ettiklerini vurgulamıştır. Buradan da anlaşılıyor ki mutlak vaîd herkes için değil sadece inkârcılar hakkındadır. Dolayısıyla, azabın gerekli olması ve cehennemde ebedî kalınması konusunda büyük günah işleyenleri kesin olarak inkârcılara ortak kılmak caiz olmaz. Aksine onların durumu hakkında görüş beyan edilmemesi ve Allah’a bırakılması (ircâ) gereklidir.⁶⁸⁷

Mâtürîdî’nin büyük günah işlemekle kişinin imandan çıkacağını iddia eden Mu‘tezile’yi reddederken kullandığı âyetler ve bazılarının açıklamaları şöyledir:

*“Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selam verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek “Sen mümin değilsin” demeyin; çünkü Allah katında sayısız ganimetler vardır...”*⁶⁸⁸ bu âyetle, Mu‘tezile’nin ileri sürdüğü görüşün isabetsizliğine dair delil vardır. Çünkü Yüce Allah, müminlere: “Ben Müslümanım” diyen kimseye: “Sen Müslüman değilsin” demeyi yasaklayarak, “O mümindir” demeyi emretmiş olur.⁶⁸⁹

*“Ey iman edenler! Öldürülen insanlar hakkında size kısas farz kılınmıştır: Hür için hür, köle için köle ve kadın için kadın. Ancak hangi katilin cezası kardeş (yani maktulün velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık taraflar hakkaniyete uymalı ve katil maktulün velisine gereken diyeti güzellikle ödemelidir...”*⁶⁹⁰ Bu beyanda büyük günah işlemekle kişinin imandan çıkmayacağına işaret vardır. Çünkü katilden arada nesep yakınlığı bulunmadığı halde “kardeş” diye söz edilmiştir. Katil kardeş diye nitelendirildiğine göre buradaki kardeşlik din kardeşliğidir.⁶⁹¹

*“Peygamber, rabbi tarafından kendisine indirilen vahye iman etti, müminler de iman etti. Hepsi Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve gönderdiği elçilere iman ederek...”*⁶⁹² Büyük günah işleyen her mümin, yukarıda sayılan inanç

⁶⁸⁶ el-Müminûn 23/105.

⁶⁸⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 17: 107-109.

⁶⁸⁸ en-Nisâ 4/94.

⁶⁸⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 3: 370.

⁶⁹⁰ el-Bakara 2/178.

⁶⁹¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 358.

⁶⁹² el-Bakara 2/285.

esaslarının tamamına inanır, Allah Teâlâ da bu imanları sayesinde onlara mümin demiş ve iman faktörünün kendilerinde bulunduğunu haber vermiştir.⁶⁹³

*“İman edip de hicret etmeyenlere gelince, göç edinceye kadar onlarla aranızdaki bağ (yakınlık) sebebiyle hiçbir sorumluluğunuz yoktur. Sizden, dinlerini korumak için yardım isterlerse, aranızda antlaşma bulunan bir topluluğa karşı olmamak üzere yardım etmeniz gerekir. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.”*⁶⁹⁴ Görüldüğü üzere Cenâb-ı Hak, hicret etmeyenler için iman niteliğini devam ettirmiştir.⁶⁹⁵

*“Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve hoşnutluğumu kazanmak üzere yola çıkmışsanız, benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin...”*⁶⁹⁶ Şayet o günah insanı küfre götürmüş ve imandan çıkarmış olsaydı, kâfirin ona düşman değil dost olması gerekirdi. Âyette Allah, Ey iman edenler! buyurarak, onlara mümin adını vermektedir.⁶⁹⁷

*“Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa –Allah’ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.”*⁶⁹⁸ âyet, aralarında savaş ve isyan çıkmış olsa dahi yine onlara mümin ismini vermektedir. Müslümanlarla savaşmak ve isyan etmek ise büyük günahlardandır. Dolayısıyla âyet-i kerime, büyük günah işlemesinin mümini imandan çıkarmadığına ve onun küfre girmediğine işaret etmektedir.⁶⁹⁹

*“Akşam ağlayarak babalarına geldiler.”*⁷⁰⁰ Hz. Yûsuf’un kardeşleri Yûsuf’u öldürmeyi kastetmişlerdi, yahut onu kuyunun dibine atmışlar, babasının gözünden yok etmişler ve babasını onsuz bırakmışlardı. Onların yaptığı bu iş, ya

⁶⁹³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 253.

⁶⁹⁴ el-Enfâl 8/72.

⁶⁹⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6: 297-298.

⁶⁹⁶ el-Mümtehine 60/1.

⁶⁹⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 110.

⁶⁹⁸ el-Hucurât 49/9.

⁶⁹⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 14: 84.

⁷⁰⁰ Yûsuf 12/16.

küçük ya da büyük günah sayılır. Eğer küçük günah idiyse, çocukları babalarından şöyle istiğfar talebinde bulunmuşlardı: “Ey babamız! Bizim günahlarımızın affını dile!”⁷⁰¹ Şayet yaptıkları şey büyük günah idiyse, yine de imandan çıkmış sayılmazlar. Çünkü daha sonra onlardan peygamberler çıktı ve onlar iyi kimseler oldular. Bütün bunlar Mu‘tezile’nin iddiasını geçersiz kılmaktadır.⁷⁰²

“Gerçeği getiren kişiye ve onu tasdik edene gelince, işte takvâ sahipleri onlardır!”⁷⁰³ Büyük günah işleyen herkes de Cibrîl’in veya Hz. Muhammed’in (s.a.v.) getirdiklerini tasdik etmektedir. İşte bu Hâricîler’in ve Mu‘tezile’nin iddialarını geçersiz kılmaktadır.⁷⁰⁴

“Ey oğullarım! Gidin de Yûsuf’u ve kardeşini iyice araştırın, Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü inkâr edenlerden başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez!”⁷⁰⁵

“İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır”⁷⁰⁶

Mu‘tezile’ye göre büyük günah işleyen biri bağışlanmaz. Büyük günah işleyen birine Allah’ın rahmetle muamele etmesi de mümkün değildir, Allah onu ebedî azapla cezalandıracaktır.

Mâtürîdî’ye göre büyük günah işleyenlerin, işledikleri kötülükleri bağışlanır. Ancak inkâr edenler bağışlanmayacaktır. Bu görüşüne delil getirdiği âyetler şunlardır:

“Onların bağışlanması için Allah’a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü onlar Allah ve resulünü inkâr etmişlerdir. Allah günaha batmış kimseleri doğru yola iletmez.”⁷⁰⁷

⁷⁰¹ Yûsuf 12/97.

⁷⁰² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7: 309-310.

⁷⁰³ ez-Zümer 39/33.

⁷⁰⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 12: 356.

⁷⁰⁵ Yûsuf 12/87.

⁷⁰⁶ el-Enfâl 8/38.

⁷⁰⁷ et-Tevbe 9/80.

*“Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah’a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.”*⁷⁰⁸

*“İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır.”*⁷⁰⁹

*“Allah onların yaptıkları en kötü işleri bile bağışlayıp silecektir.”*⁷¹⁰

Mu‘tezile’ye göre Allah’a inanmış bir kimse olmakla birlikte büyük günah işleyen kişi, çok sayıda güzel işleri olsa da ebediyen cehennemde kalacaktır. O kişi Allah’ın düşmanı haline gelmiştir. Onlara göre cehennem aynı zamanda kâfirler için de hazırlanmıştır; müminin ebedî azaba mahkum edilmesi ise işlediği masiyetler, yüklendiği günahlar ve sergilediği çirkin davranışlar yüzündendir.

Mu‘tezile büyük günah işleyen bir kimse namaz kılıp zekât verse, Allah yolunda cihad yapsa, hac görevini yerine getirse ve birçok hayır işlese de ahiret gününde bunlardan hiçbir şey bulamaz, onun bulacağı tek şey önceden işlediği kebirdir.⁷¹¹

Mu‘tezile’nin ‘büyük günah işleyen herkes ebedî cehennemde kalacaktır.’ görüşüne delil gösterdiği âyetler ve bazılarının açıklamaları şöyle sıralanabilir:

*“Ey müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah’ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!”*⁷¹² âyetine savaş amacı olmaksızın yer değiştiren ve başka bir birliğe katılmaksızın ayrılanların Allah’ın öfkesine uğramış olur meâlindeki beyanla tehdit edilmesi (vaid), büyük günah işleyenlerin ebediyen cehennemde kalacağını göstermektedir.⁷¹³

“İman eden kullarıma söyle: Alım satımın bulunmadığı, dostluğun fayda vermediği o gün gelmeden önce namazlarını dosdoğru kılsınlar, onlara verdiğimiz

⁷⁰⁸ en-Nisâ 4/48.

⁷⁰⁹ el-Enfâl 8/38.

⁷¹⁰ ez-Zümer 39/35.

⁷¹¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 235-236.

⁷¹² el-Enfâl 8/15-16.

⁷¹³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6: 202.

rızıklardan Allah rızası için gizli ve açık harcasınlar.”⁷¹⁴ bu âyet, büyük günah işleyenin ebedî cehennemde kalacağına delildir; çünkü Allah namazı ve zekâtı terkedeni ebedî cehennemle korkutmaktadır, mazeretsiz olarak namazı terketmek ve zekâtı vermemek büyük günahlardandır.⁷¹⁵

*“Allah buyurdu: Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Andolsun ki, onlardan kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!”*⁷¹⁶ Cenâb-ı Hak burada, cehennemi İblis ve ona uyanlarla dolduracağını haber vermektedir.⁷¹⁷

Mâtürîdî’ye göre ise *“Namaz kılın, zekât verin. Önceden kendiniz için yaptığınız iyiliği Allah katında mutlaka bulacaksınız. Şüphesiz ki Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir.”*⁷¹⁸ âyeti Mu‘tezile telakkisinin aksini ifade etmektedir. Cenâb-ı Hak kendini Mu‘tezile’nin söylediği gibi değil, tam aksiyle nitelemiş ve şöyle buyurmuştur: *“Yaptıklarının en iyisini kabul edeceğimiz ve günahlarını bağışlayacağımız bu kimseler cennetlikler arasında yer alacaktır. Bu kendilerine yapılan gerçekleşecek bir vaaddir.”*⁷¹⁹ Oysaki Mu‘tezile önceden yaptıkları iyilikleri kabul etmeyeceğini ve günahlarını bağışlamayacağını ileri sürmekteydi bu ise sınırı aşan bir ifadedir.⁷²⁰

Yine Mu‘tezile şöyle demektedir: Müşriklerin çocukları cennette olacaktır, oysaki cennet müminler için hazırlanmıştır; demek ki müminlerden başkalarının da cennete girmesi ve ebedî olarak orada bırakılması caizdir. Buna göre cehennem de, kâfirler için hazırlanmış olsa bile kâfir olmayanların orada ebedî azaba mahkum edilmesi caizdir. *“[O gün] yüzleri kararanlara, ‘İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz?’”*⁷²¹ meâlindeki âyette imandan sonraki küfür sebep olarak gösterilmiştir. Demek ki küfür üzere neşet eden ile imandan sonra küfre dönen cehennemde ebedî kalma hususunda eşittir. Şu halde kebire işleyen mümin ile hiç iman etmeyen kâfir cehennem azabı açısından aynı konumdadır.⁷²²

⁷¹⁴ İbrâhîm 14/31.

⁷¹⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7: 531-532.

⁷¹⁶ el-A’râf 7/18.

⁷¹⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 331.

⁷¹⁸ el-Bakara 2/110.

⁷¹⁹ el-Ahkâf 46/16.

⁷²⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 235-236.

⁷²¹ Âl-i İmrân 3/106.

⁷²² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 90.

Mâtürîdî'nin cevabı şöyledir: Mu'tezile'nin karşı delil olarak müşrik çocuklarını ileri sürmesi, bu çocukların cennette ebedî olarak kalışları Rab'lerinden gelen bir lütfun eseridir. Allah Teâlâ'nın, dilediğini lütuf ve keremi çerçevesinde mükâfatlandırması tabii olup bunun için kişinin ille de bazı fiilleri işlemiş bulunması gerekmez. Yapılmamış bir amelin mukabili olmaksızın sadece ilâhi lütuf ve ikramın eseri olarak birinin mükâfatlandırılması aklen de caizdir, ancak irtikap edilmiş bir günah olmaksızın azaba hükmedilmesi mümkün değildir.⁷²³

Mâtürîdî'ye göre ise büyük günah işleyenler ebedî olarak cehennemde kalmaz. Cehennem Yüce Allah'ı inkâr edenlerin yeridir. “...onlar için Allah'tan bağışlama dile. Kuşkusuz Allah bağışlayıcıdır, engin merhamet sahibidir.”⁷²⁴ Bu ilâhi kelâm, büyük günahların insanı imandan çıkarmadığının delilidir. Çünkü bağışlanma talebinin, bu sınırlara uymayan kişi için yapılacağı malumdur. Eğer yasaklara uymamak insanı imandan çıkarsaydı, Allah Teâlâ peygamberine, o kadınlar için mağfiret dilemesini emretmezdi. İstiğfar, günahların bağışlanması talebidir. Bağışlanması mümkün olmayan biri için Allah'tan mağfiret dilemek de muhaldir. Bundan dolayı, büyük günahları işlemek, sahibini imandan çıkarmaz.⁷²⁵

Mâtürîdî'nin büyük günah işleyenlerin ebediyen cehennemde kalmayacağına dair iddiasını delillendirdiği diğer âyetler ve birkaçının açıklaması şöyledir;

“Sana haram ayı, o ayda savaşmayı soruyorlar. De ki haram ayda savaşmak büyük bir günahtır”⁷²⁶ âyetin bu kısmında Mu'tezile'ye yönelik iki eleştiriye işaret vardır. Birincisi Cenâb-ı Hak adam öldürmeyi zikretmiş ve inkârı ondan daha büyük bir günah konumunda tutmuştur. İnsan öldürme günahı (kebire) inkâr etmek gibi cehennemde ebedî kalmayı gerektirmiş olsaydı iki eylem arasında eşitlik meydana gelir ve inkâr etmek insan öldürmekten büyük bir günah olmazdı. Şu halde büyük günahın, inkâr etmek gibi ebedî olarak cehennemde kalmayı gerektirmediği ortaya çıkmıştır.

İkincisi, Cenâb-ı Hak, inkâr etmek insan öldürmekten büyüktür, demiş ve onu daha büyük bir günah kabul etmiştir. Şimdi, inkârın (küfür) büyük günah oluşu

⁷²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 1: 91.

⁷²⁴ el-Mümtehin 60/12.

⁷²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 2: 459, 15: 134.

⁷²⁶ el-Bakara 2/217.

ya kendinden ötürüdür yahut kâfirin telakkisi yüzünden veya Allah sebebiyledir. İnkârın, kâfirin telakkisi yüzünden en büyük günah oluşu ihtimal dahilinde bulunmamaktadır, çünkü ona göre inkâr, zina ve insan öldürme olayından daha küçük bir günahdır; şöyle ki o, inkâr etmeyi benimsemek ve güzel görmektedir, halbuki zina ve katletme olaylarını gayrı meşru telakki etmektedir. Buna göre küfür ya kendinden ötürü veya Allah sebebiyle büyük günah konumunda bulunur. İnkârın en büyük günah oluşunun üçüncü şıkkı Allah tarafından böyle kılınmasıdır ki bizim kanaatimiz de bundan ibarettir.⁷²⁷

*“Kim bir kötülük yapmışsa sadece o kötülüğünün miktarınca ceza görecektir; kim de -erkek olsun kadın olsun- inanmış bir kişi olarak dünya ve âhirete yararlı iş yapmışsa işte böyleleri de cennete girecekler, orada kendilerine hesapsız nimetler verilecektir.”*⁷²⁸ bu âyeti beyan Mu‘tezile’nin iddiasıyla çelişir. Eğer durum Mu‘tezile’nin ileri sürdüğü gibi olsaydı, büyük günah işleyenlerle müşriklerin aynı konumda olmaları gerekirdi, ister şirk koşanın cezası hak ettiği miktardan az, ister büyük günah işleyenin cezası hak ettiğinden fazla verilsin, neticede ikisinin de aynı yerde olması icab ederdi. Fakat Cenâb-ı Hak, herkese ancak işlediği suç oranında ceza vereceğini haber vermektedir.⁷²⁹

*“Eğer yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ile taşlar olan ateşten sakının. Bu ateş kâfirler için hazırlanmıştır.”*⁷³⁰

*“Yeniden faizciliğe dönen kimseler ise cehennemliktir, orada ebedî olarak kalacaklardır.”*⁷³¹

*“Zira o, hiçbir zaman Rabb’ine dönmeyeceğini sanırdı.”*⁷³²

*“Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez; o zerre bir iyilik ise onu katlar, kendi katından da büyük mükâfat verir.”*⁷³³

⁷²⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 29-30.

⁷²⁸ el-Mümin 40/40.

⁷²⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 13: 63.

⁷³⁰ el-Bakara 2/24.

⁷³¹ el-Bakara 2/275.

⁷³² el-İnşikâk 84/14.

⁷³³ en-Nisâ 4/40.

*“Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”*⁷³⁴

*“Dinde zorlama yoktur. Artık doğru ile yanlış birbirinden ayrılmıştır. Tağütu reddedip Allah’a inanan kimse kopmayan sağlam bir kulpa yapışmış olur. Allah her şeyi işiten ve her şeyi bilendir.”*⁷³⁵

*“Bir gün ki nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır; yüzleri kararanlara, ‘İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!’ (denir)”*⁷³⁶

*“Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının.”*⁷³⁷

*“O halde gücünüz yettiğince Allah’a saygısızlıktan sakının; dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarır ise işte kurtuluşa erecekler onlardır.”*⁷³⁸

*“Biz doğru yol rehberini dinler dinlemez ona iman ettik; Rabb’ine iman eden kimse artık ne ziyandan ne de azıp sapmaktan korkar.”*⁷³⁹

*“Bugün artık ne sizden ne de açıkça inkâr edenlerden bir fidye kabul edilir. Varacağınız yer ateştir. Size yaraşan odur. Ne kötü bir gidiş!”*⁷⁴⁰

*“Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah’a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete ve Rabb’inizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Bu, Allah’ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.”*⁷⁴¹

*“O gün herkes gelip kendisini savunacak, herkese yaptığığın karşılığı eksiksiz ödenecek.”*⁷⁴²

“İşte (ey müşrikler), bu taptığınız şeyler, sizin söylediklerinizin yalan olduğunu ortaya koydu. Artık ne cezanızı savabilirsiniz ne de kendinize bir yardım

⁷³⁴ en-Nisâ 4/93.

⁷³⁵ el-Bakara 2/256.

⁷³⁶ Âl-i İmrân 3/106.

⁷³⁷ Âl-i İmrân 3/131.

⁷³⁸ et-Tegâbün 64/16.

⁷³⁹ el-Cin 72/13.

⁷⁴⁰ el-Hadîd 57/15.

⁷⁴¹ el-Hadîd 57/21.

⁷⁴² en-Nahl 16/111.

sağlayabilirsiniz. İçinizden kim haksızlık yoluna sapmış ise ona büyük bir azap tattırırız!”⁷⁴³

⁷⁴³ el-Furkân 25/19.

İKİNCİ BÖLÜM

DiĞER MEZHEPLERE ELEŞTİRİLER

İmam Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da ayetlerde yeri geldikçe konulara göre itikadî mezheplerin görüşlerini kısaca vermekte ve eleştirilerini ortaya koyarak karşı görüşü niçin yanlış bulduğunu belirtmektedir. Biz ise bu eleştirileri mezhepler bazında birleştirerek ardından konu bütünlüğü içinde sunmaya çalışacağız.

2.1. ASHÂBÜ'L-HADÎS

Ehlü'l-hadîs, Ashâbü'l-hadîs ve Sâhibü'l-hadîs gibi tabirlerle, hadis öğrenim ve öğretimiyle uğraşan, râvilerin durumlarını bilen ve hadisi ilgilendiren tüm konularda söz sahibi olan kimseler için kullanılır.⁷⁴⁴

2.1.1. İman

Ashâbü'l-Hadîs'e göre 'bütün itaat amelleri imandandır'. Zira Yüce Allah "*İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu?*"⁷⁴⁵ demiş daha sonra bu mümin kimseyi açıklamış ve şöyle buyurmuştur: "*İman edip dünya ve âhirete yararlı işler yapanlara huzur içinde kalacakları cennetler vardır.*"⁷⁴⁶ Cenâb-ı Hak onlara iman etme ve yararlı işler yapma karşılığında cenneti vaadetmiştir. Mâtürîdî'ye göre ise iman kalp ile tasdiktir ve imanın kendine özgü "kalbin tasdikinden ibaret" bir sınırı vardır, diğer salih ameller imana değil dini hükümlerin uygulama alanına dahildir. Nitekim mutlak vaad, iman edip yararlı işler yapanlar içindir. Ancak iman edip hiçbir yararlı iş yapmayanlar için bu mutlak vaadin olduğu söylenemez. Fakat onlar için belirtilen vaad vardır.⁷⁴⁷

⁷⁴⁴ Abdullah Aydın, "Ehl-i Hadîs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, 10: 507-508

⁷⁴⁵ es-Secde 32/18.

⁷⁴⁶ es-Secde 32/19.

⁷⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 11: 323.

Ayrıca “Ey iman edenler! Benim de düşmanım sizin de düşmanınız olan kimseleri kendilerine sevgi göstererek dost edinmeyin.”⁷⁴⁸ âyeti ve benzeri âyetler, “Ey iman edenler! Kendinizi koruyun...”⁷⁴⁹ meâlindeki âyet gibidir. “Ey iman edenler” ibaresinin geçtiği bütün âyetler, imanın kendine ait bir sınırı olduğunu diğer ifade ile bu âyetlerde sadece günah işlememiş müminler değil günah sahibi müminler de kastedilmekte ve aralarında bir ayırım yapılmamaktadır. Dolayısıyla Ashâb-ı l-Hadîs’in “bütün itaatler imandır.” demeleri doğru değildir ve Mâtürîdî’ye göre Allah tarafından yasaklanan fiiller mâsiyet olmakla birlikte mümin olma niteliği içinde yer alır.⁷⁵⁰

2.1.2. İrade

Ashâb-ı Zevâhir’e göre “De ki: Siz ona inanın veya inanmayın...”⁷⁵¹ âyetinde hüküm lafza göredir dolayısıyla insan ilahî takdirin dışına çıkamaz.⁷⁵²

Mâtürîdî’ye göre ise “De ki: Siz ona inanın veya inanmayın...” ve “Dilediğinizi yapın”⁷⁵³ bu iki âyetin lafzi anlamı ‘serbest bırakmak’ demektir. Fakat asıl kastedilen mana öğütlerin lüzumu, tehditlerin kuvvetlendirilmesi ve ağırlaştırılmasıdır. Mâtürîdî konunun daha iyi anlaşılması için şöyle demektedir: Bir insan başka birine defalarca emir veya öğüt verse başarılı olmasa ona şöyle der: Dilersen yap, dilersen yapma. Çünkü yapsan da yapmasan da ileride bunun zararı da faydası da sanadır. İster inanın ister inanmayın ifadesindeki anlamda böyledir. “Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize kötülük edersiniz...”⁷⁵⁴ ve “Kim dine yararlı ve faydalı işler yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur...”⁷⁵⁵ bu âyetlerde olduğu gibi sorumluluğun kişiye ait olduğu ve ister yapıp ister yapmama ifadesi de insanda irade bulunduğu ve bunu kullandığı yöne göre kişinin faydasına veya zararına olacak anlamındadır.⁷⁵⁶

⁷⁴⁸ el-Mümtehine 60/1.

⁷⁴⁹ et-Tahrîm 66/6.

⁷⁵⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 108.

⁷⁵¹ el-İsrâ 17/107.

⁷⁵² Mâtürîdî, *Te’vilâtü l-Kur’ân Tercümesi*, 8: 417.

⁷⁵³ Fussilet 41/40.

⁷⁵⁴ el-İsrâ 17/7.

⁷⁵⁵ Fussilet 41/46.

⁷⁵⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü l-Kur’ân Tercümesi*, 8: 418.

2.1.3. Sıfatlar

Ashâbü'l-Hadîs'e göre Kur'ân ve kelimeler ezeliden beri Allah'ın sıfatlarıdır ve Allah'tan hiçbir zaman ayrılmazlar. Kelam ezeli olduğu gibi ebedî ve bâkidir. Ayrıca Kur'ân zatıyla mushaflardadır; o yeryüzünde ve kalplerdedir.⁷⁵⁷

Mâtürîdî'ye göre “Gerçek şu ki, biz dilersek sana vahyettiğimizi ortadan kaldırırız”⁷⁵⁸ âyetine göre Ashâbü'l-Hadîs sapmıştır. Çünkü ezeli ve ebedi olanın ortadan kaldırılabilir olması çelişkidir. Ayrıca Kur'ân yani kelimeler Allah'ın zatının sıfatı olunca ne aynıdır ne de gayrıdır; bu durumda Allah Teala'nın Zat'ıyla mushaflarda, yeryüzünde veya kalplerde olması mümkün değildir.⁷⁵⁹

2.2. BÂTİNİYYE

Bâtiniyye, sözlükte “gizli olanı ve bir şeyin iç yüzünü bilenler” anlamına gelir. Terim olarak “her zâhirin bir bâtını ve her nassın bir te'vili bulunduğunu, bunu da sadece Tanrı tarafından belirlenmiş veya O'nunla ilişki kurmuş mâsum bir imamın bilebileceğini iddia eden gruplar” diye tarif edilebilir. Ayrıca mutedil sûfilerden aşırı Şîî fırkalara ve mühlidlere varıncaya kadar birçok zümreyi içine alır.⁷⁶⁰

2.2.1. Bilgi

Bâtînîler ‘Tevhide ve Allah'ın sıfatları gibi bilgilere, düşünüp tefekkür etmekle değil, Peygamber'in öğretmesi ve haber vermesiyle ulaşılır’ demektedirler. Fakat İmâm Mâtürîdî'ye göre “Hiç kuşkusuz ilk yaratılışınızı biliyorsunuz; düşünüp ibret alsanıza!” âyeti onların iddialarını iptal etmektedir. Şayet onların dediği gibi olsaydı şu ilâhi beyanların bir anlamı olmazdı: “Kendi kendilerine bir düşünmezler mi?”⁷⁶¹, “İnsanlar devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?”⁷⁶² ve “Hatta kendinizde de. Hiç görmüyor musunuz?”⁷⁶³. Bu âyetler bu bilgilere Hz.

⁷⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 8: 389.

⁷⁵⁸ el-İsrâ 17/86.

⁷⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 8: 389.

⁷⁶⁰ Avni İlhan, “Bâtiniyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1992, 5: 190-191.

⁷⁶¹ er-Rûm 30/8.

⁷⁶² el-Gâşiye 88/17.

⁷⁶³ ez-Zâriyât 51/21.

Peygamber'in haber vermesiyle ulaşmak mümkün olduğu gibi, düşünüp tefekkür etmekle ulaşmak da mümkün olduğunu göstermektedir.⁷⁶⁴

2.2.2. İman

Bâtıniler'e göre Resûlullah'ın (s.a.v.) vefatından sonra ashabın hepsi irtidat edip küfre dönmüşlerdir.⁷⁶⁵

Mâtürîdî ise *“Onlar arasından iman edip dünya ve ahirete yararlı işler yapanlara Allah bir bağışlama ve büyük bir ödül vaad etmektedir.”*⁷⁶⁶ âyetini delil göstererek Bâtıniler'in iddialarını reddetmektedir. Çünkü âyette Allah onlara bir mağfiret ve sözünü ettiği büyük bir mükâfatı vaad etmektedir. Allah tarafından verilen bir mağfiret ve büyük bir mükâfat olması, ashabın Resûlullah (s.a.v.) döneminde oldukları halde sebat ettiklerine işaret etmektedir.⁷⁶⁷

2.2.3. Allah'ın Zatı

Bâtıniyye *“O, Evvel, Âhir ve Bâtın'dır”*⁷⁶⁸ âyetine, O Evvel'dir: İlk var edilendir, Âhir'dir: İkinci var edilendir, O Zâhir'dir: Konuşandır yani şariatleri uygulayandır, ondan maksat da Resûlullah'tır, O Bâtın'dır: Tefsir edendir yani Resûlullah'ın (s.a.v.) uyguladığı şariatleri açıklayandır anlamlarını vermiştir. Onlara göre ilk var edilen ikinci var edilene destek olur ve onun yardımıyla ikinci var edilen bu âlemi ve insanları yaratır. Onlar Allah'ı Evvel, Âhir, Zâhir ve Bâtın olmakla nitelemiyor ve bu türlü niteliklerle Allah'ı nitelemenin caiz olmadığını iddia ediyorlar.⁷⁶⁹

Mâtürîdî'ye göre ise onların bu konudaki söylediklerinin aslı yoktur. *“O, Evvel, Âhir ve Bâtın'dır”* âyeti tevhidi ifade eder. Yani Allah zatıyla Evveldir, Âhir, Zâhir ve Bâtın'dır. O'nun Zâhir olması başkasının Zâhir olması gibi O'nun Bâtın olması da başkasının Bâtın olması gibi anlaşılmamalıdır. Çünkü dünyada evvel olanın âhiri, âhir olanın da evveli olmaz; aynı şekilde zâhir olanın bâtını, bâtın

⁷⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 12: 134-135.

⁷⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 14: 70.

⁷⁶⁶ el-Feth 48/29.

⁷⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 14: 70.

⁷⁶⁸ el-Hadîd 57/3.

⁷⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 14: 357.

olanın da zâhiri yoktur. Dolayısıyla Yüce Allah bu nitelikleri yalnızca kendi zatına ait olarak belirtmiştir.⁷⁷⁰

Bâtıniler'den bazıları şöyle demiştir: 'Eşsiz yaratıcı', nesneleri hiçbir şey yokken var edendir. 'Hâlik' de bir şeyi bir şeyden yaratan ve bir şey olmadan var edendir. 'Fâtır' ise, bir şeyi bir şeyden çıkarandır. Mâtürîdî'ye göre ise, her ne kadar farklı olsa da bu isimlerin hepsi aynı anlama gelir. 'İbdâ', 'Hâlik', 'Fâtır' bu fiillerin hepsi yaratmak manasına gelir, o fiili yapan da gerçekte yaratandır ve o da Allah Teâlâdır.⁷⁷¹

Karâmita Yüce Allah için sadece 'yaratan' diyor ama "mübdî" yani eşsiz yaratıcı, sanatkâr yaratıcı dememektedir. Mâtürîdî ise "*O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. Eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir? Her şeyi O yaratmıştır ve her şeyi hakkıyla bilen O'dur.*"⁷⁷² âyetini onlara delil göstermiş ve onları Yüce Allah için sadece 'yaratan' dedikleri, eşsiz yaratıcı, sanatkâr demedikleri için eleştirmiştir.⁷⁷³

2.2.4. Yaratma

Bâtıniler'e göre ilk yaratılan varlığın (ilk madde) zamanla ve mekanla alakası yoktur, çünkü o eskimez ve yok olmaz.⁷⁷⁴

Mâtürîdî'ye göre Bâtıniler'in bu görüşü doğru değildir. Şayet "*Şüphesiz ki Rabb'iniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan...*"⁷⁷⁵ âyetinde geçen 'Altı günde' ifadesi süre ve zamanların odak noktasını teşkil eden yedi sayısının haftanın altıncı günü anlamına gelmektedir. Çünkü Yüce Allah, bütün yaratıkları zaman kategorisi altında yaratmıştır. Belirlenen sürenin sona ermesiyle nesnelerin varlığı da sona erer. Mâtürîdî'ye göre bütün hadis varlıklar böyledir, çünkü her hadisin mutlaka bir başlangıcı vardır ve var olma zamanının başlangıcında ortaya çıkar. İşte bu gerçek, Bâtıniler'in iddialarını reddetmektedir. Eğer onların dediği gibi olsaydı, ilk yaratılanın yaratılmış olmasından söz edilemez, kadim olur ve yaratmaya konu

⁷⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 14: 358.

⁷⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 13: 183.

⁷⁷² el-En'âm 6/101.

⁷⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 5: 182.

⁷⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 5: 397.

⁷⁷⁵ el-A'raf 7/54.

olmazdı. Kendisi için bir vakit tayin edildiğine göre başlangıcının bir zamanı var demektir.⁷⁷⁶

Bâtıniyye, “*Levh-i mahfuzdadır.*”⁷⁷⁷ âyeti için kalemi ilk yaratılan varlık olarak yorumlamış, levhi de ikinci yaratılan varlık olarak izah etmişlerdir. Birinci yaratılan ikinci yaratılan varlığın sebebidir demişlerdir. Onlara göre ilk yaratılan, ikinci yaratılana işaret eder, dolayısıyla onu inşa edendir. Birinci var edilene “Bârî” ikinci var edilene de ‘Hâlik’ ve ‘Rahmân’ demişlerdir. Ancak Mâtürîdî’ye göre onlardan hiçbirinin Bâtıniyye’nin isimlendirdiği nesneye ad olması caiz değildir. Çünkü levh ve kaleme isim icat etmek caiz olmaz, aksine delile dayalı olarak onlara ne isim verilmişse biz de o ismi veririz. Delil olarak biz levh ve kalem ile isimlendirildiklerini biliriz. Bu itibarla bizim onları başka isimlerle adlandırmamız söz konusu olmaz.⁷⁷⁸

Yaratılmışlar

Bâtıniler’e göre mahlûkat aynı bünye ile ve başlangıçtaki suretleri ile yaratılmazlar, ancak Cenâb-ı Hak onları dünyada göründükleri şeklin dışında ruhanî varlık olarak yaratır. Mâtürîdî’ye göre ise “*Kendi yaratılışını unutup bize örnek getirmeye kalkışıyor ve ‘Şu çürümüş kemiklere kim can verecekmış?’ diyor. De ki: Onları ilk başta yaratmış olan diriltecek.*”⁷⁷⁹ bu ilâhi kelam, Bâtıniyye’nin iddiasını çürütmekte ve görüşlerinin bozukluğunu ortaya koymaktadır. Başka bir âyet ise “*Hiç kuşkusuz ilk yaratılışınızı biliyorsunuz; düşünüp ibret alsanıza!*”⁷⁸⁰ Cenâb-ı Hak burada onların ilk yaratılışlarını bilmelerini, inkâr ettikleri ikinci yaratılışlarına delil getirmektedir. Bu da göstermektedir ki, Cenâb-ı Hak onları ilk görünüm ve yapısıyla yaratacaktır.⁷⁸¹

Bâtıniyye mezhebi, âlemin terkebini ifade eden sayıların ruhaniyet âlemine ait sayıları tanıttığını iddia etmiştir. Mâtürîdî onlara şöyle cevap vermiştir: Ruhaniyet âlemindeki sayıları, maddi âleme tahsis edilmiş sayıları kavramaya delil

⁷⁷⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 398.

⁷⁷⁷ el-Burûc 96/22.

⁷⁷⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 17: 169.

⁷⁷⁹ Yâsîn 36/78,79.

⁷⁸⁰ el-Vâkıa 56/62.

⁷⁸¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 16: 263.

kılmak yerine, âlemin terribini ifade eden sayıları, ruhaniyet âlemine tahsis edilmiş sayıları öğrenmeye daha uygun kabul eden kimdir? Sonra ruhaniyette belirlenmiş olan sayıların hangi vasıftan dolayı belirlendiği ve içlerinde hangi hikmetin bulunduğu onlara sorulur. Bundan sonra verecekleri cevap acizlik ve cehaletlerini itiraftan başka bir şey değildir. O zaman daha baştan cehaletlerini itiraf etsinler ve acizliklerini yansıtan gerçeği ortaya çıkaran düşünceleri bulup çıkarmaya çalışsınlar.⁷⁸²

2.2.5. Nübüvvet

Bâtıniler'in görüşüne göre peygamber sadece altı tanedir. Yedincisi zamanın kaimi, yani kendi imamlarıdır. Mâtürîdî'ye göre onlar *"Kuşkusuz Yunus da elçilerimizdendi."*⁷⁸³ âyetine açıkça muhalefet ederek Hz. Yûnus'un peygamberlerden olmadığını iddia etmiş olurlar. Bir diğer âyette de *"Biz Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'kûb'a, torunlara, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zebur'u verdik."*⁷⁸⁴ Cenâb-ı Hak on sayısından fazla peygamberi zikretmiştir. Mâtürîdî âyetlerini dayanak göstererek Karmatîler'in görüşlerini reddetmiştir. Ayrıca Mâtürîdî'ye göre bu, Karmatîler'in yalanını ve kalplerini Şeytan'ın süslediğini göstermektedir.⁷⁸⁵

Bâtıniyye peygamberlerin nefislerinde ruhani cevherler vardır, bu yüzden istedikleri zamanda ve istedikleri şekilde mucize getirirler. Onlar, sahip oldukları ruhani cevher vasıtasıyla, Allah'ın izni ve insanların talebi olmadan istedikleri âyeti getirme gücüne sahiptirler. Mâtürîdî, Bâtıniler'in bu iddialarını reddederek *"Allah'ın izni olmadıkça hiçbir elçi mucize getiremez..."*⁷⁸⁶ âyetini delil getirmiştir. Bu ilâhi beyan, peygamberlerin ancak Allah'ın izniyle mucizeler getirebileceklerini haber vermektedir. Eğer Bâtıniler'in dedikleri gibi olsaydı, bu âyetin bir anlamı olmazdı.⁷⁸⁷

⁷⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 16: 263.

⁷⁸³ es-Sâffât 37/139.

⁷⁸⁴ en-Nisâ 4/163.

⁷⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 4: 119, 12: 209.

⁷⁸⁶ el-Mümin 40/78.

⁷⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 13: 100.

Bâtıniler'e göre insan cevherinde risalet bulunmaz. Risalet ancak ruhaniyetin cevherinde bulunur. Hz. Peygamber de vahyi ruhani beden ile almıştır. Onlara göre Peygamberlik; yiyen, içen, ölen ve yok olan bedensel maddî bir cevherde olmaz. O, ancak yemeyen, içmeyen, ölmeyen ve yok olmayan saf cevherde olur. Yine onlar Allah beşer ruhuna ne kitap ne de peygamberlik vermiştir. Bunu ancak peygamberlerin kalplerinde ortaya çıkan ruhani bir varlığa (en-nefsü'l-besita) verir, bu ruhani varlık onları destekler ve sonunda onlarla ülfet eder demektedirler.⁷⁸⁸

Mâtürîdî, Bâtıniler'in 'İnsan cevherinde risalet bulunmaz. Risalet ancak ruhaniyetin cevherinde bulunur.' sözlerine karşılık "*Peygamberleri onlara şöyle dediler: Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız.*"⁷⁸⁹ âyetini delil göstererek iddialarını reddetmiştir. Peygamberler, insanların "Siz de bizim gibi sadece insansınız." demelerine "Doğrusu biz de sizin gibi sadece insanız." cevabını vermişlerdir. Onlar, kendilerinin insan olduklarından başka bir şey söylememişlerdir. Bu da Bâtıniler'in iddialarının batıl olduğunu gösterir.⁷⁹⁰

Yine Mâtürîdî, Bâtıniler'in 'Hz. Peygamber vahyi ruhani beden ile alır.' görüşleri için sakat bir görüş olduğunu söylemiştir. Çünkü Hz. Peygamber'e cinlerden bir topluluk gelmiş ve kendisine vahyedilen Kur'an'ı dinledikleri vahiy yoluyla bildirilene kadar bunun farkına varmamıştır. Bu Bâtıniler'in iddialarını reddeder. Çünkü durum Bâtıniyye'nin dediği gibi olsaydı Resûlullah (s.a.v.) cinler kendisine geldiğinde onları görürdü. Zira ruhani beden, cinleri gören unsurlardan biridir. Ayrıca rivâyete göre Hz. Peygamber, Cibrîl'e kendisini asli sûretinde görmek istediğini söylemiş. Cibrîl "Sen beni görmeye tahammül edemezsin. Çünkü ben yeryüzüne sığmam. Fakat sen semanın ufku bak" demiştir. Eğer Resûlullah (s.a.v.) vahyi ruhani bedenle almış olsaydı Cibrîl'i asli sûretinde görürdü. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.v.) vahyi ruhu bedende iken almıştır. "*De ki: Ben,*

⁷⁸⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 7: 499.

⁷⁸⁹ İbrâhîm 14/11.

⁷⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 7: 499.

yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor.”⁷⁹¹ âyeti de buna işaret etmektedir.⁷⁹²

Bâtıniler’in ‘Peygamberlik; yiyen, içen, ölen ve yok olan bedensel maddî bir cevherde olmaz. O, ancak yemeyen, içmeyen, ölmeyen ve yok olmayan saf cevherde olur.’ iddialarına İmâm Mâtürîdî “*Onları yiyip içmez bir beden kılmadık, ölümsüz de değillerdir.*”⁷⁹³ âyetini delil getirerek Bâtıniyye mezhebini, görüşlerini ve fikirlerini reddetmektedir. Çünkü Yüce Allah bu âyette peygamberleri yemek yemeyen ve ölümsüz olmayan kimselere değil, yiyen içen ve ölümlü olan kimselerden seçtiğini haber vermektedir.⁷⁹⁴

İmâm Mâtürîdî, “*Allah’ın kendisine kitap, hüküm ve peygamberlik vermesinden sonra hiçbir insanın kalkıp insanlara ‘Allah’ı bırakıp bana kul olun’ demesi düşünülemez*”⁷⁹⁵ âyetini Bâtıniler’in, ‘Allah beşer ruhuna ne kitap ne de peygamberlik vermiştir. Bunu ancak peygamberlerin kalplerinde ortaya çıkan ruhani bir varlığa verir, bu ruhani varlık onları destekler ve sonunda onlarla ülfet eder.’ görüşlerini yalanlamak ve reddetmek için delil getirmiştir. Âyet onların görüşlerini reddetmektedir. Buna göre, Cenâb-ı Hak, âyette kitabı, hikmeti ve peygamberliği beşere verdiğini haber vermektedir. Aynı şeyi Hz. İsa (a.s.) da beşikte iken söylemişti: “*Ben Allah’ın kuluyum; O, bana kitap verdi ve beni peygamber yaptı.*”⁷⁹⁶ Yine başka bir âyette “*Onu, senin kalbine uyarıcılardan olası diye açık bir Arapça ile Ruhulemin indirmiştir.*”⁷⁹⁷ buyrularak Bâtıniler’in iddialarının yanlışlığı ortaya konulmuştur.⁷⁹⁸

2.2.6. İlâhi Kelam

Bâtıniler’in iddiasına göre Kur’ân, Resul-i Ekrem’e kelimelerden oluşan cümleler halinde indirilmemiştir ve cümleleri düzenlemek de Allah’ın fiili değildir. Onlara göre Kur’ân, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) kalbine tıpkı bir vehim (hayal) gibi

⁷⁹¹ el-Kehf 18/110, Fussilet 41/6.

⁷⁹² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 16: 159.

⁷⁹³ el-Enbiyâ 21/8.

⁷⁹⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 9: 345-346.

⁷⁹⁵ Âl-i İmrân 3/79.

⁷⁹⁶ Meryem 19/30.

⁷⁹⁷ eş-Şuarâ 26/193,195.

⁷⁹⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 383.

indirilmiştir. O da Kur'ân'ı zihninde tasvir etmiş ve diliyle telif etmiştir. Resûlullah Kur'ân'ı, Arapça kelimelerle telif etmiştir. Allah ona Kur'ân'ın lafızlarının Arapça olarak indirmemiştir. O öyle bir telif yapmış ki başkaları benzerini yapmaktan aciz kalmışlardır.⁷⁹⁹

İmâm Mâtürîdî'ye göre ise Bâtıniler'in görüşünün aksine Kur'ân, Resûlullah'a telif edilmiş olarak ve cümleler halinde indirilmiştir. Kur'ân'ın telifi, Hz. Peygamber'in fiilinin bir sonucu değildir. Mâtürîdî görüşüne delil olarak *"Vahyi tam alma telaşı yüzünden dilini kımıldatma."*⁸⁰⁰ meâlindeki âyeti gösterir. Eğer Kur'ân'ın telifi, Hz. Peygamber'in telifi olsaydı, indirilirken telaşla dilini kımıldatmazdı. Çünkü Kur'ân vehim gibi olsaydı onu zihninde tasvir etme ihtiyacı duyardı. Sonra da düşünmenin ardından telife ulaşır ve dil ile ifade edilmesi mümkün olurdu. Dili kıpırdatmak ancak telif ve tanzim edilmiş metinlerde söz konusu olur. Bu delille, Kur'ân'ın bu şekilde telif ve tanzim edilmiş olarak indiği ortaya çıkar.⁸⁰¹

Mâtürîdî, Bâtıniler'in iddiasını çürütmek için şu âyetleri de delil olarak sunmuştur: *"Hiç kuşkusuz, 'Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancısıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır."*⁸⁰² ve *"Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'ân olarak indirdik."*⁸⁰³ Bu ilâhi beyanlar, bunun Kur'ân olmadığını, Resûlullah'a bunu filanca kişinin öğrettiğini ve Kur'ân'ın lafızlarının Arapça olarak indirildiğini söyleyenlerin görüşlerini çürütmektedir. Çünkü Kur'ân Arapça'dır, oysa âyette geçen Kur'ân'ı öğrettiğini iddia ettikleri kişinin dili yabancısıdır. Dili Arapça olmayan bu kişinin, Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı öğretmesi doğru ve isabetli olamaz.⁸⁰⁴

⁷⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 1: 212, 2: 97, 16: 307.

⁸⁰⁰ el-Kıyâme 75/16.

⁸⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 1: 213, 16: 307.

⁸⁰² en-Nahl 16/103.

⁸⁰³ Yûsuf 12/2.

⁸⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 8: 219, 10: 392.

2.2.7. İmamet

Bâtıniyye'ye göre “*Nihâyet Karınca Vadisi'ne geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: 'Ey karıncalar!...'*”⁸⁰⁵ âyetinde zikredilen karınca hakiki anlamda bildiğimiz karınca ve onun bir sözü değildir. O kendisinden söz sadır olan, anlayış sahibi bir insandır. Aynı şekilde “*Süleyman kuşları gözden geçirdi ve 'Hüdhüdü niçin göremiyorum; yoksa kayıplara mı karıştı?'*”⁸⁰⁶ âyetinde de Hz. Süleyman peygamberin herhangi bir şey ile muhatap olmayan, yükümlü olmayan bir kuşa ceza kesmesi ihtimal dahilinde değildir. Onun azap edeceği yahut boğazlayacağı şeklindeki tehdidinden anlaşılan o bildik bir hüdhüd değil, aksine muhatap olan, mükellef olan bir insandır. O da insanları hidâyete çağıran, onları doğru yola ileten ‘imam’dır.⁸⁰⁷

Mâtürîdî'ye göre Bâtıniyye'nin bu yorumu kabul edilemez. Çünkü ‘bir karınca şöyle dedi’ sözünde Allah, karıncayı onu hayreti mucip olmak üzere haber vermiştir. Eğer o, bayağı konuşan söz sahibi bir insan olsaydı o takdirde onun bildirilmesinde hayreti mucip olacak bir şey, anlatılmasında da bir yarar olmazdı. Bu da göstermektedir ki gerçek onların iddia ettikleri gibi değildir. Ayrıca Yüce Allah bu hayvanları, kuşları ve diğer varlıkları insanoğlunun menfaatine ve onların ihtiyaçlarını karşılamak üzere yaratmıştır. Eğer onlar, kendilerinden yararlanılmasına imkân vermezler ve var olma amaçları doğrultusunda davranmaktan kaçınırlarsa o zaman, asli vazifelerini yerine getirtmek amacıyla onlara azap edilmesi ve boğazlanması mümkün olabilir. Hayvanların kendilerinden yararlanılabilmesi için terbiye ve eğitilmeleri için eziyet edilmesi de böyledir.⁸⁰⁸

Karmatîler, “*Şu halde siz evlere kapılarından girin ve Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.*”⁸⁰⁹ âyetinde geçen ‘kapılar’ kelimesinden maksat Ali b. Ebu Talib, evler kelimesinden maksat da Resûlullah’tır. İnsanlar, Hz. Ali’den geçerek Resûlullah’a ulaşmakla emredilmiştir, zaten Resûlullah’ın şöyle buyurduğu bilinmektedir: “Ben hikmetin şehriyim, Ali de kapısıdır; eve girmek isteyen kimse kapının yanına gelip oradan girmesi gerekir.” İmâm Mâtürîdî'ye göre

⁸⁰⁵ en-Neml 27/18.

⁸⁰⁶ en-Neml 27/20-21.

⁸⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 10: 429, 433.

⁸⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 10: 430, 433.

⁸⁰⁹ el-Bakara 2/189.

Karmatîler'in aşırı yorumu tabi tuttıkları âyetin bu kısmında Cenâb-ı Hak evlerden ve kapılarından çoğul kalıplarıyla bahsetmiştir, şu halde evler de kapıları da çoktur. Buna göre Hz. Ali ile Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman gibi sahabiler bu konuda aynı çizgi üzerinde bulunur. Nitekim Resul-i Ekrem, "Ben hikmetin şehriyim" buyurmuştur. Şehrin tek değil birkaç kapısı vardır. Dolayısıyla da Karmatîler'in özel olarak Hz. Ali hakkında yaptıkları bu yorumun doğru olmadığı Mâtürîdî'ye göre açıktır.⁸¹⁰

Bâtıniler "Doğrusu biz sana, ağır bir söz vahyedeceğiz."⁸¹¹ âyette geçen 'taşınması zor söz'den maksadın Hz. Peygamber'in, 'yorum işi'ni 'esâs'a yani 'bâb'a havale etmekle sorumlu tutulması olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre 'esâs' ve 'bâb' Hz. Ali'dir. Bâtıniler peygamberlere 'nuttâk' derler ve Hz. Peygamber 'tenzil'i halka tebliğ etmekle görevlidir. 'Tenzil' halka ulaşınca insanların Resûlullah'a artık ihtiyaçları kalmaz. Fakat 'tevil'i kendilerine öğretecek birisine ihtiyaç vardır. Bu kişi de Hz. Ali'dir. Zaten 'tevil işi'ni Hz. Ali'ye vermesi Hz. Peygamber'e emredilmiştir. Âyette de sözü edilen 'taşınması zor söz" budur. Mâtürîdî onların bu sözlerini doğru bulmayarak şunları söylemiştir: Tevil işinin Hz. Ali'ye verilmesi, onların iddialarına göre Hz. Peygamber'in yükünü hafifletir. Çünkü onlara göre iş, Hz. Ali'ye havale edildiğinde Resûlullah (s.a.v.) kabzedilir ve "kabz", beden sûretinde hapis olan ruhani ve nurani sûretin o (maddi) sûretten ayrılmasıdır. Bu ayrılıktan sonra bedenî sûreti telef edilir, ruhani ve nurani sûret, güzel biçimde ağırlanma, keyif ve haz yurduna gönderilir. Sonuç olarak haptisten kurtuluş, Hz. Peygamber'e ağır ve zor gelmesi anlamsız olur. Aksine bu durum Resûlullah'ı (s.a.v.), işi Hz. Ali'ye bırakmaya teşvik eder ve özendirir.⁸¹²

Bâtıniler "Ey peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihat et"⁸¹³ âyeti için şöyle demiştir: Âyette Peygamber her iki grupla savaşmakla emrolunmuştur. Fakat o, kâfirlerle savaşmakla uğraştığı için münafıklara karşı savaşmaya vakit bulamamış, onlarla savaşmayı Hz. Ali (r.a.) üstlenmiştir. Rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.), Hz. Ali'yi ayakkabısını tamir ederken görmüş ve ashabına şöyle

⁸¹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 1: 403.

⁸¹¹ el-Müzzemmil 73/5.

⁸¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 16: 202-203.

⁸¹³ et-Tahrîm 66/9.

demıştır; “Biz nasıl vahiy uğruna savaşıyorsak ayakkabısının tamircisi de tevil uğrunda savaşıacaktır”. Hz. Ali’nin tevil uğrunda savaşmasından maksat münafıklarla savaşmasıdır.⁸¹⁴

Mâtürîdî’ye göre savaşma meselesi onların dediği gibi ise, Hz. Ali (r.a.) değil, Hz. Ebû Bekir (r.a.) münafıklarla savaşmıştır. Çünkü rivâyete göre Resûlullah (s.a.v.)’ın vefatından sonra Araplar irtidat etmiş, bu yüzden Ebû Bekir (r.a.) onlarla savaşmıştır. Hz. Ali’nin (r.a.) savaştığı kişiler ise, onlar münafık olmayıp Hz. Ali’den (r.a.) Cenâb-ı Hakk’ın kitabıyla hükmetmesini isteyenlerdir. Ayrıca münafıkların özellikleri Hz. Ali’nin savaştığı kişilerde yoktu, ancak Ebû Bekir’in (r.a.) savaştığı kişilerde vardı.⁸¹⁵ Diğer taraftan Mâtürîdî’ye göre Bâtıniler, kimseye haber vermeyeceğine dair ağır bir yemin etmedikçe mezheplerini kimseye öğretmezler. Çünkü canlarından endişe ederler. Şayet mesele onların düşündükleri gibi olsaydı yani ruhani sûretin hapsedilmesinin sebebi olan bedeni sûret telef oluyorsa, bedeni sûret telef olunca ruhani sûret her türlü sevincin bulunduğu yurda dönüyorsa o zaman mezheplerini öğrettikleri kişiye bunu gizli tutması için yemin verdirmezlerdi. Canları için de korkuya kapılmazlardı. Düşüncelerine göre nefislerini öldürmek, ancak hapisten kurtulma ve şereflere ve güzel biçimde ağırlanmaya erişmekse vasfı ve niteliği bu olan kişi için lâıyk olan ölmektir. Fakat Bâtıniler inançlarının gereğinin tam aksi şekilde insanlara davranmaktadır.⁸¹⁶

Mâtürîdî’ye göre Bâtıniler eğer iddialarında haklı olsaydılar oraya ulaşmak için ölümü isterlerdi. Onların ölümü istemekten kaçınmaları, yalanlarını ortaya çıkaran, sözlerini geçersiz kılan ve sahte tavırlarını açık hale getiren bir delildir. Onları sözü edilen bu davranışlara iten sebep, şeytanın ayartması ve yaptıklarını kalplerinde onlara güzel göstermesinin yanında onların bu tavırları zayıflara karşı kendilerini gizlemek için yaptıklarını ortaya koyan ve bildiren bir husustur. Amaçları ise ellerinde herhangi bir delil olmaksızın yiyecek, içecek maddelerine erişmek ve dünyada yaşama kolaylığı sağlamaktır.⁸¹⁷

⁸¹⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 16: 202-203.

⁸¹⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 276.

⁸¹⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 16: 202-203.

⁸¹⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 16: 202-203.

2.2.8. Kıyamet ve Ahiret

Bâtıniler kıyametin zamanı hakkındaki ilmin kendilerinde olduğunu iddia etmektedirler. Onlara göre saat, kıyamet ve benzeri isimler, kâim-i zamanın ismidir, o da falancadır ve vakti gelince kâim-i zaman ortaya çıkacaktır.⁸¹⁸

Mâtürîdî'ye göre bu iddialar, Kur'ân'da beyan edilen bilgilere aykırıdır. Hiç şüphesiz kıyametin zamanına dair bilgi gizlidir ve kimse bunu asla bilemez. *“Ne zaman gelip çatacak diye sana kıyamet saatini sorarlar. De ki: Onun hakkındaki bilgi sadece Rabb'imın katındadır. Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır.”*⁸¹⁹ âyetinde olduğu gibi kıyametin zamanına ait bilgi hiç şüphesiz yalnızca Allah katındadır.⁸²⁰

Bâtıniyye *“O, şerefli arşın sahibidir.”*⁸²¹ âyetinde geçen 'Arş' kelimesinin anlamı kıyamettir ve O, zamanın sahibidir. Mâtürîdî'ye göre de 'Arş'ın kıyamet olması mümkündür. Fakat bilinen kıyamettir ki saat diye de anılır. 'Kıyametin Rabb'i' demek de sözü edilen anlamda Melik olmasıdır. Nitekim *“Bugün mülk (hükümranlık) kimindir? Tek olan, her şeyi kudret ve hakimiyeti altında tutan Allah'ındır.”*⁸²² âyetinde olduğu gibi.⁸²³

2.2.8.1. Yeniden Dirilme

Bâtıniler *“...buluşma günü hakkında uyarıda bulunması için...”*⁸²⁴ âyetteki 'buluşma günü' hakkında şunları söylemişlerdir: Buluşma gününün anlamı cesetlerden doğan suretlerin, dünyadaki iyi ve hayırlı amellerin ruhani suretleriyle buluştuğu gündür. Ölen herkes, kendisinin hayırlı amelleriyle ruhani surette tekrar doğar; bedenlerden doğan bu suretler, beden öldükten sonra cesetlerden çıkan suretlerle buluşurlar. Dolayısıyla Bâtıniler'e göre tekrar dirilme ruhlar için söz konusudur. Bu ruhani ruhlar da halis ve katışıksız nurla birleşirler. Bu görüşlerini de *“O gün onlar ortaya çıkarlar.”*⁸²⁵ meâlindeki âyetiyle desteklemeye çalışırlar.

⁸¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 13: 158.

⁸¹⁹ el-Arâf 7/187.

⁸²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 13: 159.

⁸²¹ el-Müminûn 23/116.

⁸²² el-Mümin 40/16.

⁸²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 10: 99.

⁸²⁴ el-Mümin 40/15.

⁸²⁵ el-Mümin 40/16.

Ancak Mâtürîdî'ye göre bu, doğru olmayan bir görüştür, çünkü eğer mesele Bâtıniler'in söylediği gibi olsaydı, canlılar uyurken ve ruhani suretler bedenden ayrılırken, gerçek olmayan birtakım karışık rüyalar görürler. Halbuki uyanırken gördükleri şey karışık değil, gerçektir. Dolayısıyla gerçek, meselenin onların düşündükleri gibi olmadığını gösterir.⁸²⁶

Mâtürîdî, Bâtıniler'in görüşlerini reddetmeye dair delil getirdiği diğer âyet "*İnsan, kemiklerini toplayıp birleştiremeyeceğimizi mi sanıyor?*"⁸²⁷ âyetidir. Şayet dirilme onların dediği gibi olsaydı bu âyetin bir anlamı kalmazdı. Bâtıniler 'kemikler çürüyüp gittikten sonra bir araya toplanmayacaktır, dirilme ruhani nefisler için olacaktır.' diyerek âyeti reddetmektedirler.⁸²⁸

Bâtıniler için yeniden dirilmeden maksat, mümin için işlemiş olduğu salih amellerin birer ruhani surete büründürülmesi ve ebedî olarak o ruhani suretlerle sevaplanması, kâfir için de işlemiş olduğu kötü işlerin kötü ruhani şekillere bürünmesi ve onların ebedî olarak o kişiye azap vermeleridir. Mâtürîdî'ye göre "*Önlerinde, yeniden diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.*"⁸²⁹ âyeti Yüce Allah, onların ölümleriyle yeniden diriltilmeleri arasında bir berzah yani engel olduğunu bildirmiştir. Bu da gösterir ki âyet, onların 'yeniden dirilme birtakım ruhani suretlerin ortaya çıkmasından ibarettir.' iddialarını çürütmüş olur.⁸³⁰

2.2.8.2. Ahiret

Bâtıniler'e göre ahiret halen vardır, ancak gizlenmiş ve örtülmüştür, bu cisimlerin ve bedenlerin yok olmasıyla ortaya çıkar ve görünür. Bu görüşlerine de şu âyetleri delil gösteriyorlar: "*Vakti geldiğinde onu açığa çıkaracak olan ancak Allah'tır.*"⁸³¹, "*Onu Allah'tan başka ortaya çıkaracak yoktur.*"⁸³² Onlar demektedirler ki: Âyetlerde geçen ve açığa çıkarmak anlamına gelen "tecellî" ve "keşf" kelimeleri, ancak var ve sabit olan bir nesne ve olay için kullanılır, o nesne

⁸²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 13: 34.

⁸²⁷ el-Kıyâme75/3.

⁸²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 16: 294-295.

⁸²⁹ el-Müminûn 23/100.

⁸³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 10: 88.

⁸³¹ el-A'râf 7/187.

⁸³² en-Necm 53/58.

ve olay da örtülerin kaldırılmasıyla ortaya çıkar. Allah onu ancak başlangıçta, yaratılış sırasında örtmüştü.⁸³³

Mâtürîdî'ye göre “tecellî” ve “keşf” kelimeleri, yaratmanın başlangıcı hakkında ve yaratma sırasında da gizli ve saklı bir işi ve olayı ortaya çıkarmak için de kullanılır. Durum böyle olunca onların bu âyetleri delil göstermeleri bâtil olur. Nitekim Allah Teâlâ bir âyette şöyle buyurur: “*O, gizliyi ve açığı bilendir*”⁸³⁴ Buna göre Allah, yaratılanlardan gizli olanları da bilir, açıkta ve görünür olanları da bilir. Olacak olanları da bilir, halen var olanları da bilir.⁸³⁵

2.2.9. Kâinat

Karmatîler, göktekilerin ölmeyeceklerini iddia etmektedir. Mâtürîdî'ye göre ise “Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır.”⁸³⁶ âyeti, Karmatîler’in iddiasının aksine, gökte yaşayanların da öleceklerine işaret etmektedir. Cenâb-ı Hak bu âyette göklerin ve yerin mirasının kendisine ait olduğunu söylemektedir. Birine mirasçı olunabilmesi için o kimsenin ölmesi gerektiğine göre bu âyet Mâtürîdî'ye göre yer ve gökte olanların ölümlü olduğunu gösterir. Yerde ve gökte olanların sahibi zaten Allah iken sahip olduğu canlının mirasçısı nasıl olur itirazına Mâtürîdî hadis ile cevap verir. Hz. Peygamber’den rivâyet edilen “Efendinin kölesine varis olması hariç kâfir Müslümana, Müslüman da kâfire varis olamaz.”⁸³⁷ hadisi de buna işaret ederek köle ve onun sahip olduğu mal efendinin mülkü sayılmış olsa da, burada efendisine kölesinden kalan mal için miras denilmiştir. İşte Allah’ın mirasçı olması hususu da böyledir. Her ne kadar onlar ve onların sahip oldukları şeylerin tümü, Allah’ın kulu ve mülkü ise de, yine de Yüce Allah, kendisi için bunlara miras ismini vermektedir.⁸³⁸

2.2.10. Diğer

Karâmita mezhebi, fikirlerini insanlarla paylaştıktan sonra bu yaptıkları işten dolayı insanlardan söz alıp onlardan karşılık beklemektedirler. Mâtürîdî

⁸³³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 14: 244.

⁸³⁴ el-En’âm 6/73, et-Tevbe 9/94, 105.

⁸³⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 14: 244.

⁸³⁶ Âl-i İmrân 3/180.

⁸³⁷ Buhari, "Feraiz", 26; Müslim, "Feraiz", I

⁸³⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 545-546.

onların bu yaptıklarını yanlış bulmuş, “İşte o peygamberler, Allah’ın hidâyete erdirdiği kimselerdir. Şu halde onların rehberliğine uy. De ki: Ben, bu görevimden dolayı hiçbir karşılık istemiyorum; bilinsin ki bu, bütün insanlığa bir öğütten ibarettir.”⁸³⁹ âyetini delil göstererek onları reddetmiştir. İnsanlardan karşılık beklemek doğru değildir. Nitekim Peygamberlerden de söz alınmıştır, ancak onlardan risaleti insanlara tebliğ için söz alınmıştır. Onlar insanların kalplerine dini sevdirmekle emrolunmuşlardı. Onlardan karşılık almak ise, kalplerini ve tabiatlarını ondan nefret ettirir.⁸⁴⁰

2.3. CEBRİYYE

Sözlükte “bozuk olan bir şeyi ıslah edip düzeltmek, birine zor kullanarak iş yaptırmak” gibi anlamlara gelen cebr kelimesine nispet ekinin ilâve edilmesiyle meydana gelen cebriyye terimi zorlayıcı bir gücün hâkimiyeti fikrini benimseyenler için kullanılır. Mezhepler tarihi yazarları Cebriyye’yi aşırı ve mutedil görüşlere sahip olmaları açısından iki gruba ayırmışlardır.⁸⁴¹

2.3.1. Kulların Filleri

Cebriyye’ye göre kulların kendilerine ait fiillerinde herhangi bir etkileri yoktur. Dolayısıyla kulun fiillerinin hakikati Allah’a nispet edilir. Ca’fer b. Harb bu konuda şu görüştedir: “Ey Rabb’imiz! Senin gerçekleşen meşîetin ve iradene, geçmişte bizim için verdiğin hükmüne ve ezelde yazmış olduğuna icabet ettik, çünkü sen takdir etmiş, bizim için yazmış, dilemiş (meşîet) ve irade etmiştin, peygamberleri inkâr etme ve reddetme bizden değildi, senin takdir ettiğin ve dilediğin fiili yapmaktan kurtulma imkânımız da yoktu.”⁸⁴²

Mâtürîdî’ye göre “İşte bu, ellerinizle yapıp ettikleriniz yüzündendir ve kuşkusuz Allah kullara asla zulmedici değildir.”⁸⁴³ âyeti Cebriyye’nin görüşünü hem de Ca’fer b. Harb’i reddetmektedir. Mâtürîdî’ye göre eğer kulların yapıp ettiklerinde bir etkisi olmasaydı Cenab-ı Hakk’ın *ellerinizle yapıp ettikleriniz*

⁸³⁹ el-En’âm 6/90.

⁸⁴⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 156.

⁸⁴¹ İrfan Abdülhamîd Fettâh, “Cebriyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1993, 7: 205-207.

⁸⁴² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6: 264.

⁸⁴³ el-Enfâl 8/51.

meâlindeki beyanın bir anlamı olmazdı. Aynı şekilde âyetin ‘*kuşkusuz Allah kullara asla zulmedici değildir*’ meâlindeki kısmı olan ilahi beyan da bunun ayrı bir delilidir. Eğer kulların yaptıkları gerçekten onların yaptığı fiil olmasaydı, onlara azap etmek zulüm olurdu.⁸⁴⁴

Yine Mâtürîdî’ye göre baskı ve zorlamanın olduğu yerde iman olmaz. Eğer böyle olursa insanlar kendi irade ve tercihleriyle tasdik etmemiş ve bu fiil başkasının fiili olmuş olur. Dolayısıyla kulların yapıp ettiklerinin onların kendi fiilleri olduğunu göstermektedir. Herkes Allah’ın birliğine yaratılıştan inanmaktadır, fakat sonra insanlar bununla mümin kalmıyorlar. Yüce Allah, insanların kendi iradeleriyle imanı seçmeyeceklerini, onların ancak bunun zıddını seçeceklerini bildiği için nimetleri onlara vermemiştir. Allah, bundan dolayı onlar için böyle bir imanı istemedi, Allah ancak kendi tercihi ile seçeceğini bildiği kişi için imanı dilemiştir. Ayrıca Allah imanı nasip ettiği kişiye, onu kendinden bir rahmet ve lütuf olarak ihsan ettiğini haber vermektedir, yoksa onların bunu hak ettikleri ve buna lâyık oldukları için değildir. Mâtürîdî’ye “*Dileseydik elbette herkesin doğru yolda yürümesini sağlardık.*”⁸⁴⁵ âyetini de bu görüşüne delil göstermiştir.⁸⁴⁶

Mâtürîdî’nin Cebriyye’nin görüşünü reddederken delil getirdiği bir diğer âyet şudur “*O halde onların malları da evlatları da seni imrendirmesin; çünkü Allah onlara dünya hayatında bunlarla eziyet çektirmeyi ve canlarının da kâfir olarak çıkmasını murat ediyor.*”⁸⁴⁷ Yüce Allah dünya ve ahirette azap edeceğini, bununla birlikte onlara, fiilleri bulunmayan hususlarda karşılıksız bir şekilde azap etmeyeceğini bildirmiştir. Bu durum, onların fiillerinin etkin olduğunu ve Allah’ın, kendilerinin yapmış oldukları fiil sebebiyle onlara azap ettiğini gösterir.⁸⁴⁸

⁸⁴⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6: 264.

⁸⁴⁵ es-Secde 32/13.

⁸⁴⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 11: 83.

⁸⁴⁷ et-Tevbe 9/55.

⁸⁴⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6: 404.

2.4. CEHMIYYE

Kurucusu Cehm b. Safvân⁸⁴⁹ dolayısıyla bu isimle anılan Cehmiyye'nin Allah'ın sıfatları, kader, irade hürriyeti, âhiret âleminin fâni olup olmadığı gibi önemli meselelerde Müşebbihe ve Mücessime'ye bir tepki olarak doğduğu kabul edilir⁸⁵⁰

2.4.1. Sıfatlar

Cehmiyye Yüce Allah'tan 'ilim' sıfatını nefyetmiştir. Mâtürîdî'ye göre ise *"Bilin ki Kur'an ancak Allah'ın ilminin eseri olarak indirilmiştir"*⁸⁵¹ âyeti, Cehmiyye'nin ve Mu'tezile'nin iddialarını yalanlamaktadır; onlar Allah'tan ilmi nefyediyorlar, âyet ise Allah'ın ilmiyle indirilmiştir meâlindeki ifade ile Allah'ın ilminin var olduğunu ispat etmektedir.⁸⁵²

2.4.2. Cennet-Cehennem

Cehmiyye'ye göre evvel, ahir ve baki olan Allah'tır. Cennet fânidir cennet ehli ve cennetin lezzetleri de son bulacaktır. Şayet baki olsaydı yaratan ile yaratılmış arasında benzerlik meydana gelirdi. Ayrıca onlara göre bizler cennet ve cehennemi sonlu ve sınırlı kabul etmezsek bu ikisi Allah'ın ilminin dışına çıkar. Zira sonsuz olan varlıklar Allah'ın ilminin dışında kalır, yani Allah'ın ilmi onu kapsamaz.⁸⁵³

Mâtürîdî, *"İnkâr yolunu tutup âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar cehennemlik olup orada ebedî kalacaklardır."*⁸⁵⁴ âyetini delil göstererek Cehmiyye'nin iddialarını reddetmiştir. Mâtürîdî'ye göre eğer cennet içindekilerle birlikte sona erecek olsaydı orada korku ve üzüntünün bulunması gerekirdi. Çünkü

⁸⁴⁹ Ebû Muhriz Cehm b. Safvân es-Semerkindî et-Tirmizî (ö. 128/745-46) Emevîler'in son Horasan valisi Nasr b. Seyyâr ile, halkı Kur'an ve Sünnet'ten ayrılmamaya çağıran Hâris b. Süreyc arasındaki siyasî olaylarda fikren ve fiilen önemli roller oynadı; hitabetiyle halka ve askerlere tesir etti; anlaşmazlığın çözümünde hakemlik yapmıştır. Cehm b. Safvân'ın görüşleri daha ziyade ölümünden sonra yayılmış ve taraftarları hicrî V. yüzyıla kadar müstakil bir fırka olarak Cehmiyye adıyla devam etmiştir. (Şerafettin Gölcük, "Cehm b. Safvân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1993, 7: 233-234.)

⁸⁵⁰ Şerafettin Gölcük, "Cehmiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1993, 7: 234-236.

⁸⁵¹ Hûd 11/14.

⁸⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 7: 159.

⁸⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 1: 136.

⁸⁵⁴ el-Bakara 2/39.

dünyada bir nimetin zevalinden endişe eden kimse üzüldür ve o nimetin tadı kaçar. Âyette ise aziz ve celil olan Allah cennette korku olmayacağını haber verdiğine göre bela ve musibet korkusu yanında üzüntü de olmayacaktır.⁸⁵⁵

Mâtürîdî, ‘Evvel, ahir ve baki olan Allah’tır. Cennet fânidir eğer baki olsaydı yaratan ile yaratılmış arasında benzerlik meydana gelirdi.’ diyen Cehmiyye’ye “*Onlar orada ebedî kalacaklardır.*”⁸⁵⁶ âyetini de delil göstererek reddetmektedir. Mâtürîdî’ye göre bu görüş bir vehimden ibarettir. Çünkü Allah Teâlâ zâtıyla evvel, zâtıyla âhir, bâkidir, cennet ve oradaki her şey ise başkası yani Allah Teala sayesinde bâkidir. Bunun yanında Allah Teâlâ cenneti kusur ve eksikliklerden arınmış bir alem olarak yaratmıştır. Cennet bir gün sona erecekse onda en büyük eksiklik bulunmuş olur, zira insan eninde sonunda yokluğa mahkûm olacak bir hayatla mutlu olamaz.⁸⁵⁷

Mâtürîdî, Cehmiyye’nin ‘Cennet fânidir, cennet ehli ve cennetin lezzetleri de son bulacaktır’ iddiasını çürütmek için başka bir âyet olarak “*İsyandan sakınanları da Allah, amaçlarına ulaşmış olarak kurtuluşa erdirecektir; onlara ne bir kötülük dokunacak ne de üzüntü çekecekler.*”⁸⁵⁸ âyeti beyanını delil getirir. Cehmiyye’ye göre bu onlara kötülük dokunacak ve üzüntü çekecekler demektir. Fakat âyette ‘Onlara ne bir kötülük dokunacak ne de üzüntü çekecekler.’ yani kurtuluşa erdikten sonra onlara bir kötülük dokunmayacaktır, fakat ondan önce kendilerine kötülük dokunmuştur. ‘Onlar üzüntü de çekmeyecekler’ demektir.⁸⁵⁹

Mâtürîdî’ye göre “*Onlar, orada ebedî olarak kalacaklardır. Hiçbir dost, hiçbir yardımcı bulamayacaklardır.*”⁸⁶⁰ âyeti Cehmiyye’nin iddiasını reddetmektedir. Çünkü onlar, ‘bizler cennet ve cehennemi sonlu ve sınırlı kabul etmezsek bu ikisi Allah’ın ilminin dışına çıkar. Zira sonsuz olan varlıklar Allah’ın ilminin dışında kalır, yani onu kapsamaz’ derler. Fakat Mâtürîdî’ye göre bu düşünce gerçeğe uzak bir görüş olup Rabb’lerine ilişkin bilgisizliklerinin bir sonucudur. Çünkü Allah’ın sonsuz olan varlıklara dair bilgisi onların sonsuz

⁸⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 136.

⁸⁵⁶ el-Bakara 2/25.

⁸⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 93.

⁸⁵⁸ ez-Zümer 39/61.

⁸⁵⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 12: 386.

⁸⁶⁰ el-Ahzâb 33/65.

olduğudur. Onun sonlu olan varlık hakkındaki bilgisi de onun sonlu olduğudur. İster sonlu ister sonsuz olsun bir şeyin Allah'ın ilminin kapsamı dışına çıkması mümkün değildir.⁸⁶¹

Cehm'e göre cehennem ehlinde azap kaldırılacaktır. Mâtürîdî'ye göre ise “*İnkâr edenlere gelince, cehennem ateşi de onlarındır. Ne ölmelerine hükmedilir ki ölsünler ne de cehennem azabından kendileri için bir hafifletme yapılır. İşte inkârcılığa saplanıp kalmış herkesi böyle cezalandırırız.*”⁸⁶² âyeti Cehmiyye'nin iddiasının aksini söylemektedir. Şayet azabın kaldırılması mümkün olsaydı, hafifletilmesi de mümkün olurdu. Yüce Allah'ın onlardan azabın hafifletilmeyeceğini haber vermesi, azabın kaldırılmayacağına da işaret eder.⁸⁶³

2.5. HÂRICÎLER

Hâricî, “çıkmaq, itaatten ayrılıp isyan etmek” anlamındaki hurûc kökünden “ayrılan, isyan eden” mânasında bir sıfat olan hâric kelimesine nisbet ekinin ilâve edilmesiyle meydana gelmiş bir terim olup topluluk ismi için hâriciyye ve havâric kullanılır. Hâricîler'in doğuşu hemen hemen bütün tarihçiler tarafından Sıffîn Savaşı'nda hakem meselesinin ortaya çıkışına bağlanmıştır. Buna göre Havâric, hakem tayinini (tahkîm) kabul etmesinden dolayı Ali b. Ebû Tâlib'den ayrılanların meydana getirdiği bir fırkadır. Zamanla çeşitli kollara ayrılmış olan Hâricîler'den, ilk dönemlerinin anlayışından uzaklaşarak fikir ve davranış olarak, yaygın İslam anlayışına oldukça yaklaşmış olan İbâdiyye günümüzde varlığını sürdürmektedir.⁸⁶⁴

2.5.1. İman

Hâricîler, “*Bunların ardından gelenler de “Ey Rabb'imiz” derler, “Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.*”⁸⁶⁵ âyetini dikkate alarak “Ali b. Ebû Tâlib, Muâviye ve arkadaşları ile savaşmakla küfre girmiştir.” demişlerdir. Mâtürîdî'ye göre de

⁸⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 11: 435.

⁸⁶² Fâtır 35/36.

⁸⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 12: 59.

⁸⁶⁴ Ethem Ruhi Fığlalı, “Hâricîler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1997, 16: 169-175.

⁸⁶⁵ el-Haşr 59/10.

Hâricîler, insanların işledikleri günahlar zelle türünden küçük hatalar olsa dahi, bunlardan dolayı müslümanları tekfir ederler ve onlar için istiğfarda bulunmanın anlamı yoktur kanaatindedirler. Çünkü Haricîler’e göre Cenâb-ı Hak müşrikler için istiğfarda bulunmayı yasaklamıştır. Oysa Mâtürîdî’ye göre bu âyet, onların arasında kardeşlik bağının var olduğunu da ifade etmektedir ve bu sadece dinde kardeşlik anlamına gelebilir. Bu da müminler günah işlese de mümin olmaya devam ettiğinin delilidir.⁸⁶⁶

Hâricîler’e göre ise fâsık yani günah işlemiş bir kimse mümin değildir ve Cenâb-ı Hak mümin ile fasığın eşit olmadıklarını bildirmiştir. Müminin varacağı yer cennettir ve orada ebedî kalacaktır. Fâsığın varacağı yer ise cehennemdir ve orada ebedî kalacaktır.⁸⁶⁷

Mâtürîdî, “İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler.”⁸⁶⁸ âyetinde geçen fasığın mümin olmadığı noktasında Hâricîler ile aynı kanaattedir. Çünkü zaten burada fâsık, müminin karşıtı olarak zikredilmektedir. Bunun delili ise devamındaki âyettir: “İnkâr ettiğiniz cehennem azabını tadın!”⁸⁶⁹ Cenâb-ı Hak burada inkârdan bahsetmiştir. İmanın ve tasdik etmenin karşıtı olarak bildirilen her fık, küfür ve inkâr demektir. Böyle bir kişi mümin olmaz. Dolayısıyla imanın karşıtı olarak belirtilen fık inkâr demektir ve hiçbir şekilde imanla eşit değildir. Mâtürîdî’nin Hâricîler’den farklı düşündüğü nokta şudur, imanın karşıtı olarak ifade edilmeyen fıkta, mümin olma konusunda eşitliğin olması mümkündür. Bu durum, Yüce Allah’ın böyle bir kimsenin günahını bağışlaması, kötülüğünü örtmesi ve onu cennete koymasını ifade eder. Nitekim “Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar.”⁸⁷⁰, “Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.”⁸⁷¹

⁸⁶⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 84-85.

⁸⁶⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 11: 321.

⁸⁶⁸ es-Secde 32/18.

⁸⁶⁹ es-Secde 32/20.

⁸⁷⁰ en-Nisâ 4/48, 116.

⁸⁷¹ en-Nisâ 4/31.

âyetlerinde olduğu gibi bu durum Allah'ın dilemesine bağlıdır. O, dilerse azap eder, dilerse bağışlar.⁸⁷²

Ayrıca İmâm Mâtürîdî'nin Hâricîler'in günah imandan çıkarır görüşüne karşı delil getirdiği diğer bir âyet de şudur: “*İman edip yararlı işler yapanlara, yapmış olduklarına karşılık, hazır olarak onları bekleyen, huzur içinde kalacakları cennetler vardır.*”⁸⁷³ Mâtürîdî'ye göre bu âyet müminin, mümin iken, yararlı olmayan işler de yapabileceğini gösterir. Çünkü yararlı olmayan işler yapması söz konusu olmasaydı yararlı işler yapma şartının bir anlamı olmazdı. Bu şart, müminin yararlı olmayan işler de yapabileceğini göstermektedir.⁸⁷⁴

2.5.2. Amel

Hâricîler'e göre ameller imandandır. Eğer kişinin ameli eksik ise imandan çıkmış olur. İmâm Mâtürîdî'ye göre “*Asra yemin ederim ki, insan gerçekten ziyandadır. Ancak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlar, birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler başkadır.*”⁸⁷⁵ âyetinin zâhiri, sayılan bu özellikleri kendinde toplamayan kimsenin ziyanda olduğunu gösterir. Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette insanlardan bir kısmını ayırması, belirtilen özellikleri kendinde toplayan kimsenin cennete gideceği vaadinde bulunduğu anlamına gelir. Başka bir âyette ise Yüce Allah imanı tek başına zikretmiş ve ona sahip olanın cennete gideceğini buyurmuştur.⁸⁷⁶ O âyette sadece iman etme şartına bağlı olarak cennet vaadinde bulunmasının izahı iki şekilde olabilir: Ya iman tek başına belirtilmiştir ve onun belirtmesinin geri kalan kısmının da belirtilmiş sayılacağı anlayışıyla yetinilmiştir. Ya da tek başına iman etmesinden dolayı ona cennetin gerekli kılınmış olması söz konusudur. Buradaki durum iman etmeye bağlıdır. Böyle olunca da sadece iman edip de öbür amelleri yapmayan kimse hakkında ne cennetin ne de cehennemin gerekeceğine dair kesin bir hüküm verilmez. Nitekim bu konuda izlenecek yol Allah'ın rahmetini ummaktır. Son

⁸⁷² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 11: 322.

⁸⁷³ es-Secde 32/19.

⁸⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 11: 323.

⁸⁷⁵ el-Asr 103/1-2-3.

⁸⁷⁶ “Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah'a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanmış bulunan cennete ve Rabb'inizin bağışlamasına erişebilmek için yarışın. Bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.” (el-Hadid 57/21)

olarak şunlar söylenebilir ki: Burada iman ile birlikte bu sayılan amelleri yapmak gerektiğine inanılması kastedilmiştir. Yani: İnsan ziyandadır, ancak iman eden ve bu salih amellere itikat eden hariç.⁸⁷⁷

Hâricîler'e göre kurtuluş, sadece yapılan amellerden beklenir. Allah'ın rahmeti ve herhangi birinin şefaati düşünülmez, yalnızca amellere güvenilir, kişi ameli ile kurtulur veya helâk olur. Onlara göre Allah katında herhangi bir lütuf kalmamıştır. Aksine Allah bize her şeyi vermiştir.⁸⁷⁸

Mâtürîdî ise kurtuluşu sadece yapılan amellerde değil amellerle birlikte Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinde ve Allah'ın şefaati etmesine izin verdiği kişilerin şefaatinde görür. Buna göre itaatlerle meşgul olmanın dışında Allah'ın rahmetine ve lütfuna da güvenilir. İmâm Mâtürîdî, Cenâb-ı Hakk'ın insanlara vermemiş olduğu bazı lütufları ve hayırları kendi katında tuttuğuna inanmaktadır. Eğer Allah onları insanlara verseydi, insanlarda hayır ve itaatten başka bir şey görülmez ve her türlü isyandan ve kötülüklerden korunmuş olurdu. Böylece insanların kendisini tamamen itaate vererek o lütuflara ulaşması gerekirdi.⁸⁷⁹ Ayrıca Mâtürîdî'ye göre mümin, kendi ameliyle ilâhi cezadan ve azaptan tam anlamıyla kurtulacağını düşünmez. Zaten yaptığı amelde bazı kusurları bulunduğu böyle bir düşünce, onun ümit ve korkusunun yanlışlığını ortaya koyar. O, kurtuluşunun ancak Allah Teâlâ'nın affı ile mümkün olacağını bekler, O'nun keremini ve cömertliğini umar. Bundan dolayı ameldeki kusurlar ümit ve korku duygusunu iptal etmez. Fakat ümit ve korku içinde bulunan insan, Hâricîler'in görüşüne bağlı ise onun ameldeki kusuru, ümit ve korkusunun bozukluğunu gösterir. Çünkü onlar, kendisi için bizzat amelinden başka bir şefaati kabul etmemektedir.⁸⁸⁰

Hâricîler *“Rabbimizin mağfiretine mazhar olmak ve takva sahipleri için hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!”*⁸⁸¹ meâlindeki âyette yer alan ‘müttakiler için hazırlanmıştır’ ifadesi için Hâricîler, müttaki olmayan kişiler için cennet değil, cehennem hazırlanmıştır demişlerdir.⁸⁸²

⁸⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 17: 339-340.

⁸⁷⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 15: 300.

⁸⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 13: 23.

⁸⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 15: 300.

⁸⁸¹ Âl-i İmrân 3/133.

⁸⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 2: 471.

İmâm Mâtürîdî bu konuda farklı düşünerek şöyle demiştir: ‘Müttakiler için hazırlanmıştır’ anlamındaki ifadeyle Allah, cennetin müttakiler için hazırlandığını haber vermiş, cehennem de kâfirler için hazırlandığını açıklamıştır. Günah işleyen müminler de bu ilâhi beyanın kapsamına dahil olurlar. Bunun delili de şu meâldeki âyettir: “*Bir başka grup iyi işe bir de kötü iş karıştırmış, olarak günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder.*”⁸⁸³ Cenâb-ı Hak burada onların iyi işe kötü işi karıştırdıklarını söylemektedir. Sonra da umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder, buyurarak tövbelerini kabul edeceğini vaad etmektedir. Yine Yüce Allah’ın; “*İşte cennetlikler arasında olan bu kimselerin, yaptıklarının güzelini kabul ederiz, kötülüklerini de görmezlikten geliriz*”⁸⁸⁴ meâlindeki âyette, onların güzel işlerini kabul edeceğini, kötü işlerini de görmezden geleceğini haber vermektedir. Kötü işlerini görmezden gelince onların kötü amelleri kalmamaktadır; dolayısıyla onlar da ‘müttakiler için hazırlanmıştır’ ilâhi beyanının hükmüne dahil olurlar.⁸⁸⁵

2.5.3. Büyük Günah

Hâricîler şöyle demektedir: Küçük veya büyük olsun günah işleyen herkes imandan çıkar. Hâricîler günahın imandan çıkaracağı konusundaki görüşlerine delil olarak şu âyete başvurmuşlardır. “*O ateşe ancak gerçeği yalan sayıp sırt çeviren isyankâr kişi girer.*”⁸⁸⁶ Onlara göre bu âyetteki Ashâb-ı Kebâir büyük günah işlemekle; inkâr edenler ve sırtlarını dönüp uzaklaşanlardır. İmâm Mâtürîdî’ye göre ise büyük günah işleyen insan imandan çıkmaz. Küçük günah işleyen insanın azap görmesinden korkulur, ama kâfir olmaz.⁸⁸⁷

Hâricîler’e göre ilâhi emre lâayık her işin yapılması ve ilâhi emre lâayık olmayan fiillerin terk edilmesi imana dahildir. Mâtürîdî’ye göre ise ilâhi buyruğu yerine getirmemekle kişi inkârcı olmaz, aksine verdiği söze ve inancına muhalefet

⁸⁸³ et-Tevbe 9/102.

⁸⁸⁴ el-Ahkâf 46/16.

⁸⁸⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 472.

⁸⁸⁶ el-Leyl 92/15-16.

⁸⁸⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 17: 259.

etmiş olur. Ayrıca ona göre bu âyet, kâfirlerle ilgilidir, tevhit ve iman ehli ile ilgili değildir.⁸⁸⁸

Mâtürîdî bu konudaki görüşünün daha iyi anlaşılması için çeşitli örnekler vermektedir. “*Akşam ağlayarak babalarına geldiler.*”⁸⁸⁹ âyetinden yola çıkarak şöyle demektedir: Hz. Yûsuf’un kardeşleri Yûsuf’u öldürmeye kast etmişlerdi veya onu kuyunun dibine atarak babasının gözünden yok etmişlerdi. Onların yaptığı bu iş ya küçük ya da büyük günah sayılır. Eğer küçük günah idiyse, çocukları babalarından şöyle istiğfar talebinde bulunmuşlardı: “*Ey babamız! Bizim günahlarımızın affını dile!*”⁸⁹⁰ Bu âyet, onların yaptıklarından dolayı Allah’ın azabından korktukları için istiğfar talebinde bulunduklarına işaret eder. Şayet yaptıkları şey büyük günah idiyse, yine de imandan çıkmış sayılmazlar. Çünkü daha sonra onlardan peygamberler çıktı ve onlar iyi kimseler oldular. Dolayısıyla Hz. Yûsuf’un kardeşleri büyük veya küçük günah işleseler bile dinden çıkmamışlardır.⁸⁹¹

Mâtürîdî’nin günahın imandan çıkarmayacağına dair verdiği diğer örnek ise; Hz. Âdem’in yasak olan ağaçtan yemesi konusunda imtihan edilmesi meselesinde söz konusu fiilin Hz. Âdem ile Havvâ’dan iman niteliğini kaldırmamış olması ve işledikleri o fiilden sonra tekrar iman etmeye davet edilmemiş olmalarıdır. Bu husus ona göre her günahın iman niteliğini yok etmediğini göstermiş ve Havâric mensuplarının görüşlerini çürütmüştür.⁸⁹²

Hâricîler’e göre küçük veya büyük olsun günah işleyen herkes imandan çıkar. İmâm Mâtürîdî bazı yerlerde görüşünü açıklamak için önce soru sorup daha sonra da cevaplamayı tercih etmiştir. Mâtürîdî, Hâricîler’in bu görüşüne karşılık kendi görüşüne açıklık getirmek için de bu yöntemi kullanmıştır. Şöyle ki: “Allah’ın, peygamberlerin ve kitapta zikredilen seçilmiş kulların zellelerini (hatalarını) zikretmesinin hikmeti nedir?” sorusuna verdiği yanıt birden fazla olmakla beraber Hâricîler’in görüşlerini geçersiz kılan yorumu; küçük günah

⁸⁸⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 17: 259.

⁸⁸⁹ Yûsuf 12/16.

⁸⁹⁰ Yûsuf 12/97.

⁸⁹¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7: 309-310.

⁸⁹² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 126-127.

işlemenin Allah'ın dostluğunu yok etmediği ve imandan çıkarmadığı bilinsin diye belirtmiş olabileceğidir şeklindedir.⁸⁹³

Hâricîler, bütün büyük günahlar Allah'a ortak koşmaktır. Allah'a ortak koşmak ise asla bağışlanmayacak bir günahdır görüşündedir. Bu görüşlerini “*Kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz*” âyetiyle delillendirirler. İmâm Mâtürîdî ise bu görüşü küçük veya büyük günah işlemek insanı müşrik yapmaz diyerek eleştirmiştir.⁸⁹⁴

İmâm Mâtürîdî'nin birçok yerde kendi görüşünü açıklamak için kullandığı yöntemlerden biri olan âyetleri delil göstererek eleştirilerini karşı tarafa ilettiğini görmekteyiz. Mâtürîdî günahın küfre düşürmediğine dair düşüncesine delil gösterdiği âyetlerden biri şudur: “*Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin. Allah hakkı yerine getirenleri sever.*”⁸⁹⁵ Bu âyetin Hz. Ali'nin Nehrevân, Cemel ve Sıffin'deki savaşlarına işaret ediyor olması da mümkündür diyen Mâtürîdî, bu savaşlarda Hz. Ali'nin karşı tarafa kâfir diyenleri yanlış bularak böyle demeyin dediğini de hatırlatarak, Müslümanla savaşmak gibi büyük günah işlemeyi küfür saymadığını görüşüne destek olarak vermektedir.⁸⁹⁶

Hâricîler, günah işleyen insanın kâfir olduğu görüşündedirler. Bu görüşlerine delil olarak “*Şu münaфіklık edenleri görüyor musun? Ehl-i Kitap'tan inkâra yandaşlarına, 'Şayet siz çıkarılacak olursanız, bilin ki biz de sizinle beraber çıkarız, sizin hakkınızda (aleyhinizde) kimseye asla itaat etmeyiz. Eğer size savaş açılırsa muhakkak yardımınıza koşarız' diyorlar. Allah şahittir ki onlar düpedüz yalancılardır.*”⁸⁹⁷ âyetini ve benzerlerini getirirler. Onlara göre Cenâb-ı Hakk'a iman eden insan, asla O'na âsi olmayacağına da iman etmiştir. Sonra âsi olursa, bu isyanıyla, imanında yalancı olduğu ortaya çıkar. Dolayısıyla onun küfrüne

⁸⁹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 12: 260-261.

⁸⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 3: 229.

⁸⁹⁵ el-Hucurât 49/9.

⁸⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 14: 84.

⁸⁹⁷ el-Haşr 59/11.

hükmedilir. Mâtürîdî'ye göre ise münafıkların Ehl-i Kitab'a söyledikleri sözler, kendilerinin onların dostu olduklarını haber vermekten ibarettir. Mâtürîdî, onların bu çıkarımlarının doğru bir çıkarım olmadığını zira âyetle bir küfür gerekçesinin bulunmadığını sadece münafıkların sözlerinde yalancı olduklarının haber verildiğini söylemektedir.⁸⁹⁸

Hâricîler “*Allah buyurdu: Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Andolsun ki, onlardan kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!*”⁸⁹⁹ âyetindeki ‘Onlardan kim sana uyarsa’ ifadesininin zahirine sarılarak, her mâsiyet işleyen ona uymuştur, dolayısıyla ebedî cehennemi hak etmiştir demektedirler.⁹⁰⁰

Mâtürîdî'ye göre onların ebedî cehennemde kalmalarına dair âyetle bir delil yoktur, çünkü âyet-i kerime onları, ancak hak dini ve tevhidi reddetme fiilinin hemen peşinden söz konusu etmiştir. Ona göre Yüce Allah burada ‘Hak dini bozmak ve tevhidi reddetmekte kim sana uyarsa, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım’ buyurmaktadır.⁹⁰¹

İmâm Mâtürîdî'nin görüşünü açıklamak için kullandığı soru-cevap yönteminden bir diğerine daha rastlamaktayız. Şöyle ki: “Müslümanları bir arada toplayan sebepler ortada iken aralarındaki bu düşmanlık ve kindarlık nasıl meydana geldi? Hatta Hâricîler ve Mu‘tezile gibi kesimler birbirlerinin kanını dökmeyi nasıl helâl görmeye başladılar?” sorusuna cevap olarak Mâtürîdî, Hâricîler’in Müslümanları bir arada tutacak sebepler dururken, kendi kafalarından uydurdukları gerekçelerle günah işleyeni kâfir ve dolayısıyla savaşılması gereken kişiler olarak ilan ederek Müslümanların parçalanmasına sebep olduklarını belirtir.⁹⁰²

Hâricîler, büyük günah işleyenin mümin olmadığını ve onun ebediyen cehennemde kalacağını iddia ederler. Mâtürîdî ise “*Gerçeği getiren kişiye ve onu tasdik edene gelince, işte takvâ sahipleri onlardır!*”⁹⁰³ âyeti ile bunu eleştirir. Ona göre âyet hakkında müfessirlerin görüşü şöyledir: Gerçeği getiren Cebrail veya Hz.

⁸⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 15: 87.

⁸⁹⁹ el-A'râf 7/18.

⁹⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 5: 331.

⁹⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 5: 331.

⁹⁰² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 14: 399-400.

⁹⁰³ ez-Zümer 39/33.

Muhammed, getirdiği gerçek tevhid ve onu tasdik eden de bu tevhidi tasdik eden kişilerdir. Dolayısıyla bu görüş Hâricîler'in iddiasını geçersiz kılmaktadır. Cenâb-ı Hak 'gerçeği getiren kişiye ve onu tasdik eden kişi' demektedir; büyük günah işleyen herkes Cibrîl'in ve Hz. Muhammed'in getirdiklerini tasdik etmektedir. Daha sonra Allah, 'işte takva sahipleri onlardır' buyurmaktadır, yani şirkten sakınanlar işte onlardır. Ayrıca Cenâb-ı Hak onlara, işledikleri kötülükleri bağışlayacağını da haber vermekte ve şöyle buyurmaktadır; *"Allah onların yaptıkları en kötü işleri bile bağışlayıp silecektir."*⁹⁰⁴ Bu âyet, mükâfat gören müminlerin de kötülük işlediklerine işaret etmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak dilerse bu kötülüklerden dolayı onları bir müddet cezalandırır sonra kendilerine vaadettiği şeyi verir, dilerse günahlarını bağışlayıp siler ve sözünü ettiği mükâfatlarını verir.⁹⁰⁵

Bazı Hâricîler'in görüşüne göre her kim haksızlık yaparsa azabı hak eder. Mâtürîdî'ye göre ise onların delil olarak kullandıkları *"İçinizden kim haksızlık yoluna sapmış ise ona büyük bir azap tattırırız!"*⁹⁰⁶ âyetindeki azap, küfür ve şirk zulmü işleyen kimselere yöneliktir. Eğer işlediği günah, küfrü ve şirki gerektirmiyorsa o zaman o günahkârın durumu Allah'ın dilemesine kalmıştır; dilerse ona azap eder, dilerse de affeder.⁹⁰⁷

İmâm Mâtürîdî'ye göre kişinin her günah sebebiyle -Havâric'in iddia ettiği gibi- müşrik olmayacağını delillerinden biri de *"Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a ortak koşan büsbütün sapıtmıştır."*⁹⁰⁸ âyetidir. Çünkü Kur'an-ı Kerim burada günahları taksime tâbi tutmuştur. Ayrıca Mâtürîdî'nin iddiasına göre bazı günahların affedilmesinin, ifadede gizli olarak bulunan tövbe sayesinde oluştuğunu ileri sürmek de mümkün değildir, çünkü şirk de tövbe ile affedilir. Bu yüzden Hâricîler'in görüşü kökten yanlıştır.⁹⁰⁹

İmâm Mâtürîdî'ye göre küçük günah işleyeni dahi küfre nispet eden Havâric'in görüşünü reddeden bir başka âyet de şudur: *"De ki: Beni ve*

⁹⁰⁴ ez-Zümer 39/35.

⁹⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 12: 356.

⁹⁰⁶ el-Furkân 25/19.

⁹⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 10: 267.

⁹⁰⁸ en-Nisâ 4/116.

⁹⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 4: 44.

beraberimdekileri Allah öldürse de bizi esirgese de..."⁹¹⁰ bu ilâhi beyan Yüce Allah'ın küçük günahlara da azap edebileceğini gösterir. Çünkü Resûlullah (s.a.v.) ve ondan önceki peygamberler büyük günah işlemekten korunmuşlardır. Onların büyük günah işlemeleri ve bundan dolayı helâk edilmeleri mümkün değildir. Buna göre peygamberler helak edilseler, bu küçük günahları yüzünden olur. Dolayısıyla Peygamberler ile veliler bile küçük günah işlemişlerdir. Kişiyi küfre düşüren bir günah nübüvvet ve velâyeti düşürür. Bu haliyle bir kimseye hem peygamber diye inanıp hem küfre düştüğünü söylemek açık bir çelişki olmuş olur.⁹¹¹

Hâricîler, Cenâb-ı Hakk'ın büyük günah işleyenleri affetmesi ve affi onlara kadar uzatması caiz değildir. Bilâkis öylelerini ilelebet cehennemde yakması gerekir demektedirler. Mâtürîdî bu fikri yanlış bulduğunu şaka yollu bir cevapla ifade ederek şöyle der: Büyük günah işlemeleri sebebiyle Cenâb-ı Hakk'ın, Hâricîler'i bağışlaması caiz değildir. Çünkü onlar, Cenâb-ı Hakk'ın büyük günah işleyenleri bağışlaması ve affi onlara kadar uzatması caiz değildir, bilâkis öylelerini ilelebet cehennemde yakması gerekir, diyorlar. Onların Müslümanlar hakkındaki hükmü böyle olduğuna göre, Cenâb-ı Hak, Şayet onları bağışlar ve kendilerine affi lütfederse, onlar işledikleri günahların büyük değil küçük olduğuna hükmederler, çünkü onlara göre Allah'ın büyük günahları affetmesi caiz değildir.⁹¹²

Hâricîler, azabı hak eden kişiyi affetmeye yahut azabını ertelemeye Allah'ın hakkı yoktur demektedirler.⁹¹³

Mâtürîdî'ye göre onların iddiasının doğru olması mümkün değildir. Ona göre *"Eğer Rabb'in tarafından daha önce verilmiş bir söz olmasaydı haklarında hüküm kesinleşmişti bile. Onun hakkında gerçekten yoğun bir kuşku içindedirler."*⁹¹⁴ âyeti, Hâricîler'in iddiasını reddetmektedir. Çünkü âyetin meâlindeki 'söz' ifadesi, bu ümmetin azabı hak ettiği sırada onlara azap etmeyeceğine dair daha önce hükme bağlanmış olan Allah'ın lütfu manasına gelmesi veya helâk edilmelerini gerektiren eylemleri yaptıklarında onların helakini

⁹¹⁰ el-Mülk 67/28.

⁹¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 15: 325.

⁹¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 15: 325.

⁹¹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 13: 157.

⁹¹⁴ Fussilet 41/45.

erteleyeceğine dair daha önce hükme bağlanmış olan Allah'ın lütfu ve rahmeti anlamına gelir. Eğer onlar azaba müstahak olmasalardı, burada lütuf ve rahmetten söz etmesinin anlamı olmazdı. Dolayısıyla Hâricîler'in sözlerinin aksine Yüce Allah, azabı belli bir vakte ertelemekle, bu ümmete lütfetmiş ve merhamet buyurmuştur.⁹¹⁵

2.5.4. Şefaât

Hâricîler'e göre Allah Teâlâ'nın hükmüne göre büyük günah işleyenlerin bağışlanması mümkün değildir, affetmek bir yana Cenâb-ı Hak, onları ebedî olarak cehenneme atacaktır. Onlara göre Yüce Allah, büyük günah işleyenleri cehennem ateşiyle tehdit etmiş ve onların cehennemde ebediyen kalacaklarını haber vermiştir. Allah Teâlâ'nın vaadinden dönmesi ya da verdiği haberin yalan çıkması mümkün değildir. Eğer onlar şefaati hak eder ve bu sayede affedilirlerse Allah Teâlâ vaadinden dönmüş ve verdiği haberde yalancı çıkmış olur. Dolayısıyla Hâricîler'e göre Müslümanların büyük günah işledikleri zaman şefaitle kurtulmaları asla umulmaz, aksine onlar hakkında cehennemde ebedî olarak kalma hükmü verilir. Hâricîler'den bazıları, âhirette şefaatin olmayacağına şu ilâhî beyanları delil getirmişlerdir: “*Şimdi bizim ne şefaatchilerimiz var ne de samimi bir dostumuz.*”⁹¹⁶; “*Ey iman edenler! Alım satımın, dostluk ve aracılığın olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın.*”⁹¹⁷; “*Öyle bir günden korkun ki o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez, hiç kimsenin yerine başkası kabul edilmez, kimseye şefaât fayda vermez.*”⁹¹⁸ Hâricîler'e göre bu âyetlere bakılınca hesap gününde herkese sadece kendi ameli-şefaatchi olacaktır. Böylece ameli iyi olan kurtulacak, ameli kötü olan da azabı hak edecek ve onun hiçbir şefaatchisi olmayacaktır.⁹¹⁹

Mâtürîdî'ye göre ise büyük günah işleyen Müslümanlar şefaât edilme hakkına sahiptir. Mâtürîdî şu âyetleri delil getirerek şefaati kabul etmenin gerekli olduğunu vurgulamaktadır. “*Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaât*

⁹¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 13: 157.

⁹¹⁶ eş-Şuarâ 26/100.

⁹¹⁷ el-Bakara 2/254.

⁹¹⁸ el-Bakara 2/123.

⁹¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 16: 282-283.

edemezler ve Allah korkusundan titrerler!”⁹²⁰; “O gün Rahman’ın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna şefaatin bir yararı olmaz.”⁹²¹ Bu iki âyete göre Allah Teâlâ, o gün bazı kimselere şefaati izni verecektir. Bu durumda da Hâricîler’in şefaatin vuku bulmayacağına dair söylemleri kesin olarak şefaatin var olmayacağı anlamına gelmez. Aksine şefaatin yokluğu bazı kimselere yönelik olup, diğer kimseler için ise şefaatin varlığı söz konusudur. Öte yandan Hz. Peygamber’e isnat edilen haberler de ilgili âyetleri büyük günah işleyenlere şefaati edileceğini kabul etmenin gerekli olduğu şeklinde tefsir etmeyi gerektirmektedir.⁹²²

2.6. KADERİYYE

Sözlükte Kaderiyye “kadere mensup olan, kader taraftarı” manasına gelmekle birlikte ilk dönemlerden itibaren bu anlamın aksine, sorumluluk doğuran fiillerle ilgili ilâhî kaderi reddedenleri ifade etmek üzere kullanılmıştır. Kaderiyye’nin ortaya çıkışı İslâm’ın ilk dönemlerinde meydana gelen iç çekişmelerle irtibatlandırılabilir.⁹²³

2.6.1. İman

Kaderiyye, Allah’a iman konusunda; Allah kötülüğü, hastalığı ve acıyı yaratmaya kâdir değildir demektir. İmâm Mâtürîdî bu iddianın geçerli olmadığını söyler. Ona göre Allah’a iman şöyle olmalıdır: Allah’ın bir ve tek olduğuna, hiçbir şeye ihtiyacı bulunmayan yegâne ilah olduğuna, doğmadığına, doğurmadığına ve kendisine denk hiçbir varlığın bulunmadığına ve yaratma ve emretmenin O’na ait olduğuna inanmaktır. Kaderiyye’nin sözlerinin aksine Allah, Âlimdir; her şeyi bütün detaylarıyla bilmektedir; Kâdir’dir, her şeyi yapmaya gücü yetendir. Yaratılmış her şeyin üstünde bir yüceliğe sahiptir. Her türlü âfet, ihtiyaç ve ayıptan münezzehtir.⁹²⁴

⁹²⁰ el-Enbiyâ 21/28.

⁹²¹ Tâhâ 20/109.

⁹²² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 16: 282-283.

⁹²³ İlyas Üzümlü, “Kaderiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2001, 24: 64-65.

⁹²⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 148.

2.6.2. Kader

Kaderiyye'ye göre, peygamberleri yalanlayan insanlar bunu Allah'ın iradesiyle değil kendi iradesiyle yapmıştır. Yüce Allah da onların yalanlayacaklarını bildiği halde peygamberleri göndermiştir.⁹²⁵

Mâtürîdî'ye göre “*Bilmez misin ki, Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir! Bunların hepsi bir kitapta kayıtlıdır. Kuşkusuz bu, Allah için çok kolaydır.*”⁹²⁶ bu âyet, Kaderiyye mezhebinin görüşünün reddedilmesi gerektiğini gösterir. Çünkü Yüce Allah ‘*Bilmez misiniz ki Allah gökte ve yerde ne varsa hepsini bilir!*’ buyurmaktadır. İmâm Mâtürîdî burada konuyu daha iyi anlatabilmek için kullandığı yöntemlerden biri olan soru-cevabı tercih etmiştir. Şöyle ki: Onlara şu soru sorulmalıdır: Allah verdiği haberde doğru mu söylemek istiyor yoksa yalan mı? Onlar eğer Allah verdiği haberde doğru söylemek istiyor derlerse şunu da demek zorundadırlar: Allah onlardan sâdır olan her şeyi irade etmiştir. Eğer ki Allah verdiği haberde yalan söylemek istiyor derlerse de bu da açıkça küfür olur.⁹²⁷

2.6.3. Allah'ın İradesi

Kaderiyye'ye göre insanlar fiili gerçekleştirdikleri vakit Allah onlar için bunu dileyip, takdir ettiği ve yazdığı için yapmamıştır. Aksine fiil anında Allah'ın kendileri için dileyip rıza göstermesini arzu etmekte ve istemektedir. Öyle ise fiil anında fiillerini ilâhi takdir sebebiyle yapmayınca kaderin etkisiyle değil de kendi iradeleriyle yapmışlardır.⁹²⁸

Mâtürîdî bu konuya Ebû Hanîfe'den nakledilen bir rivâyetle cevap vermiştir. Şöyle ki: Kaderiyye mezhebiyle aramızdaki tartışma iki yönlüdür. Birinci olarak onlara şöyle deriz: Allah Teâlâ olacak olan şeyleri önceden bilir mi? Bu soruya “hayır” cevabı verirlerse küfre düşmüş olurlar, çünkü Allah'a cehalet nispet etmiş olurlar. Eğer “evet” cevabı verirlerse onlara “olacağını bildiği şeyin olmasını dilemiş midir”? diye sorulur. Buna “hayır” cevabı verirlerse yine küfre düşmüş olurlar, çünkü “kendisi için cehaleti dilemiştir” [yani olmayacak olanı dilemiştir]

⁹²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 9: 528.

⁹²⁶ el-Hac 22/70.

⁹²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 9: 529.

⁹²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 11: 83.

demiş olurlar, bu ise küfürdür. Eğer “evet dilemiştir” derlerse Allah’ın iradesi ve meşîeti konusunda bizim görüşümüzü benimsemeleri gerekir ⁹²⁹

Kaderiyye’ye göre Allah, kâfire mülk vermez. Mâtürîdî’nin görüşüne göre “*De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım! Mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden çekip alırsın*”⁹³⁰ âyeti onların iddialarını reddetmektedir. Buradaki mülkün sahibi meâlindeki ifade iki anlama gelebilir. Birinci anlam: Dünyada var olan her türlü mülkün gerçek sahibi O’dur. İkinci anlam ise şüphesiz ki mülk O’nundur. Dilediği kişilere kendi mülkünden verir, dilediği kişilerden de çekip alır. O mülkün gerçek sahibidir. Çünkü aziz ve celil olan Allah mülkü dilediğine vereceğini haber vermektedir, mülkü bazen kâfire de vermektedir.⁹³¹

2.6.4. Kulların Fiilleri

Kaderiyye, kullara ait fiillerin Allah’ın yaratmasıyla meydana gelmediğini ve sadece insanlar tarafından yaratıldığı görüşünü benimsemiştir.⁹³²

Mâtürîdî ise bu düşüncesinden dolayı Kaderiyye’yi Hristiyanlara benzeterek eleştirmiştir. Çünkü Hristiyanlar İsa’nın da Rab ve tanrı olduğunu düşünmüş, İsa’yı Allah’a benzetmişlerdir. Onların dayanağı ise Hz. İbrahim’in “*Benim Rabbim hayat veren ve öldüren*”⁹³³ meâlindeki sözüne, Hz. İsa’nın “*Size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah’ın izni ile derhal kuş olur*”⁹³⁴ meâlindeki sözünü uyarlamalarından dolayıdır. Mâtürîdî Hristiyanları bu düşüncesinden dolayı Müşebbihe’den hem de Kaderiyye’den saymıştır. Mâtürîdî’ye göre onlar Allah’ı hakkıyla bilmiş olsalardı, İsa’nın o çamurdan yapılmış kuşa sadece şekil verdiğini ve benzerlerini herkesin yapmasının imkân dahilinde bulunduğunu da bilirlerdi. Diriltmek ise sadece aziz ve celil olan Allah’a ait olup onu Hz. İsa’nın elinde icra etmiş ve ortaya koymuştur. Hz. İsa ise sadece çamura kuş şeklini vermiştir. İsa’nın anadan doğma körleri ve cüzzamlıları iyileştirmesi de böyledir; bunların hepsi aziz ve celil olan Allah tarafından

⁹²⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 11: 83.

⁹³⁰ Âl-i İmrân 3/26.

⁹³¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 308.

⁹³² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 354.

⁹³³ el-Bakara 2/258.

⁹³⁴ Âl-i İmrân 3/49.

gerçekleştirilmiştir, ancak peygamberliğine alamet olsun diye İsa'nın ellerinde ortaya çıkarmıştır.⁹³⁵

Mâtürîdî “Allah esenlik yurduna çağırıyor ve dilediğini doğru yola iletiyor.”⁹³⁶ âyeti beyanını kendi görüşüne delil getirerek Kaderiyye'nin görüşünü reddetmektedir. Çünkü Yüce Allah doğru yolu ancak hidâyeti seçeceğini bildiği kişilere nasip edeceğini beyan etmektedir.⁹³⁷

Ayrıca Mâtürîdî, Kaderiyye'nin kulların iradi fiillerinde Allah'a ait müdahalenin bulunmadığı görüşüyle ilgili “Ümmetinden iki grup insana şefaetim ulaşmaz: Kaderiyye ve Mürcie.” hadisine işaret ederek şefaati Kaderiyye ile Mürcie'den kaldırmış ve onu ikisi arasında kalan mezhebe (Ehl-i sünnet) tahsis etmiştir.⁹³⁸

2.7. KERRÂMİYYE

Adını kurucusu Muhammed b. Kerrâm'dan almıştır. Başlangıçta Mürcie'nin bir alt grubu olan bu hareketin önemli merkezlerinden Nîşâbur yöresindeki mensupları Hanefî mezhebine bağlıydı. Ardından Sind ve Gur civarındaki Kerrâmîler farklı bazı fikhî görüşler benimsemişlerdir. Ancak Kerrâmîler iman nazariyeleri bakımından Mürcie'nin alt grubu olarak görülmüş, Allah ve sıfatları konusundaki antropomorfist fikirleri dolayısıyla da Sıfâtiyye, Mücessime veya Müşebbihe'nin alt grupları arasında sayılmıştır. Mezhepler tarihi kaynaklarının bir kısmı yetmiş iki fırkayı aşmamak için Kerrâmiyye'yi Mürcie, Sıfâtiyye veya Müşebbihe'nin alt grubu sayıp onun tâli fırkalarından bahsetmezken bazıları yetmiş ikiyi tamamlama endişesiyle iki, üç, altı veya on iki alt gruba ayrılmış müstakil bir mezhep olarak gösterir.⁹³⁹

Kerrâmiyye'ye göre iman, kalp ile tasdik değil, dil ile ikrar etmekten ibarettir. Kalben tasdik etmese bile kişi mümindir. Mâtürîdî'ye göre ise iman kalp ile tasdiktir. Ona göre “Öyle insanlar vardır ki, ‘Allah'a ve ahiret gününe inandık’

⁹³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 2: 354.

⁹³⁶ Yûnus 10/25.

⁹³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 7: 54.

⁹³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 1: 112.

⁹³⁹ Sönmez Kutlu, “Kerrâmiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2002, 25: 294-296.

derler ama aslında iman etmemişlerdir.”⁹⁴⁰ âyeti Kerrâmiyye’nin görüşünün yanlış olduğunun delilidir. Çünkü âyette bazı insanların dilleriyle iman ettiklerini söylemelerine rağmen gerçeğin böyle olmadığı belirtilmektedir. Böylece Allah, onların mümin, yani kalben tasdik edici olmadıklarını haber vermektedir. Ayrıca Mâtürîdî “*Ey Resul! Küfür içinde koşuşanlar seni üzmesin, ağızlarıyla inandık deyip kalpleri iman etmeyenlerden...*”⁹⁴¹ âyetinde konunun ayrı bir delili olduğunu söyler. Bu âyette Allah münafıklar zümresinin, kalben tasdik etmedikleri için mümin sayılmadıklarını haber vermiştir bu da Mâtürîdî’ye göre imanın, kalbin tasdiki ile oluştuğunu kanıtlamaktadır.⁹⁴²

2.8. MÜCESSİME

Sözlükte tecsîm “bir şeyi cisim olarak düşünmek, onun üç boyutlu olduğunu kabul etmek” manasına gelir. Buna göre mücessime tecsîm görüşünü benimseyen grup veya kişileri ifade eder. Müstakil bir fırkayı belirtmekten ziyade çeşitli gruplar içinde tecsîme dayalı anlayışları kabul edenleri niteleyen mücessime, bazı kelâm ve mezhepler tarihi kaynaklarında “müşebbihe” terimiyle eş anlamlı gibi de kullanılmıştır.⁹⁴³

Mücessime Allah’ı kalplerinde tasvir etmekte ve Rabb’i yarattıklarına benzetmektedir. Mâtürîdî “*Gözler O’nu idrak edemez, halbuki O gözleri idrak eder*”⁹⁴⁴ âyetini delil göstererek Mücessime’nin görüşünü reddetmektedir. Ayrıca İmâm Mâtürîdî, Mücessime’nin bu düşüncelerinden dolayı onları Müşebbihe olarak adlandırmıştır.⁹⁴⁵

Mâtürîdî’ye göre Yüce Allah duyularla ve müşahedelerle değil, mucizelerle ve delillerle bilinir. Bilinme yolu mucizeler ve deliller olan her varlık ihata edilemez ve mahiyeti de bilinemez. Allah kendisini âyetlerde nasıl nitelediye öyledir: “*Onların bilgisi O’nu kuşatamaz.*”⁹⁴⁶ “Gözler O’nu idrak edemez”, çünkü

⁹⁴⁰ el-Bakara 2/8.

⁹⁴¹ el-Mâide 5/41.

⁹⁴² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 62, 3:274, 14: 95-96.

⁹⁴³ İlyas Üzüm, “Mücessime”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2006, 31: 449-450.

⁹⁴⁴ el-En’âm 6/103.

⁹⁴⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 184.

⁹⁴⁶ Tâhâ 20/110.

idrak ve ihata, ancak beş duyuyla algılanan varlıklarda olur, mucizelerle ve delillerle bilinen varlıkta değil. Allah, mahiyeti itibariyle idrak edilmekten en uzak ve idrak edilmeyip ihata edilmemeye en layık olan varlıktır.⁹⁴⁷

2.9. MÜRCİE

Mürctie kelimesinin “ertelemek, sonraya bırakmak” anlamına gelen ircâ’ veya “beklenti içinde olmak, ümit etmek” manasındaki recâ’ kökünden geldiği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüşse de kelimenin, aslî harflerinin sonuncusu hemze olan ircâ’dan türemiş olduğu fikri tercih edilmektedir. Mürctie, siyasî ve itikadî bir fırka olarak Hz. Osman ve Ali başta olmak üzere, büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah’a bırakıp, mânevi sorumlulukları hakkında fikir beyan etmeyen çeşitli gruplara verilen ortak bir isimdir.⁹⁴⁸

2.9.1. Büyük Günah

Mürctie, azabın sadece müşriklere ve kâfirlere yapılacağı görüşündedir. Onlar “*O ateşe ancak gerçeği yalan sayıp sırt çeviren isyankâr kişi girer.*”⁹⁴⁹ âyetiyle istidlâl ederek ateşe sadece inkâr eden ve (dinden) yüz çeviren kişi girer demektedir.⁹⁵⁰

Mâtürîdî’ye göre ise Müslüman kişi her ne kadar büyük ve küçük günahı işlese de o bu haliyle inkârcı ve dine sırtını dönmüş olmaz. Ona göre büyük günah işleyenler Allah’ın meşîetindedir; dilerse Allah onlara azap eder, dilerse de bağışlar ve cennete giriş yollarını serbest bırakır.⁹⁵¹

2.9.2. Kulların Fiilleri

Bu konuda iki çeşit Mürctie görüşü vardır. Bunlardan biri; kula ait iradi fiillerin Allah’a nispet edilmesi, bu konuda kula herhangi bir tesir ve tasarruf bulunmadığını savunan Mürctie’dir. İkincisi ise kula nisbet edilen itaat ve masiyet fiillerinde Allah’ın herhangi bir tesiri bulunmaz diyen Mürctie’dir.⁹⁵²

⁹⁴⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 185.

⁹⁴⁸ Sönmez Kutlu, “Mürctie”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2006, 32: 41-45.

⁹⁴⁹ el-Leyl 92/15-16.

⁹⁵⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 17: 259.

⁹⁵¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 17: 259.

⁹⁵² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 111.

Mâtürîdî'ye göre irca iki manaya gelir. Birincisi övgüye layık irca olup büyük günah (kebire) işleyenler hakkında iradesine göre hüküm verme işini Allah'a havale etmek, yani onların cehennemlik veya cennetlik konumunda bulunduklarına hükmetmemektir. Yergiye müstahak olan irca ise cebirdir. Bu da kula ait iradi fiillerin Allah'a nisbet edilmesi, bu konuda kula herhangi bir tesir ve tasarrufun bulunmadığının söylenmesidir. Nitekim Mâtürîdî'ye göre Resûlullah'tan rivâyet edilen hadis de buna ışık tutmaktadır: “Ümmetimden iki grup insana şefaetim ulaşmaz: Kaderiyye ve Mürcie.” Buna mukabil Mürcie kula nisbet edilen itaat ve masiyet fiillerinden O'na herhangi bir tesir izafe etmemiştir. Biraz önce naklettiğimiz hadis, şefaati Kaderiyye ile Mürcie'den kaldırmış ve onu ikisi arasında kalan mezhebe (Ehl-i sünnet) tahsis etmiştir.⁹⁵³

2.10. MÜŞEBBIHE

Müşebbihe, Allah'ı yaratıklara veya yaratıkları Allah'a benzeten yahut bu sonuçları doğurduğu ileri sürülen inançları benimseyenleri ifade etmektedir. Mezhepler tarihi literatüründe Müşebbihe'nin çok çeşitli fırkalardan oluştuğu belirtilir. Bunların birçoğu Gâliyye içinde yer alan gruplardır.⁹⁵⁴

2.10.1. Rü'yetullah

Eserde Müşebbihe'nin bu konudaki görüşleri Kâ'bî'nin görüşleri çerçevesinde verilmiştir. Bu bilgi doğrultusunda Müşebbihe'nin rü'yetullah konusundaki görüşleri şöyledir: Duyu ötesi varlık alanı, bilinmeyi sağlayan yöntemlerin dışına çıkmayacağına göre aynı şekilde görülmeyi sağlayan şartlar olmaksızın görülemez. Rü'yeti sağlayan unsurlar da görenle görülen varlık ve onun işgal ettiği mekân arasında bir mesafenin bulunması, karşılıklı bir pozisyonda olma, hava teması, çok küçük veya çok büyük olmama ve uzakta bulunmamadır. Eğer bunlar olmaksızın görme mümkün olsaydı duysal alemde bu görme yöntemini bilmek mümkün olurdu. Ayrıca duyulur alemdeki her fail cisimdir, her alim de böyledir. Dolayısıyla duyu ötesinde de böyle olması gerekir.⁹⁵⁵

⁹⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 1: 112.

⁹⁵⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Müşebbihe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2006, 32: 156-158.

⁹⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 6: 68.

Mâtürîdî, Müşebbihe'nin cismin görülmesinin anlamını belirtip, cisim olmayan şeyin görülmesinin manasından söz etmemiş olduğundan onu eleştirmiştir. Ayrıca Kâ'bî'yi de görmeyi cismin uzaklığı ve küçüklüğü sebebiyle de reddetmiştir. Halbuki bu iki özellik Allah'ta mevcut değildir. Yine Kâ'bî, “Gözler O’nu idrak edemez”⁹⁵⁶ meâlindeki beyanla Allah'ın kendisini övdüğünü söyleyerek delil getirmiştir. Ona göre bunun O’ndan yok olması mümkün değildir. Aynı şekilde şu ilâhi beyanlar da Kâ'bî'ye karşı bir delil teşkil eder: “O, her şeyin yaratıcısıdır”⁹⁵⁷, “O, her şeye kâdirdir”⁹⁵⁸. Bunların da zail olması mümkün değildir. Kâ'bî'nin belirttiği şartlar dikkate alınmaksızın Allah görülmekle nitelendiğine göre söz konusu yöntemin görülmesinin mahiyetini açıklayıcı olmadığı ortaya çıkmış olur.⁹⁵⁹

2.10.2. Teşbih

Müşebbihe “Allah göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir...”⁹⁶⁰ âyetinde geçen ‘nur’ kelimesi Allah’tır demektedirler.⁹⁶¹

İmâm Mâtürîdî'ye göre onların bu düşüncesi isabetli değildir. Çünkü âyette kastedilen göklerin ve yer ehlinin nuru ‘Allah iledir’ manası vardır. Yani gök ve yer ehlinin nuru onun sayesinde vardır anlamındadır. Eğer nur onların dediği gibi Allah olsaydı o zaman ‘Allah göklerin ve yerin nurudur. O’nun misali şöyledir...’ derdi de ‘O’nun nuru misali’ demezdi. Dolayısıyla ‘O’nun nurunun misali’ meâlindeki ‘nur’ ile zatını kastetmemiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki Yüce Allah nur ile Müşebbihe'nin anladığı manayı kast etmemiştir. Ayrıca “Kime Allah nur vermezse, onun için nur diye bir şey yoktur.”⁹⁶² âyeti de Müşebbihe'nin görüşünü geçersiz kılmaktadır.⁹⁶³

⁹⁵⁶ el-En’âm 6/103.

⁹⁵⁷ el-En’âm 6/102.

⁹⁵⁸ el-Mâide 5/120.

⁹⁵⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6: 68.

⁹⁶⁰ en-Nûr 24/35.

⁹⁶¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 10: 190.

⁹⁶² en-Nûr 24/40.

⁹⁶³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 10: 190.

Mâtürîdî'ye göre “O, ‘Rabb’im!’ demişti, ‘Yüce katında, cennette benim için bir ev yap.”⁹⁶⁴ ayetinde geçen Firavun’un karısı, benim için cennette bir ev yap meâlindeki sözü, kocasının ve diğer insanların ev yaptıklarını bildiği bir evin bina edilmesi anlamında değildir. O bu sözü ‘benim için bir ev yarat’ anlamında söylemiştir. Aynı şekilde “Biz ona ruhumuzdan üfledik.”⁹⁶⁵ meâlindeki âyetini de kimse insanların bir şeye üflemek şeklinde anladığı gibi anlamamış, yaratmak ve yoktan var etmek şeklinde düşünmüşlerdir. Ayrıca İmâm Mâtürîdî Müşebbihe’yi, “sonra Allah göğe yöneldi.”⁹⁶⁶ ve “Allah arşa istivâ etti.”⁹⁶⁷ meâlindeki âyetlerde geçen “istivâ” lafzının yaratma fiiline de nispet edildiğini anlayamamalarını onların itikatlarının zayıf olmasına ve yaratıcılara karşı cehâletleri dolayısıyla olduğunu söyleyerek eleştirmektedir.⁹⁶⁸

Mâtürîdî konunun daha iyi anlaşılması için şöyle der: Şimdi, kişi için aslanan, yaratılmışlar arasında müşterek fiillerin isimlerinden biri Cenâb-ı Hakk’a nispet edildiği zaman, onu Allah’a ait fiillerin isimleri olarak düşünmesidir. Bunlardan belli bir isim kullanıldığında, bunun anlamı müşterek ismin kastedildiğidir. Cenâb-ı Hakk’ın fiiline mahsus isim ise ‘yaratmak’tır. Zira kimse, yaratıklardan birine yaratıcı ismini veremez. Dolayısıyla Firavun’un karısının benim için cennette bir ev yap sözünü ‘benim için yarat’ diye anlamak gerekir. ‘Biz, ona ruhumuzdan üfledik’ meâlindeki beyanı da yaratmak ve yoktan var etmek şeklinde anlamak gerekir. Müşterek isimlerin, Allah’ın isimleriyle karşılaştırılması yaratıklara ait isimlerin O’nun isimleri vasıtasıyla anlaşılması gerektiğini açıklayan husus şu ilâhi beyandır: “Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O’dur.”⁹⁶⁹ Bunun anlamı “sizin karada ve denizde gezmenizi yaratan O’dur” şeklindedir.⁹⁷⁰

⁹⁶⁴ et-Tahrîm 66/11.

⁹⁶⁵ et-Tahrîm 66/12.

⁹⁶⁶ el-Bakara 2/29; Fussilet 41/11.

⁹⁶⁷ el-A’râf 7/54; Yûnus 10/3; er-Ra’d 13/2.

⁹⁶⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 280.

⁹⁶⁹ Yûnus 10/22.

⁹⁷⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 281.

Mâtürîdî'ye göre “*Ey İsa! Ben seni vefat ettireceğim, seni katıma yükselteceğim*”⁹⁷¹ âyetinde geçen ‘seni katıma yükselteceğim’ ifadesi Müşebbihe’nin iddia ettiği gibi Cenâb-ı Hak için bir mekân ispat etmek anlamına gelmez, aksine Hz. İsa’nın (s.a.) üstün değerini ifade etmektedir. Cenâb-ı Hakk’ın İsa’yı kendine nispet etmesinde sadece onu yüceltme anlamı bulunur.⁹⁷²

Mâtürîdî'ye göre “*Secdeye kapan ve Allah’a yakınlaş.*”⁹⁷³ âyeti beyanı, zahiri anlamında tevil edildiğinde Müşebbihe’ye karşı bir delil olur. Çünkü ‘yakınlaş!’ sözünden mekân ve zat açısından bir yakınlaşma anlaşılmaz. Aksine şeref ve mevki bakımından bir yakınlaşma anlaşılır. Kur’an’da bahsi geçen bütün yakınlık ifade eden kelimeler de aynı şekilde makam, mevki ve şeref bakımından yakınlık şeklinde yorumlanır.⁹⁷⁴

Müşebbihe, Allah ile melekler arasında zâti bakımdan bir yakınlığın olduğunu iddia etmiştir. Onlar “*Rabb’inin katında bulunanlar bile O’na kulluk etmek hususunda kibre kapılmazlar*”⁹⁷⁵ âyeti için şu yorumu getirmiştir: Eğer Allah ile melekler arasında zâti bakımdan bir yakınlık olmasaydı, ‘Rabb’inin katında’ meâlindeki beyanla onlar ile insanlar eşit olurdu; yine meleklerin özel olarak belirtilmesinin bir anlamı olmazdı.⁹⁷⁶

Mâtürîdî onların görüşünün aksini iddia ederek ‘Rabb’inin katında’ meâlindeki beyan zâti bir yakınlık anlamında değil, O’na itaatte, konumda ve boyun eğmede anlamındadır demiştir. Yüce Allah burada melekleri, ya kendisine itaat etmeleri veya boyun eğmeleri yahut değer ve konumları dolayısıyla kendisine nispet etmiştir. Mâtürîdî görüşünü desteklemek adına “*Allah’ın buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır.*”⁹⁷⁷, “*O’na ibadet etmekte ne büyüklenirler ne de yorulurlar. Onlar, bıkip usanmaksızın gece*

⁹⁷¹ Âl-i İmrân 3/55.

⁹⁷² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 351.

⁹⁷³ el-Alak 96/19.

⁹⁷⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 17: 297.

⁹⁷⁵ el-A’raf 7/206.

⁹⁷⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 6: 176.

⁹⁷⁷ et-Tahrîm 66/6.

gündüz Allah'ı tenzih ederler."⁹⁷⁸ âyetlerinin Cenâb-ı Hakk'ın melekleri kendisine itaat etmek ve boyun eğmekle nitelediğini gösterir.⁹⁷⁹

Nitekim Yüce Allah "*Secdeye kapan ve Allah'a yaklaş.*"⁹⁸⁰ âyetinde mekân olarak Allah'a yaklaşma kastedilmez. Aynı şekilde "*mescitler Allah'ındır*"⁹⁸¹ âyetinde ve "*Kâbe Allah'ın evidir*" sözünde de durum aynıdır. Bazı cüz'i varlıkların Allah'a nispet edilmesi bu varlıkların Allah nezdindeki yüceliği anlamına gelir.⁹⁸²

Aynı şekilde "*Şüphesiz ki Rabb'iniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istiva eden...*"⁹⁸³ ve "*Rahman olan Allah arşa istivâ etmiştir.*"⁹⁸⁴ âyetlerinde iki bakış açısı söz konusudur. Birincisi arşın hükümlerlik manasında, istivânın ise hükümlerlikte eksiği bulunmayan tam bir hakimiyet anlamında olmasıdır. İkincisi Allah'a nispet edilen yaratma fiili anlamına gelmektedir ki; arşın, yaratılmış alemin en yüksek ve en üst noktası konumunda bulunmasıdır. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak mekanlardan münezze olma manasında bir yücelikle nitelendirilmiş olur. Belirtmek gerekir ki âyette geçen arştan maksat ehl-i teşbihin anladığı gibi bir mekân olması söz konusu değildir. Aynı zamanda Allah mekanlar oluşmadan önce ne idi ise oluşmasından sonra da aynı olup hakimiyet, kudret ve mekanlardan münezze oluş manasında her şeyin ötesinde olan en yüce konumdadır. Yüce Allah âyetinde "*Onun benzeri hiçbir şey yoktur*"⁹⁸⁵ buyurarak Allah'ın fiilini yaratıkların fiiliyle, O'nun niteliğini yine yaratıkların niteliği ile mukayese edilemeyeceğini bildirmiştir. Nitekim "*Sonra semaya yöneldi.*"⁹⁸⁶, "*Rabb'in geldi ve melekler safsaf*"⁹⁸⁷, "*Onlar Allah'ın kendilerine gelmesini mi bekliyorlar.*"⁹⁸⁸ meâlindeki âyetlerde hakikat manasında Rabb'in gelmesine

⁹⁷⁸ el-Enbiyâ 21/19-20.

⁹⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 6: 177.

⁹⁸⁰ el-Alak 96/19.

⁹⁸¹ el-Cin 72/18.

⁹⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 6: 177.

⁹⁸³ el-A'raf 7/54.

⁹⁸⁴ Tâhâ 20/5.

⁹⁸⁵ eş-Şûrâ 42/11.

⁹⁸⁶ el-Bakara 2/29.

⁹⁸⁷ el-Fecr 89/22.

⁹⁸⁸ el-Bakara 2/210.

inanılmaz; camiler Allah'ındır⁹⁸⁹, Allah'ın devesi⁹⁹⁰ Allah'ın zineti⁹⁹¹, Allah'ın sınırları⁹⁹² ve benzeri sözlerden de Allah'a nispet edilen bir şeyden yaratılanlar hakkında anlaşılan şeyin anlaşılması uygun olmaz.⁹⁹³

Yine Müşebbihe “*Ve onlardan sonra sizi mutlaka o yurda yerleştireceğiz! Bu lütuf, huzuruma çıkmanın kaygısını taşıyan ve tehdidimden çekinenler içindir, diye vahyetti*”⁹⁹⁴ âyetinde ‘benim huzurum’ (benim makamım) ifadesi, “*Sonra arşa istiva etti*”⁹⁹⁵, “*Rabb’in ve melekler geldi*”⁹⁹⁶ ve “*Onlar, ille de Allah’ın çıkıp gelmesini mi bekliyorlar!*”⁹⁹⁷ meâlindeki âyetlerle benzediği görüşündedir. Mâtürîdî, Müşebbihe’yi bu görüşünden dolayı eleştirmiştir. Ona göre ‘benim huzurum’ anlamına gelen ifadede Allah makamı kendi zatına nispet etmiştir ve bu sözün, bahsi geçen âyetlerle ve benzerleriyle en küçük bir benzerliği yoktur.⁹⁹⁸

Müşebbihe’den bazıları “*O’na benzer hiçbir şey yoktur*”⁹⁹⁹ âyetinden, Allah’ın benzeri olduğu neticesini çıkarırlar ve derler ki: Eğer Allah’ın benzeri olmasaydı, teşbih edatını burada kullanmaması gerekirdi. ‘O’nun misli gibi hiçbir şey yoktur.’ İmâm Mâtürîdî’ye göre ise ‘O’nun misli gibi hiçbir şey yoktur’ meâlindeki âyet, hiçbir şey O’nun misli değildir manasına gelir. Konunun aslı şudur ki yaratılanlar çok sayıdadırlar, çok sayıda olan her şeyin de çok olmaları itibariyle şekilleri ve emsalleri vardır. Ancak onlar her yönden ve her açıdan birbirine benzer olmayıp, bir yönden, bir nitelik açısından ve bir şekilde birbirleriyle benzerdirler. Sonra da o nitelik açısından birbirlerinin benzeri ve emsali olurlar. Bu da gösterir ki Allah, yaratılanlara benzemez, hiçbir yönden ve hiçbir açıdan O’nun benzeri yoktur. O ne sıfatları itibariyle ve ne de zatı açısından hiçbir şeye benzemez. Allah, bütün anlamıyla yaratılanlardan ve onların sıfatlarından pek çok yücedir.¹⁰⁰⁰

⁹⁸⁹ el-Cin 72/18.

⁹⁹⁰ el-A’raf 7/73; Hûd 11/64; eş-Şems 91/13.

⁹⁹¹ el-A’raf 7/32.

⁹⁹² el-Bakara 2/187, 229, 230; en-Nisâ 4/13; et-Tevbe 9/112; el-Mücâdile 58/4; et-Talâk 65/1.

⁹⁹³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 99-101; 5: 400-404.

⁹⁹⁴ İbrâhîm 14/14.

⁹⁹⁵ el-A’raf 7/54, Yûnus 10/3.

⁹⁹⁶ el-Fecr 89/22.

⁹⁹⁷ el-Bakara 2/210.

⁹⁹⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7: 505.

⁹⁹⁹ eş-Şûrâ 42/11.

¹⁰⁰⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 13: 184-185.

Matürîdî'ye göre Ayrıca “*Orada onların duaları, ‘Sen bütün noksan sıfatlardan uzaksın Allahım!’; karşılıklı iyi dilekleri de ‘selam’ şeklinde olacaktır*”¹⁰⁰¹ âyeti beyanı da Allah’ın münezzehe olduğunu, hiçbir benzerinin bulunmadığını ve mülhit Müşebbihe’nin nitelediği her türlü afetlerden beri olduğunu açıkça ifade etmektedir.¹⁰⁰²

Müşebbihe yaratılanları ve gözleriyle gördükleri kişileri niteledikleri gibi Allah’ı nitelemektedirler. Mâtürîdî’ye göre Müşebbihe’nin bu görüşü doğru ve isabetli değildir çünkü yaratılanları tanımak ve değerlendirmek gibi Allah’ı tanıyıp değerlendirmek mümkün değildir. Mâtürîdî konunun daha iyi anlaşılması için şöyle devam eder: Yahudiler ‘Üzeyir Allah’ın oğludur’ demekle, Hristiyanlar da ‘Mesih (İsa) Allah’ın oğludur’ diyerek Allah’a çocuk nispet etmiş dolayısıyla Müşebbihe anlayışına sahip olmuşlardır. Onların bu sözlerine karşılık Yüce Allah da “*Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar. Kıyamet gününde bütün dünya O’nun avucundadır; gökler de O’nun kudret elinde dörülüp bükülmüştür. Allah, müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir.*”¹⁰⁰³ buyurarak onların Allah’ı lâyık olduğu şekilde tanımadıklarını belirtmektedir. Aynı şekilde istivâ etmek, gelmek, gitmek gibi fiiller Allah’a nispet edildiğinde anlaşılan mana ile insana nispet edildiğinde anlaşılan mana aynı değildir. Zaten âyetin son kısmı olan ‘müşriklerin koştukları ortaklardan uzaktır ve yücedir’ beyanında Cenâb-ı Hak, Müşebbihe’nin nitelemesinden ve yaratılanlara benzetmelerinden kendi zatını tenzih etmektedir.¹⁰⁰⁴

Müşebbihe’ye göre Allah, cehennem üzerine ayağını koymadığı müddetçe dolmayacaktır. Onlara göre “*O gün cehenneme ‘Doldun mu?’ diyeceğiz; cevap verecek: Daha yok mu?*”¹⁰⁰⁵ âyeti cehennem dolması konusunda Allah, cehennem üzerine ayağını koymadığı müddetçe dolmayacaktır. Fakat Mâtürîdî’ye göre Allah’ı insana benzetmenin doğru olmadığı konusunda aklî deliller vardır, bu aklî

¹⁰⁰¹ Yûnus 10/10.

¹⁰⁰² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 7: 29.

¹⁰⁰³ ez-Zümer 39/67.

¹⁰⁰⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 12: 391-394.

¹⁰⁰⁵ el-Kâf 50/30.

delillere aykırı düşen bütün söylemlerin reddi gerekir. Nitekim “O’na benzer hiçbir şey yoktur”¹⁰⁰⁶ âyeti onların bu sözlerini açıkça reddetmektedir.¹⁰⁰⁷

Mâtürîdî, bu konu hakkında Müşebbihe ile ilgili bir örnek vermiştir: “*Allah nezdinde İsa’nın durumu Âdem’in durumu gibidir*”¹⁰⁰⁸ Bu ilâhi beyan ‘Necran halkından bir grup Hıristiyan hakkındadır. Onlar Resûlullah’a (s.a.v.) gelmiş ve şöyle demişlerdi: “Tanrımız Meryem oğlu İsa’ya (a.s.) hakaret ediyor ve onun kul olduğunu söylüyormuşsun. Halbuki O, ölüleri diriltiyor, anadan doğma körleri ve cüzzamlıları iyileştiriyor, çamurdan kuş yaratıyordu. Allah’ın yarattığı onun gibi bir kulu bize göster de, onun yaptığını yapsın!”. Hıristiyanlar İsa’nın da Rab ve tanrı olduğunu düşünmüş, İsa’yı Allah’a benzetmişlerdir. Dayanakları ise Hz. İbrahim’in “*Benim Rabbim hayat veren ve öldüren*”¹⁰⁰⁹ meâlindeki sözüne, Hz. İsa’nın “*Size çamurdan kuş biçiminde bir şey yapar ona üflerim, Allah’ın izni ile derhal kuş olur*”¹⁰¹⁰ meâlindeki sözünü uyarlamalarından dolayıdır. Mâtürîdî, Hıristiyanları bu düşüncesinden dolayı Müşebbihe’den hem de Kaderiyye’den saymış ve onları bu tür düşüncelerden dolayı eleştirmiştir. Nitekim Müşebbihe Allah’ı yaratılmışlara benzetmektedir.¹⁰¹¹

Müşebbihe Allah gökleri, yeri ve aralarında bulunan nesneleri altı günde yarattıktan sonra rahatlamak için arşa oturdu demiştir. İmâm Mâtürîdî “*Gökleri, yeri ve aralarında bulunan şeyleri altı günde yarattık da en küçük bir yorgunluk çekmedik!*”¹⁰¹² âyeti beyanı ile hem Müşebbihe’yi hem de Yahudileri reddetmektedir. Müşebbihe’yi yukarıdaki görüşünden dolayı, Yahudileri de ‘Yüce Allah gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra yedinci günde dinlendi’ görüşünden dolayı reddetmektedir. Çünkü onlar Allah’ı yaratılanlara benzettiler; insanlar yaptıkları bir işi tamamladıktan sonra bir yere çıkıp otururlar, onların bu oturmaları dinlenmek içindir. Mâtürîdî’ye göre gökleri ve yeri yarattıktan sonra arşa istivâ ettiği ifadesinden anlaşılması gereken, işin tamamlandığı manasıdır. Yani gökleri,

¹⁰⁰⁶ eş-Şûrâ 42/11.

¹⁰⁰⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 14: 131-132.

¹⁰⁰⁸ Âl-i İmrân 3/59.

¹⁰⁰⁹ el-Bakara 2/258.

¹⁰¹⁰ Âl-i İmrân 3/49.

¹⁰¹¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 354.

¹⁰¹² el-Kâf 50/38.

yeri ve aralarındaki nesneleri yarattıktan sonra, arşın da yaratılmış olmasıyla mülkü tamamlanmıştır anlamına gelir.¹⁰¹³

Mâtürîdî'ye göre *“Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve resulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.”*¹⁰¹⁴ âyeti çeşitli hükümler içermekle beraber bunlardan bir tanesi, Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyen, fakat bu iki inancı ikrar eden kimselerle savaş emrinin verilmesidir. Mâtürîdî'ye göre bu durum hakkında birçok mana olsa da burada kastedilen kimselerin Müşebbihe'den olduklarıdır. Onların Allah'ı yaratılmışlara benzettikleri hususlardan biri, Allah'a çocuk isnat etmeleri olabilir. Zira onların yaratılmışlarda gördükleri durum, bunların birbirinden doğuyor olmalarıdır. Durum böyle olduğuna göre bu kişi gerçekte Allah'a inanmadığından O'na iman etmiş olmaz.¹⁰¹⁵

*“Firavun, 'Ey Hâmân! dedi, 'Bana yüksek bir kule inşa et; belki bazı yollara, göklerin yollarına ulaşırım da bu sayede Mûsâ'nın ilahını görebilirim!...'”*¹⁰¹⁶ Müşebbihe bu ilâhi beyanın zâhirî anlamını delil göstererek şunları söylemiştir: Eğer ki Mûsâ aleyhisselâm, Firavun'a, tanrının gökte olduğunu haber vermeseydi, Cenâb-ı Hakk'ın lânetli Firavun'un dilinden haber verdiği üzere göğe ulaşmak ve . Mûsâ'nın ilâhını görmek için Hâmân'dan yüksek bir kule yapmasını istemezdi.¹⁰¹⁷

Mâtürîdî'nin düşüncesine göre bu beyan, onların iddialarına delil olmaz. Bu söz Hz. Mûsâ (a.s.) meselesinde halkının kafasını karıştırmak için Firavun'un başvurduğu hilelerden biri olması muhtemeldir. Nitekim onun başvurduğu hilelerden bazıları âyetlerde meâlen şöyle ifade edilir: *“O bir sihirbazdır, bir yalancıdır.”*¹⁰¹⁸ , *“O size sihri öğreten büyüğünüzdür.”*¹⁰¹⁹ , *“Yaptığı sihirle sizi yurdundan çıkarmak istiyor.”*¹⁰²⁰ ve benzeri hileli sözlerle insanların kafalarını

¹⁰¹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 14: 138-139.

¹⁰¹⁴ et-Tevbe 9/29.

¹⁰¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 6: 363.

¹⁰¹⁶ el-Mümin 40/36-37.

¹⁰¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 13: 60.

¹⁰¹⁸ el-Mümin 40/24.

¹⁰¹⁹ “Firavun şöyle çıktı: Ben size izin vermeden ona inandınız öyle mi? Anlaşıyor ki o size sihri öğreten büyüğünüzdür.” (Tâhâ 20/71)

¹⁰²⁰ eş-Şuarâ 26/35.

kariştırıyordu. İşte bahsi geçen âyet de Hz. Mûsâ konusunda insanların kafasını kariştırmak amacındadır.¹⁰²¹

2.11. NECCÂRİYYE

Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'ın (ö. 230/845 civarı) kurduğu kelâm ekolüdür. Kurucusunun adına nisbetle Hüseyiniyye olarak da anılır. Mezhepler tarihi müellifleri, Neccâriyye'nin fırka sınıflandırmasındaki yeri konusunda farklı görüşler ileri sürmüş, bazıları onu Mu'tezile'den, bazıları Mürcie'den yahut Cebriyye'den saymıştır. Neccâriyye görüşleri sonraki dönemlere intikal etmeden ortadan kalkmış bir ekoldür.¹⁰²²

Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr, “*Şüphesiz ki Rabb'iniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istiva eden...*”¹⁰²³ âyetinde ‘Arşa istiva etti.’ meâlindeki cümle için ‘falancı Bağdat’a istiva etti.’ cümlesindeki gibidir, yani hâkim oldu ve yönetimini üstüne aldı demektir’ görüşündedir.¹⁰²⁴

Mâtürîdî’ye göre ise ‘Arşa istiva etti.’ cümlesi bu anlama gelmez. Ona göre bu âyeti “*O’na benzer hiçbir şey yoktur.*”¹⁰²⁵ meâlindeki âyet ile birlikte anlamak gerekir. Allah kelâmı, yaratılanların sözlerinden anlaşılan anlama göre değerlendirilemez. O’nun fiili ve ilmi yaratılmışların fiili ve ilmine benzetilemez, O şunun Rabb’idir veya bunun sahibidir denilince bundan yaratıklar hakkında anlaşılan mana da kastedilmez. Yani bu sözler insanlar hakkında kullanıldığında anlaşılan anlam ile Allah hakkında kullanıldığında anlaşılan anlam aynı değildir. Allah için kullanıldığında rablık hakkının gerektirdiği ve O’na layık olan bir anlam söz konusudur. Açıklamaya çalışılan âyet de böyledir. Ayrıca Mâtürîdî’ye göre âyetten maksadın ne olduğu konusunu Allah’a bırakmak gerekir, çünkü onu bize açıklamış değildir, ancak onun Yüce Allah’tan başkası hakkında anlaşılan bir anlam taşımadığı da ortadadır.¹⁰²⁶

¹⁰²¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 13: 60-61.

¹⁰²² Mustafa Öz, “Neccâriyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2006, 32: 482-483.

¹⁰²³ el-A’râf 7/54.

¹⁰²⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 402.

¹⁰²⁵ eş-Şûrâ 42/11.

¹⁰²⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 5: 402-403.

2.12. RÂFİZÎLER

Sözlükte “terketmek, bırakmak, ayrılmak” anlamındaki rafz kökünden türeyen râfıza “bir fikir veya bir gruptan ayrılan kişi yahut topluluk” demektir. Terim olarak Zeyd b. Ali’nin Emevîler’e karşı başlattığı isyan esnasında Hz. Ebû Bekir ve Ömer’i meşrû halife kabul ettiği gerekçesiyle kendisini terk eden ilk İmâmîler’i, ardından ilk üç halifenin hilâfetini reddettikleri için bütün Şîî grupları, daha sonra da Şîî unsurları taşıyan bazı bâtınî grupları ifade eder.¹⁰²⁷

2.12.1. İman

Râfizîler, kişilerin işledikleri günahlar zelle türünden küçük hatalar olsa bile, onları tekfir eder veya imandan çıkarırlar. Dolayısıyla onlar için istiğfarda bulunmanın anlamı yoktur görüşündedir.¹⁰²⁸

Mâtürîdî’ye göre ise “*Bunların ardından gelenler de “Ey Rabb’imiz” derler, Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma. Rabbimiz! Kuşkusuz sen çok şefkatlisin, çok merhametlisin.*”¹⁰²⁹ bu âyette, Râfizîler’e ait sözlerin yanlış olduğunu gösteren deliller vardır. Yüce Allah, bu âyette onlar için istiğfara izin vermiş olduğuna göre, bu onların işledikleri günahların kendilerini imandan çıkarmadığına delildir. Ayrıca âyet, onların arasında kardeşlik bağının var olduğunu da ifade etmektedir; bilinmektedir ki öncekilerle sonrakiler arasındaki kardeşlik, sadece dinde kardeşlik anlamındadır. Şayet onlar mümin olmasalardı kardeşliğin sürmesi anlamsız olurdu.¹⁰³⁰

Râfizîler, Hz. Ebû Bekir’i hilâfet makamına getiren sahâbîlerin geneli dinden dönüp mürted olmuştur görüşündedirler. Mâtürîdî’ye göre “*Allah yolunda hicret ettikten sonra öldürülen yahut ölenlere gelince...*”¹⁰³¹ âyetinin Hz. Peygamber’e (Medine’ye) hicret edenler hakkında olduğu anlaşılmaktadır. Eğer âyet bunlar hakkında olursa o zaman Râfizîler’in iddialarını da geçersiz kılmış olur. Çünkü Yüce Allah -ister katledilsinler isterse kendi kendilerine ölsünler- onlar için

¹⁰²⁷ Mustafa Öz, “Râfizîler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2007, 34: 396-397.

¹⁰²⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 84.

¹⁰²⁹ el-Haşr 59/10.

¹⁰³⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 15: 84.

¹⁰³¹ el-Hac 22/58.

cennet, güzel rızık ve hoşnut olacakları bir girişin şahitliğini yapmış olmaktadır. Neticede ashap arasında Râfîzîler'in söylediği gibi birisinin çıkması ihtimali yoktur.¹⁰³²

Mâtürîdî'ye göre “Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine bir yerde egemenlik versek, namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emrederler ve kötülükten alıkoymaya çalışırlar. İşlerin sonu Allah’a varır.”¹⁰³³ ve “Allah içinizden iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapan kimselere vaadetti ki...”¹⁰³⁴ âyetleri de Râfîzîler'in ashab hakkındaki görüşlerini ve metotlarını reddetmektedir. Çünkü Allah Teâlâ onları dünyaya hâkim kıldığını, yeryüzünde iktidar verdiğini haber verip kendilerine cenneti vadetmektedir. Dinden ancak Müslümanlığa zorla ve baskı ile girenler dönerler. Onlar fırsatını buldukları zaman dini terk ederler.¹⁰³⁵

İmâm Mâtürîdî'ye göre Râfîzîler'in iddialarını geçersiz kılan bir diğer âyet de “Onlar arasın dan iman edip dünya ve ahirete yararlı işler yapanlara Allah bir bağışlama ve büyük bir ödül vaadettmektedir.”¹⁰³⁶ âyetidir. Çünkü Allah onlara bir mağfiret ve sözünü ettiği büyük bir mükâfatı vaadettmektedir. Dolayısıyla bu meselenin onların iddia ettikleri gibi olmasının imkânı yoktur. Allah tarafından verilen bir mağfiret ve büyük bir mükâfat olması, ashâb-ı kirâmın Resûlullah (s.a.v.) döneminde bulundukları hal üzere sebat ettiklerine işaret etmektedir.¹⁰³⁷

2.12.2. Kur’ân’ın Nüzulu

Râfîzîler “Biz onu mübarek bir gecede indirdik; biz daima uyarmaktayız.”¹⁰³⁸ âyetinde ‘biz onu indirdik’ cümlesi hakkında şöyle demektedirler: Allah Teâlâ peygamberine bir âyet indirdiği zaman, o peygamberinin kafasına ve ondan sonra gelecek olan imamların kafalarına yerleşir, onu sadece onlar görürler, onlardan başka kimse görmez. Bir olayla karşılaştıkları

¹⁰³² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 9: 517-518.

¹⁰³³ el-Hac 22/41.

¹⁰³⁴ en-Nûr 24/55.

¹⁰³⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 9: 501-502.

¹⁰³⁶ el-Feth 48/29.

¹⁰³⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 14: 70.

¹⁰³⁸ ed-Duhân 44/3.

veya akıllarına yeni bir fikir geldiği zaman o âyete bakarlar, ihtiyaç duydukları bilgiyi ve kendileri için uygun olan yolu oradan öğrenirler.¹⁰³⁹

Mâtürîdî'ye göre ise 'Biz onu mübarek bir gecede indirdik.' âyeti Râfîzîler'in aksine biz kitabı yani Kur'an'ı Kâdir gecesinde levh-i mahfuzdan dünya semasına indirdik anlamına gelmektedir. Sonra da Muhammed'e (s.a.v.) parça parça indirilmiştir.¹⁰⁴⁰

Bazı Râfîzîler, "O'nun dereceleri yüksektir, arşın sahibidir; buluşma günü hakkında uyarıda bulunması için kullarından dilediğine iradesiyle vahyi indirir."¹⁰⁴¹ Âyeti hakkında aslında Kur'an falancıya gönderilmişti, fakat başkasına verildi demektedirler.¹⁰⁴²

Mâtürîdî'ye göre ise âyetteki 'Arşın sahibidir; kullarından dilediğine iradesiyle vahyi indirir' âyeti beyanından kastedilen Cebrâîl'dir, o Allah'ın kullarından dilediğine vahyi indirir. Nitekim başka bir âyette meâlen şöyle buyrulur: "Onu, senin kalbine uyarıcılardan olası diye Rûhulemîn indirmiştir."¹⁰⁴³ beyanında Kur'an'ın indirilişinde bir karışıklık olmadığının, Râfîzîler'in iddialarını çürütmesi için, onun "emin", yani güvenilir olduğu haber verilmektedir.¹⁰⁴⁴

2.12.3. İmamet

Râfîzîler, Resûlullah (s.a.v.) ile Hz. Ali'nin (r.a.) soy itibariyle kardeş olduklarını delil göstererek Hz. Ali'nin (r.a.) Hz. Ebû Bekir'den (r.a.) daha üstün olduğu görüşündedir.¹⁰⁴⁵

Mâtürîdî ise Râfîzîler'in iddialarına karşı kendi görüşünü şöyle açıklamıştır: "Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik..."¹⁰⁴⁶ âyetindeki 'kardeşleri Şuayb' ifadesinde ve daha önce Hz. Hûd ve Hz. Salih (a.s.) gibi peygamberler¹⁰⁴⁷ kardeş

¹⁰³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 13: 313.

¹⁰⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 13: 313-314.

¹⁰⁴¹ el-Mümin 40/15.

¹⁰⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 13: 33.

¹⁰⁴³ eş-Şuarâ 29/193-194.

¹⁰⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 13: 33.

¹⁰⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 7: 241.

¹⁰⁴⁶ el-Hûd 11/84.

¹⁰⁴⁷ el-Hûd 11/50,61.

olarak kaydedilmiş fakat peygamberlerin o insanlarla dinde kardeş olmadıkları yer almıştır. Dolayısıyla buradaki kardeşlik ifadesi, kardeş olmanın faziletini gerektirmemektedir; çünkü o insanlar kâfir oldukları halde Cenâb-ı Hak peygamberler için onların kardeşi demektir. Dolayısıyla bu durum Râfîzîler'in iddialarını reddetmektedir. Fazileti ve üstün olmayı gerektiren dostluktur. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Eğer Rabbimden başka birini dost edinseydim, Ebû Bekir'i dost edinirdim.”¹⁰⁴⁸

Râfîzîler'e göre Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve muhacir ve ensardan olan sahabenin (r.a), imamet ve hilafeti üstlenmeleri onların hakkı değildir ve onlar zalimdirler. İmâm Mâtürîdî ise Râfîzîler'in bu görüşünü doğru bulmayarak “*Muhacirlerin ve ensarın ilkleri ile onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da O'ndan razıdırlar. Onlara, sonsuza dek hep içinde kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. Büyük bahtiyarlık işte budur.*”¹⁰⁴⁹ âyetini delil göstererek onların iddialarını reddetmiştir. Ona göre âyette yer alan ‘muhacir ve ensardan’ anlamında beyan ‘sahabe’ kapsamı içerisindeydir. Yüce Allah daha sonra onlardan razı olduğunu, onların da kendisinden razı olduklarını bildirmiştir. Böylece, onların işlerinde hak üzere ve doğru oldukları ortaya çıkmış olur. Ayrıca İmâm Mâtürîdî'ye göre bu, onları zulüm ve sınırı aşmakla nitelendiren kişinin kendisinin zalim, haddi aşmış ve bir şeyi yerli yerine koymayan kimse olduğunu gösterir.¹⁰⁵⁰

Râfîzîler, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'den üstün olduğunu ve hilafetin Hz. Ali'nin hakkı olduğunu iddia etmektedirler. Bu iddialarına da “*Sizin veliniz ancak Allah'tır, peygamberidir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir.*”¹⁰⁵¹ âyetini delil göstermektedirler. Onlara göre bu âyet, Hz. Ali (r.a.) hakkında gelmiştir; çünkü Ebu Cafer'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre, o, Hz. Ali (r.a.) rükûda iken yüzüğünü tasadduk etmiş, bunun üzerine de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılanlar meâlindeki âyet gelmiştir.¹⁰⁵²

¹⁰⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 7: 241.

¹⁰⁴⁹ et-Tevbe 9/100.

¹⁰⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 6: 472.

¹⁰⁵¹ el-Mâide 5/55.

¹⁰⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 4: 262-264.

İmâm Mâtürîdî'ye göre ‘Sizin veliniz ancak Allah’tır, peygamberidir, bir de Allah’ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir.’ âyeti onların söylediği gibi Hz. Ali (r.a.) hakkında gelmiş olsa bile Ebu Bekir es-Siddîk (r.a.) hayatta iken hilafetin Ali’nin (r.a.) hakkı olduğuna işaret etmez. “Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler” âyetinde hilafetin Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) hakkı olduğuna işaret etmektedir. Cenâb-ı Hak burada, Allah yolunda O’nun düşmanlarıyla savaşa çıktıklarından onları övmektedir. Eğer ki Hz. Ebû Bekir, halifeliği Hz. Ali’den gaspetmiş yahut hakkı olmadığı halde onu ele geçirmiş olsaydı Allah bundan dolayı onu övmezdi, çünkü bu durumda o, kendisine ait olmayan bir şeyi almış ve başkasının hakkını yok etmiş olurdu. Durumu böyle olan birinin, Allah’tan bütün bu övgüleri almaya hakkı yok olur. Bu gerçek, Râfîzîler’in iddialarını çürütmektedir. ‘Ben kimin velisi isem Ali de onun velisidir’ rivâyeti ve benzeri haberler, Hz. Ali’nin (r.a.) hilafete talip olduğu ve bunun için savaştığı zamanla ilgilidir. Hz. Ali’nin Hz. Ebû Bekir döneminde hilafetin kendi hakkı olduğunu bilmesi ve sonra bu talebinden vazgeçmesi ihtimali yoktur; çünkü bu durumda üzerindeki ilâhî hakkı yok etmiş olurdu. Onun bu sırada sükût edip talepte bulunmaması, hilafetin kendisinin değil Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) hakkı olduğunu gösterir. Nitekim Hz. Ali (r.a.) bile hilafetin kendi hakkı olduğunu düşünmemiştir. Eğer hilafet hakkı Hz. Ali’nin olsaydı, Hz. Ali’nin ve diğer sahabilerin, halifeliği Hz. Ebû Bekir’e teslim edilmesi tartışılırken Ali de tartışmanın içerisinde olurdu. Hz. Ali’nin (r.a.) böyle bir durumda bulunmaması hilafet hakkının Hz. Ebû Bekir’e ait olduğunu düşünmesinin delilini oluşturmuştur.¹⁰⁵³

Mâtürîdî'ye göre Hz. Ali’nin rûkûda iken yüzüğünü vermesine şöyle de bir yorum getirilebilir: Allah’ın rızası için verilen sadakaya zekât ismi verilir. Hz. Ali’nin (r.a.) yüzüğü tasadduk etmesi de farz olan zekât değil, nafile olarak Allah rızası için verdiği sadakadır. Yüce Allah, “Allah’ın hoşnutluğunu isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte (manevi kârlarını) kat kat arttıranlar onu verenlerdir.”¹⁰⁵⁴ buyurarak Allah rızası için nafile verilmiş olsa da Cenâb-ı Hak ona zekât diye isim vermiştir. Nitekim farz olan ve nafile olan namazın her ikisine de

¹⁰⁵³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân Tercümesi*, 4: 265-266.

¹⁰⁵⁴ er-Rûm 30/39.

namaz adını vermiş, aynı şekilde farz ve nafil olarak tutulan oruca da oruç ismini vermiştir. İşte bu da onun gibidir. Âyetin zahiri bütün müminler hakkındadır, bu konuda Hz. Ali (r.a.)’nin hilafete diğerlerinden daha layık olduğu gibi bir anlam söz konusu değildir.¹⁰⁵⁵

Râfızîler iddialarını daha da güçlendirmek için Resûlullah’ın Hz. Ali’ye söylediği şu sözü delil getirmişlerdir: “Sen bana nispetle . Mûsâ ’ya karşı Harun’un konumundasın, yalnız benden sonra peygamber yoktur.” Harun, Hz. Mûsâ’nın halifesi idi. Dolayısıyla Hz. Ali de Resûlullah’ın halifesidir. Onların bu sözlerine İmâm Mâtürîdî’nin cevabı iki şekildedir. Birincisi, “Sen bana nispetle, . Mûsâ ’ya karşı Harun konumundasın.” hadisi, kardeşlik anlamına gelir, zaten Resûlullah Hz. Ali’yi kendisine kardeş yapmıştı. Kardeşlik ise kimseye hilafet hakkını vermez. İkincisi, o vakitte Hz. Ali’de Resûlullah’ın vekaleti vardı fakat, bütün zamanlar boyunca onun vekaletini taşıdığına dair herhangi bir rivâyet yoktur. “Ben kimin dostu isem Ali de onun dostudur.” hadisinin yorumu bu şekildedir.¹⁰⁵⁶

Mâtürîdî, Şiîler hakkında şöyle bir eleştiride de bulunur: Yahudiler’e göre Cebrail felaket, savaş ve meşakkatler getiren bir düşmandır, bu sebeple de onunla ilişkili olan Muhammed’e tabi olmayız derler. Ayrıca Cebrail vahyi ve risaleti İsrailoğulları’na götürmekle görevlendirilmişti fakat o, bize olan düşmanlık ve kini yüzünden onu İsmailoğulları’na indirmiştir diyerek kendileriyle Cebrail arasında düşmanlık ilan etmişlerdir. Aslında durum hiç de onların söyledikleri gibi değildir. Yahudilerin Cebrail’e düşmanlık göstermelerinin temel sebebi Yüce Allah’a içten içe düşmanlık beslemeleridir ve onlar bunu açıkça söyleyememişlerdir. İşte bu tavır Allah düşmanlığının üstü kapalı bir ifadesidir. Mâtürîdî’ye göre bu durum aşırı Şiîler’in (Revafız) Resûlullah’a (s.a.v.) reva gördükleri dil uzatmanın iç yüzüne de ışık tutmaktadır.¹⁰⁵⁷

İmâm Mâtürîdî’nin Râfızîler’in iddialarını çürüttüğü delillerden bir başka âyet ise şöyledir: “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ulu’l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah’a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah’a ve peygambere götürün*”¹⁰⁵⁸ âyet-i

¹⁰⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 4: 267.

¹⁰⁵⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 4: 262-267.

¹⁰⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 212.

¹⁰⁵⁸ en-Nisâ 4/59.

kerimede Râfîzîler'in devlet başkanlığı konusundaki sözlerini iptal etmeye yönelik delil vardır. Çünkü Yüce Allah burada, Allah'a, peygambere ve sizden olan ulu'l-emre de itaat edin diye buyurmuştur. Buradaki ulu'l-emr; ya devlet adamları, ya fakihler veya Şîîler'in iddia ettiği kendilerine özgü imam olması ihtimal dahilindedir. Eğer ulu'l-emr'den kastedilen mana fakihler veya devlet adamları ise Râfîzîler'in söylediği imam anlamına gelme ihtimali ortadan kalkmış olur. Ayrıca 'Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Peygamberine götürün.' ifadesine göre onların iddia ettiği kişinin de imam olması mümkün değildir. Eğer onların dedikleri gibi olsaydı Cenâb-ı Hak tartışma konusunda hüküm vermesi için Allah'a ve Peygambere götürün emri yerine imama götürün, diye buyururdu. Çünkü onlara göre imama itaat etmek farzdır ve imama muhalefet eden kimse küfre girmiş olur.¹⁰⁵⁹

İmâmiyye mezhebinden bazıları "*Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. 'Rabb'im budur' dedi. Yıldız batınca da 'Batanları Sevmem' dedi*"¹⁰⁶⁰ âyetinin tefsirini Hz. Ali'nin (r.a.) yaptığı açıklamadan aldıklarını iddia ederek şöyle demiştir: Buradaki yıldızın tevili 'mezun', ayın tevili 'lâhık', güneşin tevili de 'imam'dır. Mezun Rabb'im budur derken kendisini ilimle yetiştireni kastetmektedir. Yıldız kaybolunca ondan yüz çevirdi ve ben bunu sevmem dedi. Sonra lâhıkı gördü arkasından da imamı gördü. Sonra resulden ilim alan sonrakine yöneldi. Mütemmin derecesini -ki o imamdır- geçince, risalet derecesine ulaştı, bu da hayal ile güçlenen 'nefs-i natıka'dan gelen şeydi ve onlara dini kuralları tasvir eden biriydi. Böylece onlar birçok Rabbe kulluğa mecbur kaldılar ve onların vasıtasıyla bir dereceden başka bir dereceye yükseldiler.¹⁰⁶¹

Mâtürîdî'ye göre bu düşünce çelişkilerle dolu bir iddiadır. Çünkü 'mezun'da olan şey kaybolunca 'lâhık'a ulaştı, 'mezun' da 'mezun' olarak kaldı. İkincisi, yani nefs-i natıkanın vardığı şey, övgüye ilkinden daha layık değildi, zira o da 'mezun' idi. Şayet orada başka bir derece olsaydı, ya 'mezun'un diğerine kavuştuğu anda ona ulaşır, ya da ulaşmazdı. Şayet ona ulaşamazsa, onun 'mezun'dan daha akılsız olmadığı anlaşılır, çünkü ikinci dereceye çevrilmesine

¹⁰⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 3: 258-259.

¹⁰⁶⁰ el-En'âm 6/76.

¹⁰⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 5: 143.

engel olmuştur ve ona başkası ulaşmıştır. Eğer ona ulaşırsa, mütemmim derecesinde onunla beraber olurdu, bu durumda nitelediği şeyi tercih ettiği halde onu sevmem nasıl derdi? Sonra başkasından aldığı yolu takip ederek giden için onu sevmem nasıl derdi? Yahut kendisini yetiştirdikten sonra onun rablığından uzaklaşıp başka rabbi tercih ettiğine göre, yetiştirmeden önce nasıl onun rabbi olurdu? Öyleyse onun şükrünün akıbeti, Rabb'inin, onun küfre varması için gayret etmesine varmıştır. Böylece adım adım ikinciye inkâr etme noktasına vardı. Sonra akla yöneldi, sonra da alemlerin Rabb'ine ulaştı. O, başta da sonda da Rab idi. O'ndan başka hiç kimse için rablık söz konusu değildir, O ortakları olmaktan çok üstündür. Her işin sonu ve yaratılanların gidecekleri yer de O'nun yanındır. Her yükselmenin bir sınırı olsaydı, ona başkaları da yükselirdi ve daima bu sınırların sonuna varılırdı. Böylece herkes, sonrakiler veya konuşanlar olur, neticede bütün rehberler, mezunlar ve imamlar batıl olur. Cenâb-ı Hak bu türlü hayallerden Hz. Ali'yi (r.a.) uzak tutmuş, onu bu tür safsatalardan korumuştur.¹⁰⁶²

2.12.4. Ehl-i Beyt

Râfızîler' göre *“Ey peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermek ve sizi tertemiz kılmaktan ibarettir.”*¹⁰⁶³ âyeti bir önceki âyetten¹⁰⁶⁴ bağımsızdır. Çünkü birinci âyet Resûlullah'ın hanımları, ikincisi ise onun ailesi hakkındadır. Onlar bu âyetin öncekinden bağımsız olduğunu savunurken şunları delil olarak sunmuşlardır. Resûlullah'ın hanımı Ümmü Seleme'nin şöyle dediği rivâyet edilmiştir: “Bundan Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin kastedilmiştir”. Yine o şöyle demiştir: “Bu âyet nâzil olduğunda Hz. Peygamber bir elbise almış ve bu kimselerin üzerine koymuştur. Sonra da o bu âyeti okumuştur. Ümmü Seleme evin kenarından “Yâ Resûlallah! Ben Ehl-i Beyt'ten değil miyim?” demiş, bunun üzerine Resûlullah “evet öylesin inşallah” demiştir. Hasan b. Ali'nin Kûfe'de insanlara şöyle diyerek hitap ettiği rivâyet edilmiştir: “Ey Kûfe ehli! Bizim hakkımızda Allah'tan korkun. Bizler sizin emirleriniz ve misafirleriniziz. Biz,

¹⁰⁶² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 5: 143-144.

¹⁰⁶³ el-Ahzâb 33/33.

¹⁰⁶⁴ Ey peygamber hanımları! Kendinizi kötülüklerden korumanız şartıyla, siz herhangi bir kadın gibi değilsiniz. Bu sebeple sözü yumuşatarak söylemeyin, sonra kalbinde kötülük bulunan umuda kapılır, sizden beklendiği şekilde konuşun.” (Ahzâb 33/32)

Allah'ın hakkımızda Ey Peygamber ailesi! Allah'ın istediği, sizden kirliliği gidermektir buyurduğu Ehl-i Beyt'iz.¹⁰⁶⁵

Mâtürîdî'ye göre bu âyet Râfîzîler'in söylediği gibi bir önceki âyetten bağımsız değildir. Ya Hz. Peygamber'in hanımlarıyla evlatlarından bahsedilenler arasında ortaklığın bulunması manasındadır. Zira Ehl-i Beyt ismi örfî olarak bütün anlamları kapsamaktadır. Yahut da âyet sadece Hz. Peygamber'in hanımları hakkındadır. Fakat onların Ehl-i Beyt kapsamı dışına çıkarılması ise -ki beyt kelimesi hepsini içermektedir- mümkün olmayan bir durumdur. Ümmü Seleme'den nakledilen rivâyete gelince bu rivâyette Hz. Peygamberin hanımlarının Ehl-i Beyt kapsamına girdiğine ilişkin bir açıklama zaten bulunmaktadır. Zira Ümmü Seleme Hz. Peygambere “ben Ehle-i Beyt'ten değil miyim?” diye sorduğunu onun da “evet öyledir, inşallah” buyurduğunu söylemiştir.¹⁰⁶⁶

2.12.5. Re'cat

Bazı Râfîzîler, ‘Ali ve filan kişi geri dönecektir (rec at)’ demektirler.

Mâtürîdî'ye göre “*Helâk ettiğimiz bir belde için artık dönüş imkânsızdır; onlar geri dönemeyeceklerdir.*”¹⁰⁶⁷ Yüce Allah onların görüşlerini reddetmek ve söylediklerini yalanlamak için geri dönmeyeceklerini haber vermektedir.¹⁰⁶⁸

2.12.6. Kıyamet

Râfîzîler'in iddiasına göre kıyametin ne zaman kopacağını kendi imamlarının bildiği kanaatindedirler.¹⁰⁶⁹

Mâtürîdî, “*Kıyametin zamanını bilmek sadece Allah'a havale edilir*”¹⁰⁷⁰ âyetinde yer ve gök ehlinden Yüce Allah'a iman eden ve peygamberleri tasdik eden herkes, kıyametin ne zaman kopacağı bilgisinin kendilerinde bulunmadığında ittifak etmektedirler. Şüphe yok ki kıyametin zamanına dair bilgi onlara gizlidir ve onlar bunu asla bilemezler. Kıyametin zamanına ait bilgi mutlak olarak Allah katındadır.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 11: 383.

¹⁰⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 11: 383-384.

¹⁰⁶⁷ el-Enbiyâ 21/95.

¹⁰⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 9: 422.

¹⁰⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 13: 158.

¹⁰⁷⁰ Fussilet 41/47.

¹⁰⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 13: 158.

2.13. ŞEKKÂKİYYE

İnşallah müminim demek anlamına gelen imanda istisna Kelâm tarihinde Mâtürîdîyye ve Mu‘tezile’nin kabul etmediği buna rağmen Eş’arilik’in benimsediği bir esas olarak bilinir. Mâtürîdî ve Eş’ari öncesinde ise bu konuyu Şekkâkiyye veya eş-Şükkâk denen kişilerin benimsediği kaydedilir.¹⁰⁷² İmam Mâtürîdî’nin eserlerinde Eş’ariye bir atıfa rastlanılamamış¹⁰⁷³ olduğuna göre bu konuyu Eş’ariyye’ye değil Şekkâkiyye’ye bir eleştiri olarak değerlendirmek gerekir düşüncesinden hareketle Mâtürîdî bu ismi kullanmamış olsa da, imanda istisna konusunda eleştirdiği muhatapları için, başlığı bu şekilde verdik.

2.13.1. İmanda İstisna

Mâtürîdî’ye göre “*Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilen vahye iman etti, müminler de iman etti. Hepsi Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve gönderdiği elçilere iman ederek, “O’nun peygamberlerinden herhangi biriyle diğerleri arasında ayırım yapmayız” ikrarında bulundular ve “İşittik, itaat ettik, affına sığındık ey Rabb’imiz, eninde sonunda herkesin dönüşü sanadır!” dediler.*”¹⁰⁷⁴ Bu ilâhi beyanda imanında şüpheyi düşüp, “inşallah müminim” diyen (imanda istisna yapan) kimseye eleştiri yöneltmenin delili vardır. Şöyle ki, imanda istisna, ya emrolundukları iman eylemini gerçekleştirmede şüpheyi düşmeleri veya imanın muhtevasında yer aldığına dair Allah’ın haber verdiği hususlarda tereddüt içinde bulunmaları sebebiyle olur. Bu alternatiflerin her birinde taraftarları için hüsrân ve azap söz konusudur.¹⁰⁷⁵

Mâtürîdî’ye göre “*Deyin ki: Allah’a, bize indirilene...inandık...*”¹⁰⁷⁶ bu âyet-i kerime imanda istisna yapanın yani “Ben inşallah müminim” diyenin görüşünü çürütmektedir. Çünkü Allah Teâlâ Müslümanlara mümin olduklarını - istisnası ve şüphesi bulunmayacak şekilde- kesin bir dille söylemelerini

¹⁰⁷² İlyas Üzümlü, “İstisna”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2001, 23: 392.

¹⁰⁷³ Bekir Topaloğlu, “Mâtürîdî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2003, 28: 156.

¹⁰⁷⁴ el-Bakara 2/285.

¹⁰⁷⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 2: 253.

¹⁰⁷⁶ el-Bakara 2/136.

emretmiştir. Nitekim, “*Onlar da sizin inandığınız şeylere inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar.*”¹⁰⁷⁷ meâlindeki ilâhi beyanı da bunu desteklemektedir.¹⁰⁷⁸

Mâtürîdî’ye göre “‘*Allah izin verirse’ demeden hiçbir şey için, ‘Şu işi yarın yapacağım’ deme!*”¹⁰⁷⁹ bu beyan, “Allah dilerse” cümlesini kullanmadan hiçbir şey için şu işi yarın yapacağım denilmemesi gerektiğini kastetmektedir. Allah Teâlâ kulun “Allah dilerse” demeden söz vermesini yasaklamıştır. Peygamberler de bir şeyi vaadettikleri zaman “Allah dilerse” demişlerdir. Hz. Mûsâ’nın “inşallah sen beni sabreder bulacaksın”¹⁰⁸⁰ şeklindeki ifadesi buna örnektir.

“‘*Allah izin verirse’ demeden hiçbir şey için, ‘Şu işi yarın yapacağım’ deme*”¹⁰⁸¹ Âyeti beyanı, hiçbir şeyin Allah Teâlâ’nın dilemesi olmaksızın vücuda gelmeyeceğine dair bir delildir. Çünkü bu cümlede yüce Allah, “Allah izin verirse” deme çağrısında bulunmaktadır. Sonra vaad edilen şey söz verilenin aksine gerçekleştiği zaman Hz. Peygamber vaadinden dönmüş olmuyor. Bu da bize Allah Teâlâ’nın böyle dilediğini, bir şey dilemediği zaman onun vücuda gelmeyeceğini gösteriyor. Çünkü meydana gelen Cenâb-ı Hakk’ın dilemediği bir şey olsa ya da bir şeyi dilese de vücuda gelmese bu takdirde “Allah izin verirse” cümlesinin herhangi bir manası kalmaz. Çünkü kulun dilemediği vücuda gelmiş, dilediği ise meydana gelmemiştir. Bu da bize şunu gösteriyor: O dilerse var olur, dilemediği vücuda gelmez. Bu beyanda, Allah Teâlâ’nın itaat olmayan filleri de dilediğine dair delil vardır. Çünkü Resûlullah’ın (a.s.) itaat olmayan şeyi vaadetmediği, aksine söz verdiği şeylerin hep Allah’a itaat olduğu bilinen hususlardandır. Allah Teâlâ, İlâhi beyanda söylenmese ve belirtilmese de bütün itaatları dilemiş ve irade etmiştir. Çünkü bilginler şöyle der: Allah Teâlâ kulun bütün itaatini ve hayrını diler. İtaat olmayan şeyi dilemeseydi “Allah dilerse” diye istisna getirmezdi. Çünkü biliniyor ki O, bunu dilemiştir. İstisna getirmesi, kulun itaat olmayan şeyi tercih ettiğini bildiği zaman bunu dilediğini göstermektedir. Bu da Mu‘tezile’nin aleyhine bir delildir. Eğer denilirse ki; Hz. Peygamber’e (a.s.) vaadde bulunurken “Allah izin verirse” diye istisna getirmesinin emredilmesi, vaadini yerine getirmeden ölme

¹⁰⁷⁷ el-Bakara 2/137.

¹⁰⁷⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân Tercümesi*, 1: 279.

¹⁰⁷⁹ el-Kehf 18/23-24.

¹⁰⁸⁰ el-Kehf 18/69.

¹⁰⁸¹ el-Kehf 18/ 23-24.

ihtimali ya da gücünü kaybedip verdiği sözü yerine getirmekten aciz duruma düşmesi ihtimalinden dolayıdır. Buna şöyle cevap verilir: Bu meselede zan ve tahayyüle yer yoktur. Tam aksine burada zikredilmese de imkân dâhilinde olması ön şarttır. Meselâ bir insana imkân dâhilinde olmadığı için uçması emredilmez. Aynı şekilde emredilen ve yasaklananların tümü imkân dâhilinde olduğu takdirde emredilir ve yasaklanır. Mümkün olmak, belirtilmese de şart koşulmuş gibidir. Yapılan vaadler, yeminler ve başka şeyler de hep bu prensip üzeredirler.¹⁰⁸²

¹⁰⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 9: 57-59.

SONUÇ

Çalışmamızda kaynak tarama yöntemi ile elde edilen bilgileri kullanarak ulaştığımız sonuçlar şöylece özetlenebilir:

İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ında en çok eleştiri yaptığı mezhep Mu'tezile'dir. Bu hacim fazlalığı dolayısıyla ayrı bir bölüm ayırdığımız Mu'tezile'ye, beş esasları olarak bilinen tevhid, adalet, va'd ve vaîd, menzile beyne'l-menzileteyn ve emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker, konularından emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker hariç diğer dördüne eleştiriler yönelttiği belirlenmiştir. Bunlar içinde de neredeyse bütün eleştirilerinin yarısından çoğuna yakın hacmi adalet bahsinin kapladığı görülmüştür.

Mu'tezile dışında ise Ashâbü'l-Hadîs, Bâtıniyye, Cebriyye, Cehmiyye, Hâricîler, Kaderiyye, Kerrâmiyye, Mücessime, Mürcie, Müşebbihe, Neccâriyye, Râfizîler ve Şekkâkiyye olmak üzere on üç mezhebe daha eleştirilerde bulunduğunu tespit ettik ve bu mezhepleri alfabetik sırayla ikinci bölümde sunduk.

Bu haliyle İmam Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ında, toplamda on dört mezhebe tenkitte bulunduğunu tespit ettik.

Mâtürîdî'nin bazen mezheplere karşı eleştirilerde bulunurken mezhep adı zikretmeyip kişi adıyla vererek eleştiri de bulunduğunu da gördük. Örneğin Neccâriyye mezhebine yönelik eleştiride bulunurken mezhebin kurucusu olan Hüseyin b. Muhammed en-Neccâr'a yer vermiştir. Yine Mu'tezile mezhebine yönelik Ebü'l-Kâsım Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd el-Belhî el-Kâ'bî, Ebü'l-Fazl Ca'fer b. Harb el-Hemedânî, Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf, Ebû Bekir el-Esam isimlerine de eleştiride bulunmuştur.

Mâtürîdî'nin eleştirilerini yaparken kullanmış olduğu metotlar ise şöyledir;

1. Mâtürîdî'nin en çok kullandığı yöntem naklî delil yöntemidir. Özellikle bir mezhebin âyetten delil getirerek belirttiği görüşünü Mâtürîdî de âyetten delil göstererek tenkit etmiştir.

2. Bir diğerk yöntemi ise aklî deliller getirerek tenkitte bulunmasıdır. Karşı mezhebin görüşünü aklî-mantiki süzgeçten geçirmiş hatta bazen mantıksız bulup eleştirmiştir.

3. Bir başka yöntemi ise karşı mezhebin görüşünü yine o mezhebin başka bir görüşüyle geçersiz hale getirerek eleştirilerde bulunmasıdır.

4. Kullandığı diğerk yöntem soru-cevap yöntemidir. İmam Mâtürîdî kendi görüşünü daha iyi savunmak için önce bir soru sormakta sonra da o soruya cevap vererek karşı mezhebin görüşünü etkisiz hale getirmektedir.

Hacimli bir tefsir boyunca bir mezhep imamının diğerk mezheplerin görüşlerine, en ince ayrıntılara varıncaya kadar, eleştirilerini tekraren görmemiz neticesinde, eleştirilen konulardan bazıları gerçekten İslam inançları açısından sorun teşkil eden farklar üzerinde iken epeyce yekûn tutan bir grup eleştirinin ise sonucu etkilemeyen lafız ve metot farklılığı olduğunu gördük. Bu durum, zamanın şartları bir yana, günümüzden bakan biri için, gereğinden fazla bir ötekileştirmenin İtikadî mezhepler geleneğinde yer bulmuş olduğu kanaatini bizde oluşturmuştur.

Bütün bunlar dikkate alındığında bir Ehl-i Sünnet itikadî mezhep imamı olarak Mâtürîdî'nin, döneminin dini grup ve görüşlerini yakından takip ederek, yanlış olduğunu düşündüğü konuları Müslüman halkı bilgilendirmek ve uyarmak amacıyla eleştirerek, bir toplum önderi olarak faaliyet gösterdiği neticesine varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Alper, Hülya. “Maturidi’nin Mutezile Eleştirisi: Tanrı En İyiyi Yaratmak Zorunda mıdır?” *Kader Kelam Araştırmaları Dergisi* 11/1 (30 Ocak 2013): 17-36. <https://doi.org/10.18317/kader.12480>.
- Altındas, Mücteba. “Va‘d-Va‘id Konusunda Mâtürîdî’nin Mu‘tezile’ye Yönelttiği Eleştiriler”. *Kader* 18/1 (30 Haziran 2020): 61-86. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.674974>.
- Aydınlı, Abdullah. “Ehl-i Hadîs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1994, 10: 507-508
- Aytaç, Muhammed Eşref. *İmam Mâtürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân Adlı Eserinde Mu‘tezile’yi Tenkit Ettiği Âyetler*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2015. <http://ktp2.isam.org.tr/detayilhtezt.php?navdil=tr&tidno=22119&tarama=mat%C3%BCridi>.
- Aytekin, Arif. “Matürîdî’nin Te’vîlâtü’l-Kur’ân’ında İrade ve Meşîet Yorumları”. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (25 Aralık 2018): 34-49.
- Bebek, Adil. “Kâ‘bî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001. 24: 27.
- Büyükkara, Mehmet Ali. “Bir Bilim Dalı Olarak İslam Mezhepleri Tarihi ile İlgili Metodolojik Problemler”. *İslami İlimlerde Metodoloji /I Usul Mes’eleleri- I*. Kahraman Ofset Ltd. Şti. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Çelebi, İlyas. “Menzile Beyne’l-Menzileteyn”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2004. 29: 161-162.
- Çelebi, İlyas. “Mu‘tezile”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 31: 391-401.
- Fettâh, İrfan Abdülhamîd. “Cebriyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993, 7: 205-207.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Hâricîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997. 16: 169-175

- Gölcük, Şerafettin. “Cehm b. Safvân”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993. 7: 233-234.
- Gölcük, Şerafettin. “Cehmiyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993, 7: 234-236.
- Hizmetli, Sabri. “Karmatîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001, 24: 510-514.
- İlhan, Avni. “Bâtıniyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992, 5: 190-191.
- Kaygısız, Mehmet Ali. *Maturidi'nin Çeşitli Fırkalara Bakışı*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi (1996)
- Koçoğlu, Kıyasettin. *Maturidi'ye Göre Mürcie*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Koçoğlu, Kıyasettin. *Mâturîdî'nin Mu'tezile'ye Bakışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005
- Koloğlu, Orhan Şener. “Mu'tezile'nin Temel Öğretileri”. *İslami İlimler Dergisi* 12/2 (01 Aralık 2017): 43-80.
- Korkmaz, Sıddık. *İmam Mâtürîdî ve Mezhep Eleştirileri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Kutlu, Sönmez. “Kerrâmiyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2002, 25: 294-296.
- Kutlu, Sönmez. “Mürcie”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32: 41-45.
- Matürîdî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed es-Semerkandî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. Trc. Topaloğlu, Bekir vd. 18 cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Musahanov, Yuldus. *Mâturîdî'nin Mu'tezile Eleştirisi (Ebu'l-Kasım el-Ka'bî el-Belhî Bağlamında)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.
- Öz, Mustafa. “Neccâriyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32: 482-483.
- Öz, Mustafa. “Râfîzîler”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007, 34: 396-397.
- Özen, Şükrü. “Mâtürîdî”. 28: 146-151. Ankara, 2003, 28: 146.

- Polat, Ünal. *İmam Mâtürîdî'nin Rafizî Mezheplerin İtikadî Görüşlerine Eleştirileri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019
- Şahin, Mehmet Kenan. *İmâm Mâtürîdî'nin Mu'tezile Görüşlerine Getirdiği Eleştiriler (Te'vîlâtü'l-Kur'ân ve Kitâbü't-Tevhîd Bağlamında)*. Ankara, 2019.
- Şehristânî. *Milel ve Nihal*. Trc. Mustafa Öz, İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017
- Taşdelen, Mehmet. "Mu'tezile'de Şefa'at Anlayışı". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (14 Ocak 2016): 81-101.
- Topaloğlu, Bekir. "Kitâbü't-Tevhîd". *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2002, 26: 117-119.
- Bekir Topaloğlu, "Mâtürîdî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2003, 28: 156.
- Topaloğlu, Bekir. "Te'vîlâtü'l- Kur'ân". *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 2012, 41: 32-33
- Tunç, Cihat. "Ca'fer b. Harb". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Üzüm, İlyas. "Kaderiyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2001, 24: 64-65.
- Üzüm, İlyas. "Mücessime". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 31: 449-450.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Cübbâî, Ebû Ali". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1993. 8: 99-102.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Esam, Ebû Bekir". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995. 11: 353-355.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Müşebbihe". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006, 32: 156-158.
- Yurdagür, Metin. "Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. 10: 330-332.